

T.C.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**MARKSİZM'DE DEVLET SORUNSALI:
ALTHUSSER VE POULANTZAS ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehtap GÖK

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ayfer DAĞDELEN

Hatay-2022

T.C.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**MARKSİZM'DE DEVLET SORUNSALI:
ALTHUSSER VE POULANTZAS ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehtap GÖK

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ayfer DAĞDELEN

Hatay-2022

ONAY

Mehtap GÖK tarafından hazırlanan “**MARKSİZM’DE DEVLET SORUNSALI: ALTHUSSER VE POULANTZAS ÖRNEKLERİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile **SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../.../2022

Jüri Üyeleri	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Ayfer DAĞDELEN (Tez Danışmanı - Başkan)	
Prof, Dr. Mehmet KAHRAMAN (Üye)	
Doç. Dr. Tuğba YOLCU (Üye)	

Mehtap GÖK Tarafından Hazırlanan “**Marksizm’de Devlet Sorunsalı: Althusser ve Poulantzas Örnekleri**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN

Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../2022)

Mehtap GÖK

ÖNSÖZ

Devletin bir araştırma konusu olarak tercih edilmesi, günümüz sosyal bilimlerinde hala önemli ve gelişmeye açık bir alan olmasından kaynaklanır. Genel olarak devletin ve yapılarının genişleyen rolü, kapitalizmin aldığı ve sürekli değişen yeni biçimleri kendisini her zaman için işlenmeye açık bir konu haline getirmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi, devletin müdahale araçlarını tekrardan gündeme getirmiştir. Pandemi ile birlikte tüm dünyada devletlerin birçok alana dönük güçlü müdahaleleri ve bu doğrultuda devletin tekrardan hissedilen ağırlığı, şüphesiz Marksistler açısından da yeni tartışmaların tetikleyicisi olmuştur.

Araştırmanın ana konusu olarak Marksist devlet teorisinin tercih edilmesi hala güncel bir sorun olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Louis Althusser ve Nicos Poulantzas isimlerinin seçimi ise bu konuda önemli katkılar sunmuş olmaları ve artık klasik birer figür haline gelmiş olmalarındandır. Çağdaş bir dönemde bu klasik isimleri ele almak hem bir avantaj hem de dezavantaj oluşturmuştur. Bu konuda yapılan araştırma ve yorumlardan olabildiğince faydalanmaya ve çalışma boyunca yeni bir şeyler eklemeye gayret gösterilmiştir. Gerek Althusser'in gerekse Poulantzas'ın ilgilendikleri geniş kuramsal temalara ve meselelere rağmen, çalışmalarının önemi özellikle uzun süre ihmal edilen Marksist devlet kuramına dair geliştirdikleri kuramlarında ve teorik çabalarının bırakmış olduğu mirasta yatmaktadır. Althusser'in baskı ve ideolojik aygıtlarla olan ilişkisi bağlamında ele aldığı devlet analizinin mirası, günümüzün yükselen otoriter kapitalist devletini anlayabilmek için yol gösterici niteliktedir. Poulantzas'ın ise olağan ve olağanüstü devletlere dair yapmış olduğu çözümlemeler, toplumsal yaşamda devletin birçok alanda artan müdahaleleri ve devletin yeniden otoriterleşen karakteri ile analizlerinin güncelliğini korumakta olduğunu göstermektedir.

Bu süreçte, daha en başında beni konu seçimimde özgür bırakan ve ilgi alanım doğrultusunda seçtiğim çalışmamın daha keyifli ve rahat geçmesini sağlayan, olması gerekenden daha uzun süren bu çalışma döneminde sabrını ve desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Ayfer

DAĞDELEN’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Althusser; ‘‘Masum okuma diye bir şey olmadığından, ne tür bir okumadan suçlu olduğumuzu da söylemeliyiz’’ der. Bu çalışmadaki ‘‘suçlu’’ okumalar, bizzat tarafıma aittir.

Sadece başarılarımda değil, yenilgilerimde de yanımda olan sevgili aileme ve bana asla yalnız yürümeyeceğimi hissettiren arkadaşlarıma minnettarım. Bu çalışmayı umutlarımı yeşerten, özgür ve adaletli bir gelecekte yaşamalarını ümit ettiğim biricik yeğenlerime ithaf ediyorum.

MARKSİZMDE DEVLET SORUNALI: ALTHUSSER VE POULANTZAS ÖRNEKLERİ

Mehtap GÖK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ayfer DAĞDELEN

ÖZET

Marksist teoride devlet konusu, kurucularının devlete dair müstakil bir teori bırakmamalarından dolayı Marksizm'in en şiddetli tartışmalarının geçtiği alanların başında gelmektedir. Marksizm'in bileşenlerinden birini politik alan oluştursa da ekonomik determinist anlayış uzun bir dönem Marksizm'de hâkim olmuş, altyapının basit bir uzantısı olarak görülen üstyapı, özelde devlet teorisinin ihmaline yansımıştır. Kapitalist devlete dair yürütülen tartışmalarda, devletin egemen sınıfların elindeki basit bir araç olduğuna dayanan araçsalıcı düşünce uzun bir süre merkezi bir konum işgal etse de 1960'larla birlikte bu formülasyonun kapitalist devleti anlamakta yetersiz olduğu anlaşılmış ve ihmal edilen devlet konusu tartışmaya açılmıştır. Bu noktada hem ekonomik determinist anlayışa hem de devletin araçsalıcı yorumuna karşı yapısalcı kanattan; Louis Althusser ve Nicos Poulantzas'tan itirazlar yükselmiştir. Devletin bu tanımını hem indirgemeci hem de betimleyici bulan iki isim devletin çok daha karmaşık ve görece özerk bir yapı olduğu gerçeğinden yola çıkarak kuramlarını geliştirmişlerdir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci basamağında teorisinin kurucu isimlerine dönerek klasik eserlerde yer alan devlet konusunun izleri sürülmüş, Marx ve Engels için devletin ne anlam ifade ettiği ve ne şekillerde ele aldıkları sunulmuştur. İkinci bölümde Louis Althusser'in Marksizm anlayışı ve yapısalcı bir bakış açısıyla devlete dair sunduğu analizleri ele alınmış ve aynı zamanda üçüncü bölüme bir temel hazırlanmıştır. Son bölümde ise, Althusser'in araladığı kapıdan çok daha büyük bir kurama kaynaklık ederek çıkan Nicos Poulantzas'ın yapısalcı bir devlet analizinden, devletin ilişkisel teorisine uzanan evrim sürecinde toplumsal

sınıflar, iktidar bloğu, görece özerklik gibi önemli kavramları üzerinden yazarın devlet analizleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Marksizm, Kapitalist Devlet, Marksist Devlet, Yapısalcılık, İktidar, Göreli Özerklik,
Toplumsal Sınıflar

THE MARXIST PROBLEM OF THE STATE: THE CASES OF ALTHUSSER AND POULANTZAS

Mehtap GÖK

Department of Political Science and Public Administration, Master Thesis, 2022

Supervisor: Dr. Ayfer DAĞDELEN

ABSTRACT

In Marxist theory, the subject of the state is one of the areas where the most violent discussions of Marxism take place, since its founders did not leave an independent theory of the state. Although one of the components of Marxism is the political sphere, the economic determinist understanding has dominated Marxism for a long time, and the superstructure seen as a simple extension of the infrastructure, has been reflected in the neglect of the theory of the state in particular. Although the instrumentalist thought based on the fact that the state is a simple tool in the hands of the ruling classes occupied a central position for a long time in the discussions on the capitalist state, it was understood that this formulation was insufficient to understand the capitalist state in the 1960s and the neglected state issue was opened to discussion. At this point, objections arose from Louis Althusser and Nicos Poulantzas, who were from the structuralist wing against both the economic determinist understanding and the instrumentalist interpretation of the state. The two names finding this definition of the state both reductionist and too descriptive developed their theories based on the fact that the state is a much more complex and relatively autonomous structure.

In the first step of the study, which consists of three parts, by focusing to the founders of the theory, the traces of the state in classical works were traced, and the meaning of the state for Marx and Engels and how they were handled are presented. In the second part, Louis Althusser's Marxist understanding and his analysis of the state with a structuralist perspective were discussed, and at the same time, a basis was prepared for the third part. In the last section, Nicos Poulantzas's structuralist analysis of the state, which emerged from the door opened by Althusser

as a source for a much larger theory, the author's analysis of the state has been examined through important concepts such as social classes, power bloc, and relative autonomy in the evolution process from a structuralist state analysis of Nicos Poulantzas.

Keywords

Marxism, Capitalist State, Marxist State, Structuralism, Power, Relative Autonomy, Social Classes, Power Bloc, Class Struggle

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARL MARX'IN DEVLET KURAMI

1.1	Marksist Devlet Teorisi Üzerine Klasik Metinler.....	10
1.2	Marx'ın Erken Dönem Çalışmalarında Devlet.....	16
1.2.1.	Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi.....	18
1.2.2.	1844 Elyazmaları ve Devlet Analizi.....	20
1.3.	Marx'ın Geç Dönem Çalışmalarında Devlet	25
1.3.1.	Alman İdeolojisi ve Devlet Analizi.....	25
1.3.2.	Politik Bir Geçiş Metni: Komünist Manifesto.....	30
1.3.3.	Fransız Üçlemesi ve Marx'ın Devlet Analizi (1848-1871).....	33
1.3.4.	Grundrisse'den Kapital'e Ekonomi Yazıları ve Devlet.....	40
1.3.5.	Gotha Programı'nın Eleştirisi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

LOUIS ALTHUSSER VE MARKSİST DEVLET ANLAYIŞI

2.1.	Althusserci Marksizm'e Genel Bir Bakış.....	52
2.1.1.	20. Yüzyıl Marksizm'i ve Althusser	56
2.1.2.	Yapısalcı Marksizm ve Althusser.....	59
2.2.	Bilimsel Marksizm ve Epistemolojik Kopuş Nosyonu.....	62
2.3.	İdeolojiden Arındırılmış Bir Marksizm: Bilim/İdeoloji Karşıtlığı.....	70
2.3.1.	Bilim ve Felsefe Ayrımı.....	70
2.3.2.	Bilim ve İdeoloji Ayrımı.....	72

2.4. Devlet Aygıtının İki Bütünü: Devletin Baskı Aygıtı ve İdeolojik	
Aygıtları.....	78
2.4.1. Devletin Baskı Aygıtı.....	78
2.4.2. Betimleyici Teoriden Teori Olarak Teoriye: Devletin İdeolojik	
Aygıtları.....	80
2.5. Althusser'in Eleştirisi ve Değerlendirmesi	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİCOS POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI

3.1. Genel Bir Giriş.....	91
3.2.Hukuk Felsefesinden Devlete: Erken Dönem Marksist Devlet	
Analizi.....	94
3.3. Kapitalist Devletin Yapısal Teorisi: Siyasal İktidar ve Toplumsal	
Sınıflar.....	99
3.3.1. Kuramsal Temeller.....	100
3.3.2. Devletin Genel Fonksiyonu.....	102
3.3.2.1.Politik Düzeyin Yeri ve Özgül Nesnesi.....	103
3.3.2.2.Devletin Global Rolü ve Tutunum Faktörü.....	105
3.3.3. Toplumsal Sınıflar ve İktidar.....	107
3.3.4. Kapitalist Devlet Analizi.....	111
3.3.4.1.Kapitalist Devletin Üretim İlişkileri ve Sınıf Mücadelesi Alanı İle	
İlişkisi.....	112
3.3.4.2.Kapitalist Devlet Tipi ve Devlet Biçimleri.....	114
3.3.4.3.Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar.....	116
3.3.4.4.İktidar Bloğu.....	117
3.3.4.5. Kapitalist Devletin Görece Özerkliği.....	119
3.4. Kapitalist Devlet Sorunu: Poulantzas ve Miliband	
Tartışması.....	121
3.5. Olağanüstü Devlet Biçimleri.....	129
3.5.1. Emperyalizm ve Siyasal Bunalım.....	131
3.5.2. Özgül Bir Siyasi Olgu Olarak Faşizm ve Faşistleşme Süreci.....	132

3.5.2.1. Faşist Devletin Büründüğü Kurumsal Biçimler.....	133
3.5.2.2. Faşistleşme Süreci.....	134
3.5.2.3. Aygıtlar İçerisinde Faşistleşme Süreci.....	135
3.6. Kapitalist Devletin İlişkisel Teorisi: Devlet, İktidar, Sosyalizm.....	137
3.6.1. İlişkisel Bir İktidar Yaklaşımı.....	139
3.6.2. Güçler Dengesinin Yoğunlaşması Olarak Devlet.....	144
3.6.2.1. Devlet ve Sınıf İlişkileri.....	144
3.6.2.2. Devlet Personeli.....	146
3.6.3. Modern Kapitalizmdeki Yeni Devlet Biçimi: Otoriter Devletçilik.....	147
3.6.4. Demokratik Bir Sosyalizme Doğru.....	150
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	162

KISALTMALAR LİSTESİ

DBA	:Devletin Baskı Ayıtı
DİA	:Devletin İdeolojik Ayıtı
DİS	:Devlet İktidar Sosyalizm
EPEK	:Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı
FD	:Faşizm ve Diktatörlük
KÜT	:Kapitalist Üretim Tarzı
SİTS	:Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı

GİRİŞ

Devlet üzerine kuramsal bir çalışmaya giriş uzun, zorlu ve oldukça soyut bir süreç olmakla birlikte, devleti Marksist teoride yerine oturtma çabası çok daha zorlu bir yürüyüş gerektirmektedir. Çünkü ne Marx ne de Engels devlet kuramı ile ilgili bütünsel bir külliyat bırakmamışlardır. Bu sebeple devlet ile ilgili görüşlerini tek bir eserde inşa edebilmek mümkün değildir. Bu görüşler incelendiğinde ise çoğunlukla parçalı ve çelişkilere açıktır. Dolayısıyla Marx'ın ardından sonraki devlet tartışmaları, dağınık ve sistematik olmayan bu görüşlerden bütünsel bir çözümleme çabası halini almıştır. Aynı zamanda bu durum zengin bir tartışmanın kapısını da aralamıştır.

Devlet ile ilgili nasıl bir tanımlama yapılırsa yapılsın eksik kalacağı aşikârdır. Ne eksiksiz ne de üzerinde bir uzlaşıya varılmış bir devlet tanımı yoktur. Zaten tanım sorunu bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Bourdieu her şeyden önce devlete dair konuşmanın zor ve hataya düşme tehlikesinin yüksek olduğunu belirterek, devlet denilen şeyin kısa bir tanımını yapacak olursak; *‘‘iktidar alanının ‘‘idari alan’’ ya da ‘‘kamu hizmetleri alanı’’ olarak tanımlayabileceğimiz bölümünün, yani devlet denildiğinde muğlâk bir biçimde zihnimizde canlanan o bölümün, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli elinde bulundurmasıyla nitelendiğini söyledim’’* der ve ekler; *‘‘devlet, bir ortodoksi esası olarak, yani ancak örneğin kargaşanın, anarşinin, iç savaşın tersi anlamındaki fiziksel düzen hâli olarak da anlaşılan kamusal düzenin tezahürlerinde yakalanabilecek gizli bir esas olarak tanımlanabilir’’*. Marksist gelenekte ise devletin, yüzünü kamu yararına dönmüş bir aygıt değil, bir zor aygıt olduğunu ve devletin varlığı sorusunu sormadığını yalnızca onun işlevleri ile ilgilendiğini belirtir (Bourdieu, 2015: 18-20). Oysa Engels, Morgan'ın araştırmalarının sonuçlarından faydalanarak yazmış olduğu *Ailenin özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde devlet fikrinin kökenine iner ve bu kökeninin tarihsel olduğunun altını çizer. Devlet nasıl tanımlanırsa tanımlansın devletsiz bir toplumun mümkün olduğunu bu çalışmada ortaya koyar ve ezeli olmayan bu devlet ebedi de değildir. Bununla birlikte Marksist öğretide devletin işlevselci kuramını aşan ve farklı perspektifler sunan yaklaşımlar da mevcuttur.

Marx'ın ardından Engels'in *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* çalışması Marksizm'de devlet konusuna dair atılmış ilk adımdır. Marx ve Engels'in

ardından ise Lenin *Devlet ve Devrim* de bu görüşleri sürdürmüş ve geliştirmiş, Troçki, Luxemburg gibi teorisyenler klasik öğretilerin temellerini atmış, bunu Gramsci gibi az da olsa devlet ve iktidar konusunu inceleyen isimler izlemiştir. Yeni yüzyılın getirdiği çalkantılı atmosfer birçok farklı eğilimlere yol açmış, Marksizm'in savunucularını bölmüştür

Dünyanın birçok yerinde hareketli geçen 1960'lı yıllar Marksizm için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte özellikle komünist ortodoksi'nin yok saydığı ve görece geç yayımlanan Marx'ın ilk dönem eserlerinin incelenmesi ile Marx'ın tekrardan keşfi, kabul gören akımların yanında yeni ve farklı akımlar doğurmuştur. Kimine göre başarısız kimine göre yarım kalan 1968 hareketi ise birçoklarının dikkatini devlet konusuna çevirmiştir. Her ne kadar Marksistler devlet konusunun stratejik bir öneme sahip olduğunun altını çizseler de 1970'lere kadar devlet tahlilini ihmal etmişlerdir. 1960'lardan itibaren *kapitalist devlet sorunu* başlığı altında yapılan tartışmalar ve özellikle 1970'li yıllarda canlanan devlet tartışmalarına katkıda bulunan Marksistler, klasikleşmiş tanımların devlet konusunu çözmekte yetersiz kaldığını anlamış ve devlet tartışmalarını ileriye ve var olan eksikleri aşmaya dönük yeni tartışmaların fitilini ateşlemişlerdir. Fakat 1980'lerle birlikte ilgi azalmış, eskiye nazaran tartışmalar daha yüzeysel kalmıştır. 1990'lar ise reel sosyalizmin yıkılışı ile karşılanmış, itibarını kaybeden sosyalizme karşı dünya çapındaki zaferini kutlayan liberal demokrasi ve kapitalizm Fukuyama'nın sözleriyle "tarihin sonu"nu ilan etmiştir.

Kapitalizmin gelişimi ve yapısal dönüşümü, modern devletin kurumsal ve siyasal anlamda geçirdiği değişimler Marksist devlet teorisinde 1960'lardan itibaren yenilenme ihtiyacı doğurmuş ve güçlü etkisi ve nüfusuna rağmen *tekelci devlet kapitalizmi* teorisine karşı yükselen bir muhalefet ortaya çıkarmıştır. Bu noktada devletin bu yeni niteliğinin ve ihmal edilen Marksist devlet teorisinin analizine katkıda bulunan iki önemli isim karşımıza çıkar: Arkalarında yüklü birer mirasa sahip olan, Louis Althusser ve Nicos Poulantzas.

Stalin sonrası oluşan "özgürleşme" atmosferinde, Marksist kuramda görülen *hümanist eğilimler* ve Hegelci anlayış Althusser'in yoğun eleştirilerine uğramış, buna ek olarak ekonomizm ve tarihselci anlayışa karşı Marksizm'in *bilimselliğini* nin savunucusu olmuştur. Ona göre Marksizm bilimsel bir teodir ve bu teori

ideolojiden arındırılmalıdır. Dolayısıyla Marx okumasında ondaki belirsiz noktalar, eksikler ve bilimsel ile ideolojik kavramlar birbirinden ayrılmalıdır. Bu noktada karşımıza, halen sıkça tartışılan, Bachelard'a borçlu olduğunu söylediği "epistemolojik kopuş" kavramı çıkar. Bu kopuşu 1845 tarihli Alman İdeolojisi'nde gören Althusser, Marx'ı ideolojik ve bilimsel dönemler olarak belirttiği iki evreye ayırır: 1840-1845 yıllarını kapsayan ideolojik "Marx'ın Gençlik Eserleri" dönemi ve bilimsel dönem olarak adlandırdığı 1845 kopuşu sonrası metinleri. Althusser'e göre Marx erken dönem metinlerinde ideolojinin etkisinde, özellikle Hegel ve Feuerbach etkisinde olduğu için Marksizm'in gerçek eserlerinin bu dönemde aranmaması iddiasındadır.

Marksizm yorumlamasında, eleştirel bir okumayla Marx'ın ve Lenin'in çalışmalarına tekrardan dönen ve epistemolojik bir temel kurmaya çalışan Althusser, toplumun ekonomik, politik ve ideolojik üç düzlemde oluşan yapısal tahlilini oluşturmuştur. İdeoloji; ekonomi ve politika ile birlikte toplumsal bütünü oluşturan üç öğeden biridir. Althusser bu noktada klasik Marksist öğretilerden farklı olarak ideolojiyi, ekonomik temelin bir *gölge fenomeni* değil, bu temel karşısında *görece özerkliği* olan ve *karşılıklı olarak* bu temele etkisi bulunan bir öğe olarak ele almış, ideolojinin, kendi belirleyiciliği olan bir pratik olarak kavranması gerekliliği üzerinde durmuştur. İndirgemeci bir "ekonomizm" anlayışını reddetmiş ve ideoloji ile birlikte genel olarak üst yapının *görece özerkliğinin* savunucusu olmuştur. Toplumsal yapı, son kertede ekonomik yapının belirleyiciliğinde olsa da birbirinden "görece bağımsız"dırlar. Althusser'in deyişiyle bu belirleyicilik, Freud'dan ödünç aldığını belirttiği "üst belirleme"dir.

İdeolojiyi bu şekilde ele alması ile birlikte, bu görece "özerk" alanın da kendi düzeneklerini geliştirebilen bir pratik olduğu sonucuna varmıştır. *Devletin baskı ve ideolojik aygıtları* ise bu düzeneklerden biridir. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı çalışması birçok bakımdan büyük yankı uyandırmış, öne sürdüğü tezler, Althusser'in en önemli çalışmalarından biri haline gelmiştir. Ona göre Marksizm'in klasik eserleri devleti açıkça bir baskı aracı olarak kabul eder. Devletin bu sunumuna karşı çıkmasa da bu analizin "betimleyici" kaldığını belirtir ve devlet teorisini ilerletemeyeceği düşüncesindedir. Tam da bu sebeple klasik tanıma bir şeyler eklenmesinin zorunlu olduğunu vurgular ve "devlet iktidarı" ile "devlet aygıtı" nı birbirinden ayırır. Devlet aygıtının bir yandan baskıcı rolünü bir

yandan da ideoloji yönünü temsil eden kurumlar bütünü olarak ele alarak betimleyici bulduğu klasik Marksist devlet teorisinin ötesine geçmeye çalışır. Devleti yöneten sınıfın elindeki basit bir “araç” olarak gören anlayışa ise karşı çıkarak devletin yapısalcı bir tarzda analizini sunmaya çalışmıştır. Althusser, gençlik dönemlerinden itibaren yazdığı metinleri ve tezleri ile bir nevi hesaplaşmaya giriştiği *Özeleştirici Öğeleri* adlı eserinde, her ne kadar üzerinde durduğu “teorisist eğilimi”nin bir sonucu olarak yapısalcı terimleri kullandığını fakat yapısalcı olmadığını söylese de, kendisi bu noktada bir referans kaynağı olmakla kalmamış, postyapısalcılığın Marksizm’e uzanan kapısını da aralamış ve Poulantzas’ın kuramına kaynaklık etmiştir.

Marksist devlet kuramına dair en ayrıntılı analizi sunan isimlerin başında Nicos Poulantzas gelmektedir. Marksizm’de devlet konusunun ihmal edilmesi Poulantzas’ın ilk büyük kuramsal yapıtı olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (1968) yazılana kadar sürmüştür. Peki, böylesine önemli bir konu bu döneme kadar neden ihmal edilmiştir? Poulantzas bu durumu, Marx’ta gerçekte olmaktan çok görünürde olan bir ihmal olduğunu, onun başlıca teorik hedefinin özellikle kapitalist üretim tarzı olmasına bağlar. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzının ekonomik düzeyi üzerinde durmuş, devlet de dâhil diğer düzeylerle özgül bir biçimde uğraşmamış, bu düzeylerle ancak ekonomi üzerindeki etkileri dolayısıyla ilgilenmiştir. Lenin ise doğrudan siyasal pratiğin içinde olması sebebiyle devlet sorununu, ancak *Devlet ve Devrim* gibi temelde polemiksel karakterde olan eserlerinde ele almıştır. Buna karşılık İkinci ve Üçüncü Enternasyonal’deki ihmalin sebebini ise ekonomizm sapmasına bağlar. Çünkü ekonomizm, devlet de dâhil diğer düzeylerin ekonomik temele indirgenebileceğini öngörür. Dolayısıyla özgül bir devlet incelemesi de bu sebeple gereksizdir. Ona göre bu durum 1928’den başlayarak hüküm süren Stalinci politikanın teori ve pratiğine de egemen olmuştur (Poulantzas, 2013: 246-247).

Poulantzas’ın erken dönem metinlerinden itibaren Stalinci anlayışa karşı açıkça cephe aldığı görülebilir. Son dönem metinlerine geldiğinde ise sosyalizme geçişte demokrasi sorununu vurgulayan ve Leninist bir geçiş stratejisi anlayışını özellikle sınıf egemenliği, çifte iktidar stratejisi ve proletarya diktatörlüğü kavramlarını eleştirir. Erken dönemden itibaren monolitik-araçsalcı devlet anlayışına karşı olmakla birlikte son dönemde Leninist bir anlayış anti-demokratik olduğu gerekçesiyle eleştirir.

Poulantzas'ın erken dönem eseri olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da Althusser'in yapısalcı unsurlarının ve kavramlarının etkileri açıkça görülebilir. Eserde, kapitalist toplumsal formasyonda, politik yapının bölgesel kuramını oluşturmaya çalışmış, bu dönemde özellikle toplumsal sınıflar, politik pratiğin yeri ve özgül nesnesine dair açıklamalar getirmiş ve kapitalist devletin rolüne ve işlevlerine dair kapsamlı bir inşaya koyulmuştur. Toplumsal sınıf analizinde, yapısalcı bir anlayışla, ekonomik, ideolojik ve politik yapıların tümünün etkisinin olduğunu belirtir. Yani sınıfların oluşumu yalnızca ekonomik düzeye indirgenemez. Dolayısıyla temel tezi, sınıfların oluşumunda, tek başına ekonomik düzeyin yeterli olmayıp, diğer düzeylerle birlikte tümünün yarattığı bir etkiye dayanmaktadır.

Kapitalist devletin bir taraftan üretim ilişkilerinin yapılarıyla diğer taraftan sınıf mücadelesi alanı ile olan ilişkilerinin özgünlüğünü ortaya koymaya çalışan Poulantzas'a göre kapitalist devlet gerçekte sınıflara bölünmüş bir toplumu, eşitlik ve özgürlük ilkelerinden yola çıkarak, kendisini tüm toplumun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak sunar. Kapitalist devlet sınıfsal karakterini gizleyerek, kendisini bir "halk devleti" biçiminde gösterir. Çalışması boyunca devletin bu sınıfsal karakterini açığa çıkarmayı amaçlar.

Hemen belirtmek gerekir ki Poulantzas'dan "genel" bir devlet kuramı beklemek yanlış olacaktır. Analizinde kapitalist devlet tipini ve biçimlerini inceleyen Poulantzas, aynı zamanda kapitalist devletin üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi alanı ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmış, Gramsci'nin hegemonya kavramını sınıf alanına çekerek farklı ve özgün bir anlam yüklemiştir. Devlet son tahlilde bir sınıf aygıtıdır fakat devletin bu sınıfsal karakteri, onun egemen sınıfların elindeki "basit bir araç" veya "makine" olduğu anlamına gelmez. Araçsalcı anlayışa karşı çıkarak, devleti çelişkilerin toplandığı bir *düğüm noktası* temelinde kavrar. Aynı zamanda ekonomist anlayışa karşı da üstyapıların, "görece özerkliği"ni vurgulayarak, devleti aktif bir uğrak biçiminde ele alır.

1970'de olağanüstü devlet biçimlerini incelediği, *Faşizm ve Diktatörlük*'te; Alman ve İtalyan faşizminin genel niteliği üzerine bir analizin yanı sıra, faşizmin özgül bir siyasi olgu olarak temel özelliklerini ayırt etmeye çalışmış ve Üçüncü Enternasyonal'in faşizm karşısındaki siyasetinin de bir eleştirisini sunmuştur. 1976 tarihli Yunanistan, İspanya ve Portekiz özelinde çalıştığı *Diktatörlüklerin Krizi*'nde

ise askeri diktatörlük rejimlerini ve bu rejimlerin yıkılmasının ardından bahsi geçen toplumlardaki demokratikleşme süreçleri ve çıkarılacak derslerin bir analizini vermiştir.

Son büyük kuramsal yapıtı olan *Devlet, İktidar, Sosyalizm*'e (1978) uzanan süreçte özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren devlet krizi tartışmaları ve açmazları devlet kuramı üzerine yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde sınıf mücadelelerinin izini devletin kurumsal çatısı içerisinde kavramaya çalışmıştır. Özcü, kendinde bir varlık olarak devlet anlayışı yerine tıpkı sermaye gibi bir obje olmasının ötesinde, güç ilişkilerinin yoğunlaştığı bir alan olarak kavrar. Yıkılması gereken çatlaksız yekpare bir blok değil tersine iç bölünmelerle delik deşik, çelişkili, monolitik olmayan bir yapıdır. Gerek örgütleyici rolünü gerekse özerkliğini tam da bu duruma borçludur.

Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar'dan itibaren devletin yekpare bir yapı olmadığını vurgulayan Poulantzas, egemen sınıf ve fraksiyonlarının homojen, tek parçalı yapıda olmayıp aksine pek çok sınıf ve fraksiyonun varlığına işaret eder. Dolayısıyla kapitalist toplumda mücadele yalnızca işçi sınıfı ile burjuvazi arasında gerçekleşmemekte, egemen sınıflar arasındaki çeşitli fraksiyonlar arasında da çatışma ve mücadeleler yaşanmaktadır. Devlet ise bu sınıfları egemen sınıflar halinde düzenlerken aynı zamanda onların siyasi birliğini de sağlayan örgütleyici bir rol üstlenmektedir. Bu işlevleri yerine getirirken de bir ön koşul olarak, belli bir özerkliği elinde tutar. Dolayısıyla devlet egemen sınıfların basit bir aracı veya özcü, kendinde bir varlık değildir. Çelişkili, parçalı, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında stratejik bir alan; mücadeleler arasındaki güçler dengesinin yoğunlaşmasıdır.

Poulantzas, çeşitli üretim tarzları boyunca değişmez, genel bir ekonomi kuramının var olamayacağı gibi, devlete dair de değişmez, genel bir kuramın olamayacağını söyler. Elbette devlet ile ilgili "genel kuramsal önermeler" ileri sürülebilir fakat bu Marx'ın "genel olarak üretim" ile ilgili önermeleri ile aynı statüye girer. Yani devletin "genel kuramı" statüsünü taşımaz. Dolayısıyla genel bir devlet kuramının mümkün olmadığını ve bunun hala korkunç güncel bir sorun olduğunu belirtir. Aynı şekilde *kapitalist devletin sosyalist devlete geçişiyle* ilgili benzer bir kuramın da var olamayacağını belirtir. Ona göre bir kapitalist devlet

kuramı ise; *ancak kapitalist devlet içindeki siyasî mücadelelerle ilişkiye sokularak geliştirilebilir* (Poulantzas, 2006: 20-28).

Çalışmanın temel amacı Marksist devlet kuramının genel hatlarını ortaya koymaktır. Birinci bölümünde amaçlanan Marx ve Engels'e dönerek, klasik eserlerde ortaya koydukları veya metin aralarında kalmış olan devlet konusunu onların formüle ettikleri biçimiyle yerine oturtmak ve yapıtaşlarını ortaya koymaktır. Marx'ın hiçbir eserinde tam formüle edilmiş bir devlet teorisi olmadığı için, eserlerinin tamamının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiştir. Marx'ın bütün eserleri ile ilgili bir bilanço'ya girişmek, elbette çok daha geniş bir incelemeyi gerektirmektedir. Çalışmanın ana konusunun sınırlarını aşmadan, ele alınan metinler ile ilgili giriş niteliğinde bilgiler verilerek devlet konusunun izleri sürülecektir. Kurucu isimlere sadık kalmak adına bütünsel bir bakış açısı ile metinlerin tamamı aynı önemde ele alınmaya çalışılmıştır. Bölümün ana eksenini, devlet kavramının ele alınmasına rağmen, genel ve geçerli bir tanımının sunulmamış olması oluşturmaktadır.

Her biri ayrı bir başlıkta ele alınan eserlerde devlet ile ilgili sunulan her açıklama, özellikle nihaî bir açıklama olarak değil, Marx'ın o zamana kadar olan veya eserin yazıldığı döneme ait olan açıklamaları şeklinde okunmaya çalışılmıştır. Özellikle bu bölümde verilen uzun alıntıların sebebi açıklanacak olursa, devlet üstüne yapılan açıklamaların, en başta belirtildiği üzere çoğunlukla parçalı, dağınık ve çelişkilere müsait olması sebebiyle, ardılları bu mirası çok çeşitli biçimde yorumlamışlardır. Bu sebeple her eserde devlet ile ilgili temel unsurların, tüm unsurların bütünsel bir değerlendirmesi ile teşhis edilmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Cımbızla çekilip alınan cümlelerle, miyop bir okuma tehlikesinden olabildiğince kaçınılmaya çalışılmış, bu sebeple eserlerin yazıldığı dönemlerin düşünsel atmosferi, tarihsel olayları devlet anlayışında önemli dönüm ve değişim noktaları oluşturduğu için mümkün olduğunca geniş bir perspektiften verilmeye çalışılmıştır. Örneğin ilk dönemlerinde özellikle yabancılaşma bağlamında söz ettiği devletin doğası ve toplumla olan ilişkisi üzerine eğilirken, Komünist Manifesto ile teorisine devrimci bir karakter kazandırmış. 1848 devrimleri, Paris Komünü deneyimi gibi reel-politik olaylar analizlerinde somut ayrıntıları görmesini sağlamış, önceki konumundan daha farklı devlet tanımları yapmasını zorunlu kılmıştır.

Fakat gerçek şudur ki, 1843 *Elyazmaları* gibi çok erken bir dönemde ele aldığı Hegel'in devlet eleştirisinden, 1848 devrimlerinin arifesinde kaleme alınan *Komünist Manifesto*'ya ve 1871 Paris Komünü tecrübesinden nihayet *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ne kadar gerek Marx gerekse Engels devlet karşıtı fikirlerini sürdürmüşlerdir. Bu süreçte elbette birçok farklılıklar, kopuşlar ve dönüşümler olsa da, Althusserci keskin bir kopuş anlayışı Marx'taki bütünselliğin kaybolmasına sebep olacaktır. Bu sebeple çalışmada Marx'ın bütünsel yönüne vurgu yapılarak, hem kopuşların hem de sürekliliğin olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Sadece devlet özelinde değil, diğer konu başlıklarında da Marx'ın çoğunlukla göz ardı edilen ilk dönem metinlerine de çalışmanın ana konusu dâhilinde yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise, Althusser'in yapısalcı terimleri kullanarak toplumsal bir bütün olarak ele aldığı öğeleri devlete nasıl uyguladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Althusser'in Marksizm anlayışını oluşturacak olan koşullar sunulmaya çalışılmış ardından Althusser akımının çıkışını ve yükselişini yeterli bir biçimde aktarabilmek için 20. yüzyıl Marksizm'ine genel bir giriş yapılmıştır. Her ne kadar daha sonraları metinleri ile ilgili tereddütleri olduğunu söylese de yazıldığı dönemde önemli bir yankı uyandıran ve çokça tartışılan *Marx İçin* (1965) ve *Kapital'i Okumak* (1965) adlı iki önemli eseri bağlamında yapısalcı anlayışı ve felsefi-epistemolojik çözümlemeleri sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra diğer eserleri de incelenmiş, önemli savları açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından fazla "betimleyici" bulunduğu klasik Marksist devlet teorisinin "aşılması" yönündeki analizleri ve Marksist devlet teorisine olan katkıları ele alınmış, kendi özeleştirileri ile birlikte son başlıkta bir değerlendirme sunulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde, Althusser'in bu yapısalcı unsurları ile müstakil bir devlet kuramı geliştirmeye alışan Poulantzas'ın analizlerine yer verilmiştir. Marksist devlet kuramına dair en ayrıntılı analizleri sunan isimlerin başında gelen Poulantzas, Marx'ta olduğu gibi erken ve geç dönem olarak incelenmeye müsaittir. Hukuk felsefesine yönelik ilk metinlerinden, yapısalcı kavramlarla oluşturduğu ilk kuramsal yapıtı olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'a ve son eseri *Devlet, İktidar, Sosyalizm*'e uzanan süreçte, her ne kadar yapısalcı bir devlet teorisinden ilişkiyel bir devlet anlayışına geçmiş olsa da değişen temalar ve sorunlara rağmen varlığını koruyan temel önermeler baskındır. Değişen temalar ve sorunlar çalışma boyunca takip edilmeye çalışılmış, Poulantzas'ın Ralph Miliband ve daha sonra

Ernesto Laclau'nun dâhil olduğu, kapitalist devlet sorununa dair tartışmaların ayrı bir başlık halinde sunulması uygun görölmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM KARL MARX'IN DEVLET KURAMI

1.1. Marksist Devlet Teorisi Üzerine Klasik Metinler

Marksist kuramda devlete dair ‘‘sorun’’lar, tartışmaların ateşlendiği 1960’lardan bu yana devam etmektedir. Kurucuların devlet ile ilgili bütünsel bir külliyat bırakmamalarının yanı sıra devlete dair metinleri eksik, geliştirilmemiş ve çelişkili niteliktedir. Bununla birlikte Marx’ın devleti de kapsayan kapsamlı bir çalışma planladığı fakat hayata geçiremediği bilinmektedir. Dolayısıyla aslında Marx’ın üstyapıda yer alan devlet konusunu önemsemediği iddiası doğru görünmemektedir. Bu sebeple Marx’ta devlet fikrinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, devletin, kendisi için ne ifade ettiği veya etmediğini anlayabilmek için eserlerine, çeşitli metinlerine ve yazışmalarına başvurmak gereklidir. Böylece devlet tartışmalarında ortaya konan sorunların, cevaplarını veya farklı görüşlerin kaynaklarını onun eserlerinde bulabilmek mümkündür

Marksizm’in çok çeşitli bileşenleri ve esas hedefi çoğunlukla unutulmuşa benzemektedir. Marx meşhur 11. Tezinde; *‘‘Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmek’’* ti derken (Marx, 1992: 26), Marksizm’in her şeyden önce bir eleştiri olduğunu, değişimi hedeflediğini görürüz. Bu sebeple Marksizm’i tek bir teoriye örneğin ekonomiğe indirgeyerek yalnızca onu kriter olarak ele almak ve diğer düzeyleri onun sonuçları olarak görmek, bütünün ihmaline yol açmaktadır. Altyapının belirleyici olduğu tezi, bir üstyapı kurumu olan devletin uzun süren bir ihmaline yol açmıştır. Esas sorunun dünyayı değiştirmek olduğunu belirten Marx ve Engels diğer sosyalistlerden farklı olarak kapitalizmi yalnızca eleştirmemişler, onu anlamaya ve değiştirmeye çalışmışlardır. Sonuçta kendi yıkımını hazırlayan bu sistemin yıkıntılarının arasından önce sosyalizm ardından da komünist düzen oluşacaktır. Bununla birlikte hem Marx hem de Engels yalnızca modern devleti analiz etmemişler, devletin kökeninin ne olduğunu, sınıf ilişkilerinin nereden başladığını ve nasıl geliştiğini de konu edinmişlerdir. Özellikle Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde Morgan’dan elde ettiği verilerle birlikte antik toplumun da neye benzediğine dair değerlendirmeler de

bulunmuştur. Modern devlet analizine gelindiğinde ise her şeyden önce bir sınıf aygıtı, egemen sınıfların kendi iktidarlarını sürdürebilmek için örgütlemiş oldukları bu yapı, feodalizmin tasfiye olmaya ve merkezi monarşik devletin kurulmaya başladığı bir dönemde, üretim ilişkilerinin geliştiği, sınırları çizilmiş ve bu sınırlar dâhilinde artı-değer üretiminin devlet tarafından kontrol edildiği ve yasalara bağlı hale getirildiği yeni pazar döneminde analizlerine koyulmuşlardır. Marx devlet konusunu ilk metinlerinden itibaren ele almış olsa da günümüz devlet tartışmaları çoğunlukla *Alman İdeolojisi* (1845) ile başlamaktadır. Bu tartışmalar genel anlamda, Marksizm'in kült eserleri ele alınarak şekillendirilmiştir.

Erken dönem eserlerinde politik unsur baskınken, geç dönem eserlerinde de örneğin *Kapital*'de politik unsurlar olmakla birlikte, ekonomideki sonuçları bağlamında ele alınmıştır. Yine geç dönemde politığın ve ekonominin yanı sıra özellikle bir dizi ideolojik mücadele ve somut durumların tahlilleri de mevcuttur. Çünkü bu dönem aynı zamanda onların yoğun bir biçimde politik pratiğin içerisinde oldukları bir dönemdir.

Hegel felsefesinin atmosferi içerisinde büyüyen Marx, ilk döneme ait yazılarında Hegel felsefesinin terimlerini kullanmıştır. Hegel'in kuramını dikkatle çözümlemiş ve bu dönemde toplum bilimsel devlet kuramının ana çerçevesini de çizmiştir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, yine bu dönemden itibaren Hegel'in siyasal kuramını keskin bir dille eleştirip, reddetmiştir. Bu dönemde Hegel'e olan karşıtlığı, henüz sosyalist ilişki kuramadığı için demokrasinin taraftarlığı şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Hegelci '*yabancılaşma*' görüşü, Marx'ın düşünce gelişiminde önemli bir yer işgal etmiş ve birçok yazısında ele almıştır. Sadece felsefi bir konu olarak değil ayrıca toplumsal bir olay olarak incelemiş ve başka biçimlerini de ele alarak, Hegel ve Feuerbach'dan ayrılmıştır. Hegel'in devleti kutsallaştırmasına karşın, devleti topluma egemen olan keyfi, dışsal bir güç olarak ele alıp, insan yabancılaşmasının bir başka formu olarak görmüştür. Yine kapitalizmin iktisadi yapısı ile ilgili analizinde, sermaye şeklindeki devleti de başka türlü bir yabancılaşma olarak ele almıştır (Bottomore, 2005: 13-17). Marx'ın eserleri bütünsel olarak incelendiğinde yabancılaşma kavramı örneğinde olduğu gibi diğer birtakım kavramlarda da dalgalanmalar mevcuttur. Fakat yine de erken dönemde ele aldığı kavramların geç dönem eserlerinde de işlendiği görülmektedir. Yani Marx'ın teorisinin *epistemolojik bir kopuşa uğradığı* veya *kesinti* olduğu savı tartışmalıdır.

Geç dönem eserlerinin, ilk dönem eserlerinden keskin bir şekilde ayırarak okunması, gençlik döneminin felsefî temalarının reddedilmesi veya teorilerinin dayanaklarını geç dönem eserlerine bağlamak, Marx'ın bütünselliğini kaybetmeye sebep olacaktır.

Hegel ve Feuerbach'ın yanı sıra farklı isimlerde Marx'ın kuramına kaynaklık etmiştir. Bu isimler arasında ilki felsefî nitelikte olan *Aristo* ve doktora tezine kaynaklık eden *Demokritos* ve *Epikür*'dür. İkinci etki, 1843-1845 arası, Marx'ın bulunduğu, Fransız sosyalist işçi çevrelerinin yanı sıra, ütopyacı sosyalistlerin, *Cabet*, *Saint-Simon*, *Fourier* gibi isimlerin yapıtlarının Marx tarafından okunmasından ileri gelir. Ana temalar arasında, küçük burjuva eşitlikçiliğini ve özel mülkiyete geri dönüşü reddederek, kapitalizmin yıkılması, işçi sınıfının evrensel mücadelesi ile bu yıkılışın ardından tüm uzlaşmaz sınıf çatışmalarından sıyrılan komünizme geçişi vardır. Üçüncü etki ise klasik iktisatçıların, özellikle *Adam Smith* ve *David Ricardo*'nun teorilerinin okunmasıdır. Marx burada, sömürü kuramının keşfinin ardından, klasik iktisatçıların emek değer kuramını dönüştürerek, ilk dönem eserlerinde de kendine yer bulan, işçi sınıfının burjuva karşısındaki zaferini, *Kapitalde*'de işlemiştir (Durand, 2002: 11-12). Perry Anderson'a göre (2007: 91), Marx'ın ilk dönem felsefî metinlerinde de, son ekonomi temalı metinlerinde de, ilk başta kullandığı terimler düzeneğini, daha önce kurulmuş olan özellikle Hegel ve Ricardo gibi isimlerin teori göreneklerinden almış; maddî gerçekliğe daha yakın ve onu daha iyi açıklayan, genç Marx'ın deyimi ile '*tözcü*' dozu daha düşük, olgun Marx'ın deyimiyle ise '*teoloji*' dozu daha düşük nitelikteki yeni terimler sistemi ile eleştirip aşmak istemiştir.

Rheinische Zeitung'da (1842) kaleme aldığı makalelerinde devlet tarafından korunan özel mülkiyete dair eleştiriler sunarken, yalnızca Hegelci devlet anlayışını değil liberal devlet anlayışını da eleştiren; *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (1843), Marksizm'in doğuşunun temellerini atmıştır. *Yahudi Sorunu* (1843) ve *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş* (1843) gibi ilk eserlerini ve gelecek felsefesinin köklerini *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda (1843) atan Marx, Engels ile ilk kolektif çalışması olan polemiksel nitelikteki *Kutsal Aile*'de (1844) bu felsefenin ana hatlarını ortaya koyar. 1842'de özel mülkiyeti eleştirirken, *1844 Elyazmaları*'nda ise insanın; ürününe, yaşamsal etkinliğine, kendisine ve nihayet diğer insanlara yabancılaşmasının ancak özel mülkiyetin yok edilmesi ile ortadan kaldırılabileceğini belirtir.

Rheinische Zeitung yazarlığı sırasında karşısına çıkan sorunlara ilişkin çözümlerler getirmek için “*Odun Hırsızlığı Yasası Üzerine Tartışmalar*”, “*Mosel Köylülerinin Durumu*” gibi ele aldığı metinler, onu, Hegel’den aldığı toplumun ve devletin özlüğü konusundaki görüşleri ile toplum ve devlet arasında kurulan ilişkilere dair düşünmeye götürür ve ilerde bu görüşlerin, Hegel’in devlet felsefesini eleştirirken karşısına çıkan yeni sorunların çözümüne ulaşmak için zorunlu bir düzeltmesini yapar (Cornu, 2015: 342). *Yahudi Sorunu*’nda ise Marx, devletin, sivil toplumdan ayrı ve onun üzerinde bir varlık halinde kendini oluşturabildiğini anlatırken, insanî kurtuluş için özel mülkiyetin kaldırılması gerektiğini savunur (Marx, 1997: 18-21). Bu duruma yine *Alman İdeolojisi*’nde (1845) Engels ile birlikte işaret eder; özel mülkiyet, ortaklaşa mülkiyetten kurtulması sonucunda devlet, sivil toplumun dışında özel bir varlık kazanmıştır (Marx ve Engels, 1992: 107).

Dolayısıyla özel mülkiyetin kaldırılması fikri ilk dönem metinlerinden itibaren Marx’ın önemle üzerinde durduğu bir konudur. Özel mülkiyeti insanî kurtuluşun önündeki bir engel ve yabancılaşmanın nedeni olarak görmektedir. Bu dönemde özellikle devleti doğası ve toplumla olan ilişkisi bağlamında ele alırken devletin sistematik bir sorgulanmasına rastlanmaz. *Alman İdeolojisi*’ne gelindiğinde ise devlet anlayışının artık temelleri atılır ve devletin işlevlerine dair açıklamalarda bulunulur. Sınıfsal çatışmaların sebebi olarak özel mülkiyeti gören Marx bu çatışmaların bir *aracısı* ve *düzenleyicisi* olarak devleti işaret eder. Aynı zamanda topluma egemen olan burjuvazi devlete de egemendir. *Alman ideolojisi* ve tezler Engels’in deyişiyle; “*yeni dünya anlayışının dâhiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge*” (Engels, 1992: 8) olsa de metinde *1844 Elyazmaları*’nın izlerini görebilmek mümkündür.

Miguel Abensour, Marx’ın 1845 yılında Alman bir yayıncıya, *Politikanın ve Ekonomi Politikin Eleştirisi* başlığını taşıyan iki ciltlik bir projesini sunduğunu ve aynı dönemde yazdığı notlardan, onun Fransız Devrimi’nden başlayarak modern devletin oluşumunu anlatmayı düşündüğünü, devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiler ile güçler ayrımının yanı sıra farklı iktidarları, insan hakları problemini ve seçim hakları ile ilişkili olarak “*devlet ve sivil toplumun yok oluşunu*” düşünmeyi hedefleyen bir proje olduğunun anlaşıldığını belirtir. Çalışmanın başlığına ve planına bakılacak olduğunda, Marx’ın gazeteci olarak yazdığı politik yazılarının çoğunun 1845 yılındaki tasarının tüm yaşamı boyunca devam ettiğini söylemenin mümkün

olduğunu söyleyen Abensour bu noktada Marx'ın eserinde, ekonomi politığın eleştirisiyle politikanın eleştirisinin hep birlikte var olduğunu söyleyebileceğini belirtir (Abensour, 2002: 133-134).

1848'de Avrupa devrimlerinin hemen öncesinde kaleme alınan Komünist Manifesto'da her ne kadar ilerde değişikliklere uğrayacak olsa da Marksist devlet kuramındaki en yaygın yaklaşımı oluşturan şu ifade geçer: *'Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey değildir'* (Marx ve Engels, 2013: 43). Komünistlerin teorisi ise tek bir ifadeyle özetlenir: *'Özel mülkiyete son verilmesi'* (Marx ve Engels, 2013: 58). Fakat henüz burada kişisel olarak edinilmiş, kişinin kendi emeğinin ürünü olan mülkiyet değil, üretim araçlarının mülkiyeti kastedilir. 1871'e gelindiğinde ise Marx esas amacın, bütün uygarlığın temeli olan mülkiyeti ortadan kaldırmak, *'mülksüzleştirilenleri mülksüzleştirmek'* olduğunu söyler (Marx, 2011a: 115). Engels ise, ilerde devleti de işin içerisine sokarak *Anti-Dühring*'de; *'proletarya, devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür'* der. Bu durum, yani üretim araçlarına toplum adına el konması devletin gerçek anlamda tüm toplumun temsilcisi olduğu ilk ve devlete özgü son eylemi olur (Engels, 1977: 443-444).

19. Yüzyılın Fransa'sının ele alındığı Fransız Üçlemesi olarak bilinen, *Fransa'da Sınıf Savaşları* (1848-1850), *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852) ve *Fransa'da İç Savaş* (1871) genel anlamda devlete dair başvurulmuş en önemli metinleri oluşturmaktadırlar. 1848 ile 1871 arasının analiz edildiği bu dönemde, gelişen tarihi olaylar bağlamında hem somut ayrıntıların görülmesi hem de bu döneme dek yapılmış olan analizlerin sınanması açısından önemli kritik tecrübeler olmuştur. İlk kez bu dönemde, hala çokça tartışılan temel önermelere, kavramlara ve açıklamalara yer verilmiştir. Devrimin *zorunlu bir geçiş noktası* olan; proletarya diktatörlüğünden, hâkim kesimden, Bonapartizm kavramından ve devlet iktidarının paylaşımından ayrıca devlet aygıtının el değiştirmemesi yok edilmesi gerektiğinden bahsedilir. Devlet artık yalnızca baskı aleti veya proletarya lehine el değiştirecek bir aygıt değil, yok edilmesi gereken bir yapıdır. Bununla birlikte önceki devlet çözümlemeleriyle kıyaslandığında bazen tutarlı çoğunlukla çelişen açıklamalar da yer almıştır. Örneğin Komünist Manifesto'da devlet tüm burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir kurulken, bu dönemde burjuvazinin yalnızca bir kesiminden; *'hâkim kesim'* inden söz edilir. Yani ilk tanımlamaya göre devlet tüm burjuva

sınıfına hizmet ederken, bu dönemde yalnızca ‘‘hâkim kesimin’’ egemenliğindedir. Bonapartizm analizinde ise çok daha başka bir tanımlama yapacaktır. Ekonomi yazılarına gelindiğinde devletin oynadığı ‘‘zor rolüne’’ dair açıklamalarda bulunurken, geleceğin komünist toplumuna dair tasarılarından bahsettiği *Gotha Programı’nın Eleştirisi*’nde (1875) sınıfsız ve devletsiz bir toplum için geçiş evresindeki bir devletten, fakat daha en başından ‘‘sönmeye’’ mahkum bir devletten bahsedilir. Yıkılacak olan burjuva devleti iken, sönmeye mahkum olan devlet, işaret edilen geçiş dönemi devletidir.

Lawrence Krader’in, Marx’ın yaşamının son yıllarında; 1880-82 yılları arasındaki elyazmalarından derlediği *Etnoloji Defterleri*, Marx’ın ölümünden yaklaşık 89 yıl sonra yayımlanabilmiştir. Defterler Marx’ın, John Phear, Henry Maine, John Lubbock ve Morgan’ın çalışmalarına dayanarak tuttuğu son dönem notlarını içermektedir. Bu notlarda, kapitalizm öncesi toplum biçimleri ve ortak mülkiyet uygulamalarına, sınıflara, aile ve kadın-erkek ilişkilerine, kısıtlı da olsa devletin kökenine ve niteliğine dair açıklamalar karşımıza çıkar. Geç keşfedilen ve tamamlanmamış notlardan oluşan bu eserde Marx, devletin ortadan kalkacak, geçici karakterini tekrardan vurgular. Üstün ve bağımsız devlet varlığının yalnızca görünüşte olduğunu ve bütün formlarıyla toplumun ‘‘gereksiz’’ bir fazlalığı olduğunu belirtir. Nasıl ki devlet, toplumsal gelişimin belli bir aşamasında ortaya çıktıysa, toplum şimdiye kadar varmadığı bir aşamaya vardığında da yine yok olacaktır der. Aynı zamanda sınıfsal çıkarların son kertede ekonomik ilişkilere dayandığını belirten Marx; ‘‘devlet bunlar üzerinde kendini temel olarak inşa eder ve onları koşullandırır’’ (Marx, 2013a: 247-248) diye belirtir. Her ne kadar Engels ve Marx’ın, Morgan üzerine okumalarında farklılıklar olsa da Engels’in, Marx’ın ölümünden sonra, onun Morgan üzerine kaleme almış olduğu notlardan yola çıkarak yazdığı; *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı eserini; ‘‘Marx’ın vakit bulamadığı şeyin yetersiz bir ikamesini oluşturabilir yalnızca’’ (Engels, 2018: 3) diyerek belirtir.

Marx’ın devlet konusunda tutarsızlıkla suçlanmasının sebeplerinden biri de onun devlete kimi zaman gerçek ve pozitif bir rol verdiği kimi zaman da devleti asalak bir yapıdan başka bir şey görmediği şeklindedir. Özellikle Asya-tipi üretim tarzı’nı incelerken, devletin ekonomik fonksiyonları ve etkinliği üzerinde ısrarla durmuştur. Bu üretim tarzının geçerli olduğu arazilerde, sulama, ırmakların

setlenmesi veya bataklıkların kurutulması gibi tarım ve ticaret için gerekli işleri ancak devlet gibi büyük idarî yapılar yürütebilirdi. Henri Lefebvre (1996: 143-144) bu durumun Marx'ta gerçekte bir tutarsızlık olmadığını onun devlete dair yapmış olduğu eleştirel analizinde belli özelliklerin ve koşulların göz önünde tutularak yorumlanması gerektiğini söyler. Yani belli bir üretim tarzı, belli bir ülke ve dönemi ayrıca yapının (sınıflar) ve koşulların (fetihler, istilalar, orduların özellikleri vb.) etkisini de göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtir. Sonuçta devlet, yönettiği ve üstünde yükseldiği toplumun özelliklerini dile getirir ve devlet bu toplumdaki çatışmaların ve mücadelelerin bir özetidir. Marx için toplumsal-ekonomik yapıların gelişiminde, tek çizgili bir şema değil birçok olabilirliğin bulunduğu ve tarihin Avrupa'da gerçekleştirdiği olanağın diğer kıtaların tarihinin çizmiş olduğu yolla çakışmayabileceği kabul edilir ve bu açıdan bakılırsa, bu dış görünüşteki tutarsızlık açıklanabilir.

Sonuç olarak Marx'ın devlete dair metinleri ele alındığında erken dönem 1843 Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisinden, geç dönem 1875 *Gotha Programı'nın Eleştirisine* kadar, sönümlenmesi gereken bir yapı olarak geliştiğini görürüz. Fakat başlangıcından sonuna kadar hem Marx hem de Engels şüpheye gerek kalmayacak bir biçimde devlet karşıtı fikirlerini sürdürmüşlerdir.

1.2. Marx'ın Erken Dönem Çalışmalarında Devlet

Marksistler arasında hala tartışılan önemli bir ayrımdan söz etmek gerekir. Marx okumasında üç farklı durum mevcuttur. Birincisi Marx'ın eserlerini erken ve geç dönem olarak ayırıp, Marx'ın esas eserlerinin olgun dönemde ortaya çıktığını söyleyen görüş, ikincisi, dönemler arasındaki ayrımı kabul etmekle birlikte Marksizm'in gerçek özünün ve temel kavramlarının gençlik dönemi eserlerinde olduğunu söyleyen görüş, üçüncüsü ise Marx'ın erken ve geç dönemleri arasında bir takım farklar olsa dahi, keskin bir biçimde bu iki dönemin ayrılmasının Marx'taki bütünselliğin kaybolmasına yol açacağını, aslında bu iki dönem arasında hem kopuşların hem de bir sürekliliğin olduğunu söyleyen görüştür. Bir anlamda artık taraflarınca oturmuş ve kabullenilmiş bir tartışma olan bu ayrım konusuna girmemekle birlikte çalışmada son duruma yakın bir çizgide durulmuş, fakat Marx'ın eserleri erken ve geç dönem olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Bu ayrım bir "kopuşu" ifade etmemektedir. Çalışmanın daha kolay ve anlaşılır bir biçimde

sürdürülmesi amacıyla bu şekilde incelenmesi uygun görülmüştür. İlk iki başlıkta amaçlanan, Marx'ın ve Engels'in devlete dair görüşlerini klasik metinleri ve çeşitli yazışmaları aracılığıyla açıklamaktır.

Marx'ın erken dönem yazılarındaki metinler genellikle taslak halinde, tamamlanmamış ve yayımlanması düşünülmeyen çalışmalardır. Marx ilk dönemlerinden itibaren devlet konusu ile ilgilenmiş fakat sistematik bir sorgulamaya tabii tutmamıştır. Dolaylı da olsa bu metinlerinde devlet ile ilgili çalışmaları bulunmakta, özellikle bu dönemde Marx'ın düşünce evriminde önemli katkıları bulunan *G. W. F. Hegel* ve *Ludwig Feuerbach*'ın etkileri görülmektedir.

Marx'ın devlete dair düşünceleri, erken dönemde özellikle iki önemli metni; *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* ve *1844 Elyazmaları*'nda görülmektedir. Bununla birlikte, Marx 1837 yılında, daha öğrenciyken babasına yazdığı mektuptan anlaşıldığı üzere, Hegel felsefesini özümsemiş ve bu dönemde Sol Hegelci grupla ilişki kurmuş durumdadır. 1841 yılında yazdığı "*Demokritos ile Epikür'ün Doğa Felsefesi*" başlıklı doktora tezi ise Hegel felsefesi ile görüş ayrılıklarının ve gelecekteki kendine özgü düşüncülerinin tohumlarının atıldığını ortaya koymaktadır. Çok erken sayılabilecek bu dönemde Marx, henüz idealisttir; fakat Prusya devletinin varoluşunu Hegelci idea ile değil, 1793-Jakobenlerin sahiplendiği biçimdeki demokratik devlet ile karşılaştırır (Botigelli, 2015: 31-33). Ralph Miliband Marx'ın devlete dair ilk görüşlerinin açık bir şekilde Hegelci etki taşıdığını söyler. Marx'ın 1830'ların sonundan 1844'e kadar uzanan ilk metinlerinin çoğunlukla devletin doğası ve toplumla ilişkisi üzerine olduğunu belirtir. Mayıs 1842'den Mart 1843'e kadar *Rheinische Zeitung*'a yazmış olduğu makalelerde ise, devletin özgürlüğün somutlaşması olarak toplumun genel çıkarlarının ve hukukun bekçiliğini yaptığından bahseder (Miliband, 1989: 8-9). *Rheinische Zeitung*'u yönettiği dönemde Marx, genç Hegelci gruptan kopmuştur. Bu kopuşun nedenleri arasında, gazetecilik yaptığı bu dönemde, gerçek savaşımın güçlüklerini ve tehlikelerini görmüş olmasıdır. Ona göre bu dönemde güncel devleti, akla uygun bir şekilde eleştirmek söz konusu değildir, sansüre ve mutlakiyetçi anlayışa karşı savaşım söz konusudur. Ayrıca bu dönemde toplumsal gerçekliğin ayırdına da varmış, *Odun Hırsızlıkları Yasası* veya *Mosel köylülerinin durumu* konusunda ezilen halk için duymuş olduğu hassasiyeti dile getirmiştir. Her ne kadar hala bu dönemde proletaryadan yana tutum almamış olsa da liberal Ren burjuvazisinin konumundan çok daha ilerdedir (Botigelli, 2015: 32-33).

Bu sebeple daha yasaklanmadan gazeteden ayrılmış ve ardından Hegel'in hukuk felsefesini eleştirmeye koyulmuştur.

1.2.1. Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi

1843 yılında Marx'ın tamamlanmamış el yazmalarından oluşan *Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi* veya *1843 Elyazmaları* olarak bilinen eserde, Hegel'in hukuk ve devlet hakkındaki görüşlerine getirdiği eleştiriler, Marx'ın devlete dair düşüncelerinin en yoğun biçimde işlendiği eserlerden biridir. Her ne kadar olgunluk dönemindeki eserlerinde bulunan devlet formülasyonlarından daha az önemli bulunsa da Elyazmaları'ndaki devlet eleştirisi Hyppollite'ye göre (2010: 148); “*erken bir Komünist Manifesto*” yu oluşturmaktaydı. Marx bu eserinde, 1820 tarihli Hegel'in *Hukuk Felsefesi* adlı eserinin, devlet bölümünü hedef almış ve eleştirilerini bu bölüm üzerine yoğunlaştırmıştır.

Hegel sadece döneminin Prusya devletini değil, genel anlamda “anayasal monarşi” olarak ele aldığı “modern devleti” rasyonel bir devlet olarak sunmaktadır ve bu devlet ona göre “*somut özgürlüğün realitesidir*” (Hegel, 1991: 203). Birey ancak devletin bir üyesi olduğunda özgürdür. Aile ve sivil toplumda var olan özgürlük idesi, devlette düşünce olarak kendini göstermektedir. Ona göre devlet toplumun genel çıkarı ile ilgilidir, birey ise devletle kendi özel menfaati doğrultusunda ilgilenmektedir. Aslında birey bu şekilde genel menfaate de hizmet etmektedir fakat bunu bilinçli bir şekilde yapmaz. Bu sebeple de, birey özel bir kişi olarak, sivil toplum içerisinde kendini gerçekleştiremez ve evrenselliğe yani insan olma özüne yükselemez. Bunu başarmak için ancak bir devletin üyesi olması gerekir (Bumin, 2010: 159-160). Çünkü Hegel'e göre aile ve toplumun karşısında devlet, bir dış zorunluluk ve daha yüksek bir otoritedir (Hegel, 1991: 204). Aile ve toplum devlet ile olan ilişkileri ile belirlenmektedir. Oysa Marx'a göre, aile ve toplum devletin esas belirleyen öğelerini oluşturmaktadır. Marx, Hegel'in devletin gerçek niteliklerini saptırdığını düşünüyor ve Hegel'i özne ve yüklem yerlerini karıştırmakla eleştiriyordu. Eleştirisinde yöntem olarak Feuerbach'ın din eleştirisinden esinlenerek Feuerbach'ın gerçeğe ulaşmak için kullandığı “tersine çevirme yöntemini” kullanmıştır. Feuerbach, bu yöntemini *Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler* adlı eserinde şöyle açıklar: “*Genel olarak kurgusal felsefenin reformasyoncu eleştiri yöntemi, din felsefesinde öteden beri uygulanan yöntemden*

hiç farklı değildir. Hakikate saf ve katışıksız halde ulaşmak için, yüklemi özne ve özneyi yüklem haline getirmeliyiz ‘’ (Feuerbach, 2012: 70). Marx bu noktada, Feuerbach’dan aldığı yöntemi kullanarak, Hegel’in tersine, aile ve toplumun devletin gerçek temellerini oluşturduğunu belirtir:

‘‘... aile ve burjuva-sivil toplum devletin gerçek bölümlerini, istencin gerçek tinsel varoluşlarını, devletin varoluş biçimlerini oluşturur; devleti yapan aile ve burjuva-sivil toplumun ta kendileridir. Onlar etkin öğgeyi oluşturur... Doğal aile temeli ve yapay burjuva-sivil toplum temeli olmadan, siyasal devlet olamaz; onlar onun için bir *conditio sine qua non*durlar [olmazsa olmaz koşuldurlar]; ama Hegel’de koşul kendi tersine, koşullanana dönüşür, belirleyen öge belirlenen öge olarak koyulur ve üretici öge kendi ürününün ürünü olarak görünür... Gerçek olgu şudur ki devlet, aile üyeleri ve burjuva sivil toplum üyeleri olarak var olan yığından türeyor... Önemli olan şudur ki Hegel her yerde ideayı özne ve ‘‘siyasal düşünüş’’ gibi gerçek anlamıyla özneyi, gerçek özneyi de yüklem durumuna getiriyor. Ama gelişme her zaman yüklemden yana gerçekleşiyor... Özne ve yüklem bu yer değiştirmesinden başka Hegel, burada söz konusu edilen ideanın örgütten başka bir şey olduğu yanlış izlenimini veriyor. Soyut ideadan hareket ediliyor ve siyasal anayayı ideanın devletteki gelişmesinin sonucu olarak görünüyor’’ (Marx, 2009: 16-21).

Hegel’de bulunan bu tersine çevriliş, onu modern devleti, rasyonel bir devlet olarak betimlemeye götürür. Oysa Marx’a göre Hegel’in aksine, modern devlet rasyonel olmaktan çok uzaktır. O, devleti Hegel gibi içerisinde özgürlüğün gerçekleştiği bir alan değil tersine devleti yabancılaştırıcı bir güç olarak düşünmektedir. Ona göre devlet; ‘‘özgürlüksüzlüğün demokrasisi, eksiksiz yabancılaşmadır’’ (Marx, 2009: 50). Ve ona göre Hegel, çağdaş devletin özünü olduğu gibi değil; ‘‘olan şeyi devletin özü olarak gösterdiği için kınanması gerekir’’ (Marx, 2009: 95).

Marx’a göre sivil toplum, Hegel’in ulaştığı anlamdan daha farklı ve daha önemlidir. Hegel’in politik toplumdan yani devletten ve devlet çatısı altında çalışan bürokrasi ve hükümetten ayrı tuttuğu ‘‘sivil toplum’’, kişilerin ve grupların ihtiyaçlarını kapsamakta, bu ihtiyaçlar ise, toplumsal hayat ile organize edilmiş ve iş bölümü ile giderilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda sivil toplum, aile, korporasyon, şehir ve yerli gruplar gibi kısmî grupları da kapsamaktadır. Bu öğelerin her biri birbirinin üzerinde etkide bulunur ve bu etkileşim sonucu bir bütün yani sivil toplum ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu sivil toplumu ise hukuk, devlet, bürokrasi ve hükümet ayakta tutar. Aynı zamanda da onun doruğunu teşkil eder (Lefebvre, 1996: 30). Çünkü devlet olmazsa tüm bu gruplar çözülüp dağılır.

Marx, eleştirisinde Hegel'in devlet ve sivil toplum arasında ortaya koymuş olduğu farkı kabul etmesine rağmen devletin evrensel çıkarlar ekseninde hareket ettiğine dair düşüncesine katılmaz. Ona göre devlet iktidarı, mülkiyet haklarının korunması ile ilişkilidir (Hay, 2017: 359). Hegel bireyler ile devlet arasında, bir çıkar özdeşliği varsayar; Marx ise en önemli etkenin sivil toplum içerisindeki ve sivil toplum vasıtasıyla özel mülkiyetin rolüne vurgu yapar. Sonuç olarak ona göre, sivil toplumu belirleyen devlet değil, sivil toplumdur ve onu da önceleyen ve devleti belirleyen ise özel mülkiyet kurumudur (Rockmore, 2014: 90).

Kojin Karatani, entelektüel kariyerini Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nin eleştirisiyle başlatan Marx'ın bu işe koyulduğunda, devleti ve ulusu ideolojik üstyapının parçaları olarak kabul ederken, kapitalist ekonomiyi altyapıyı oluşturan öge olarak ele aldığını belirtir. Dolayısıyla Devlet-Ulus-Sermaye denen karmaşık toplumsal formasyonu asla tam anlamıyla kavrayamadığını ve bu durumun, kapitalist sistem ortadan kaldırıldığında, devlet ve ulusun da doğal olarak sönmüneceğini düşünmesine yol açtığından söz eder. Bu da nihayetinde Marksist hareketlerin devlet ve ulus problemleri karşısında her zaman tökezlemeleri sonucunu doğurduğu eleştirisinde bulunur (Karatani, 2017: 19).

Marx, Hegel'in teorisindeki eksik ve "yanlış" bulduğu yanları ele alarak, böylece eleştirel ve daha geniş bir incelemeye koyulmuştur. Bu sayede kendi teorisini, Hegel'den yola çıkarak fakat ona karşı oluşturmuştur.

1.2.2. 1844 Elyazmaları ve Devlet Analizi

1932'de "*Marx'ın Erken Yazıları*" adı altında yayımlanan *1844 Elyazmaları (İktisat ve Felsefe Elyazmaları / Paris Elyazmaları)* genç Marx'ın düşünce gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu erken dönem yazısının birçok kısmı yarım kalmış, geliştirilememiş ve bir kısmı da günümüze ulaşmamıştır.

Fakat buna rağmen Marx'ın en önemli gençlik eseri olarak görülen bu metin, geç ortaya çıkmış, bununla beraber dönemin önemli düşünürleri üzerinde de birbirinden farklı ve derin etkiler bırakmıştır (Anderson, 2007: 87). Örneğin Lukács, *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*'ni okuduktan sonra kendisinde sarsıcı bir etki yarattığını, Marksizm yorumunu değiştirdiğini ve *Tarih ve Sınıf Bilinci* eserinde saplandığı bütün idealist önyargılarının yok olduğunu belirtir (Lukács, 1998: 38).

Herbert Marcuse ise Elyazmaları'nın; *'bütün bir bilimsel sosyalizm teorisini yeni bir temele'* oturttuğunu ve yazmaların tarihî maddeciliğin felsefî temellerinin Marx'ın tüm eserleri içerisindeki anahtar nitelikteki bir eser olduğunu söyler (Marcuse'den Aktaran, Anderson: 2007: 87).

Marx'ın ekonomi ve felsefe ile ilgili görüşlerini içeren eser, 3 el yazmasından oluşur. En önemli bölümlerinden birini *'yabancılaşma ve yabancılaşmış emek'* alt başlıklarının açıklanması oluşturur. Ayrıca *'Hegel Diyalektiğinin ve Genel Olarak Hegel Felsefesinin Eleştirisi'* başlığı altında Hegel'e olgun bir eleştiri de sunmuştur. Devlet konusunda ise detaylı bir analiz yoktur. Marx Elyazmaları'nın önsözünde hukuk, ahlak, siyaset gibi birbirinden bağımsız eleştirilerini farklı broşürler altında bir çalışma ile sunacağını söylese de bu planını gerçekleştiremez. Marx'ın çıkış noktasını ekonomi politik oluşturmaktadır. Eserinde devlet de dâhil bahsi geçen alanları, ancak ekonomi politik bu noktalara özellikle değindiği kadarıyla incelediğini belirtir (Marx, 2015: 84).

Marx, Elyazmaları'nda *Hegelci diyalektiği* tekrardan eleştirir. Eleştirisini *Görüngübilim*'i temel alarak yapar. Çünkü Hegel düşüncelerini en somut haliyle bu eserde serimler ve ona göre Hegel felsefesinin kökensel kaynağı yine bu eserdedir. Ona göre Hegel *Görüngübilim*'de, örneğin devlet erkliğini, insana yabancılaşmış bir özler olarak ele aldığında, onu sadece kendi soyut biçimleri içerisinde ele alır. Yani soyut felsefî düşüncenin bir yabancılaşmasıdır (Marx, 2015: 217). Ona göre *Görüngübilim*'de Hegel:

"İnsanın kendisi tarafından üretimini bir süreç olarak nesnelleşmeyi nesnellsizleşme olarak, yabancılaşma ve bu yabancılaşmanın kaldırılması olarak kavranmasına; demek ki emeğin özünü kavramasına ve gerçek olduğu için doğru, nesnel insanı da kendi öz emeğinin sonucu olarak tasarlamasına dayanır" (Marx, 2015: 219).

Her ne kadar Marx'a göre *Görüngübilim*, gizemleştirici, karanlık bir eleştiri olsa da; *"insanın yabancılaşmasını alıkoyduğu ölçüde, eleştirinin tüm öğeleri geliştirilmiş haliyle bulunur. Örneğin her ne kadar yabancılaşmış bir biçim altında olsa da devlet, sivil yaşam, din gibi geniş alanların eleştiri öğelerini içermektedir"* (Marx, 2015: 219).

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nin ardından Marx, devletin anahtarının toplum olduğu sonucuna ulaşmıştır. Fakat bu sivil toplumun kendisi de

insanların ekonomik faaliyetlerinin sonucu olan bir toplumsal ilişkiler bütününe dayanmaktadır (Botigelli, 2015: 47). Bu eleştirisinde ekonomi politikten yola çıkan Marx'a göre, ekonomi politik yabancılaşmış emek yasalarını dile getirmekten başka bir şey yapmaz (Marx, 2015: 151). Hiç şüphesiz, Elyazmaları'nın temel kavramlarından birini 'yabancılaşma' kavramı oluşturmaktadır. Althusser'e göre Elyazmaları'nın teorik dizgesi 3 temel kavrama dayanmaktadır; *insanın özü, yabancılaşma ve yabancılaşmış emek* (Althusser, 2000: 13).

Marx, yabancılaşmayı 4 farklı biçimde ele almıştır: İnsan; ürününe, yaşamsal etkinliğine, diğer insanlara ve nihayet kendisine yabancılaşmaktadır (Marx, 2015: 148). Yabancılaşma kavramıyla ise ilk kez, Hegel üzerine çalışırken karşılaşmıştır. Fakat ilk dikkatini çeken şey yabancılaşmış emek teorisi değil, insanın bir vatandaş olarak devlet ile olan ilişkilerindeki yabancılaşması (siyasi yabancılaşma) olmuştur (Mandel ve Novack: 1975: 21). Sonuçta ekonomik yabancılaşma, sosyal yabancılaşmayı, sosyal yabancılaşma da siyasal yabancılaşmayı yaratmaktadır (Göze, 2007: 290). Tıpkı din gibi devlet de insanın kendi emeğinin ürünlerinden koparılması ile başlayan yabancılaşma olgusunun hem sonuçları, hem de yeni biçimleri ve kurumlarıdır (Çulhaoğlu, 2015: 375-376).

Brohm'a göre (2010: 61-66) Marksist yabancılaşma kavramı teorik olduğu kadar politiktir de ve bizi sınıflar mücadelesi gerçekliğinin merkezine götürür. Eğer ki emekçilerin kurtuluşu emekçilerin bizzat kendi eserleri olmalıysa, bunun nedeni: *‘‘Zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmamasıdır. Ve bu zincirler, kapitalist sömürünün, devlet baskısının ve toplumsal yabancılaşmanın zincirleridir’’*. Aynı zamanda Brohm, Marx'ın 1844 Elyazmaları'ndan itibaren eserlerinde süreklilik arz edecek bir yabancılaşma eleştirisi geliştirdiğini belirtir. İlk eleştirisi olan, işçinin emek ürününden yabancılaşması, *Kapital*'de ele aldığı haliyle işçi kapitalistin bir mülkü, şeyi olmakla kalmayıp yine kendi ürününe sahip olamaz. Hatta Marx'ta olduğu kadar Engels'in eserlerinde de bu yabancılaşma sorunsalının taşındığını görüldüğünü belirtir.

Üçüncü el yazmasında hatırı sayılır bir kısmı özel mülkiyet konusuna ayıran Marx, şu sav ile başlar; *‘‘özel mülkiyetin öznel özü... emektir’’* (Marx, 2015: 163). Marx'a göre siyasal ekonomi, özel mülkiyeti olgu olarak benimseyip bu olgudan hareket eder fakat onu bize açıklamaz:

“Sonradan kendisi için yasa değeri taşıyan genel ve soyut formüller biçiminde, özel mülkiyetin özünden nasıl çıktıklarını göstermez. Ekonomi politik, emek ile sermayenin, sermaye ile toprağın ayrılma nedeni üzerine bize hiçbir açıklama vermez” (Marx, 2015: 138-139).

Oysa Marx, özel mülkiyetin kökeni ve sebeplerini inceler. Özel mülkiyetin de tarihte bir kökeni vardır ve bunu insan faaliyetlerinin gelişmesinde ve emeğin yabancılaşmasında aramak gerekir. Yabancılaşmış emek ile özel mülkiyet arasında ilişki kuran Marx’a göre; *“özel mülkiyet, yabancılaşmış emeğin... ürünü, sonucu zorunlu vargısıdır”*. Yine ona göre; *“özel mülkiyet her ne kadar yabancılaşmış emeğin kanıtı, nedeni olarak görünse de, daha çok bunun bir sonucu olduğu çıkar”* (Marx, 2015: 163).

Özel mülkiyeti *“yabancılaşmış emeğin özetlenmiş dışavurumu”* (Marx, 2015: 153) olarak gören Marx’a göre onun ortadan kaldırılması zorunludur. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması yabancılaşmanın da ortadan kaldırılması sonucunu doğuracaktır. Bu da din ve devlet gibi insan yaşamının özgürleşmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması demektir. Bu ise ancak komünizm ile mümkündür. Marx bu noktada özel mülkiyet ve komünizm arasında ilişki kurar. Kaba-eşitlikçi komünizm olarak nitelenen komünizmin ilk aşamasında, özel mülkiyetin ortadan kalkmayıp, genelleştirildiği, işçi rolünün kaldırılmayıp, tüm insanlara yayıldığı ve Marx’ın deyimiyle; *“bir asgari tasarımdan yola çıkarak tüm toplumun bu asgari düzeye indirgenmesinden başka bir şey değildir”* (Marx, 2015: 169-170) diyerek eleştirdiği bu aşamayı, sahiplenme, kıskançlık duygularıyla ve kadın-erkek ilişkileri ile tartışmıştır. Devletin ortadan kaldırıldığı ikinci aşamayı ise şöyle açıklar:

“Devletin ortadan kaldırılması ile birlikte, ama aynı zamanda henüz tamamlanmamış ve özel mülkiyetin, yani insanın yabancılaşmasının egemenliği altında. Bu iki biçim altında komünizm, kendini daha şimdiden insanın kendisiyle yeniden bütünleşmesi ya da kendine dönüşü olarak, insanal kendinin yabancılaşmasının ortadan kalkması olarak bilir; ama özel mülkiyetin olumlu özünü henüz kavramamış ve gereksinmenin insanal doğasını da bir o kadar az kavramış bulunması sonucu, henüz özel mülkiyet tarafından engellenmiş ve lekelenmiştir. Gerçi kavramını kavramış, ama henüz özünü kavrayamamıştır” (Marx, 2015: 171).

Yani bu iki aşama da özel mülkiyetin özünü kavrayamamıştır. Ona göre bu öz:

“Apansız duyulur bu maddi özel mülkiyet, yabancılaşmış insanal yaşamın duyulur maddi dışavurumudur. Hareketi –üretim ve tüketim-, tüm geçmiş üretim hareketinin duyulur açınlanması, yani insanın gerçekleşmesi ya

da gerçekliğıdir. Din, aile, devlet, hukuk, sağıtöre, bilim, sanat vb., tikel üretim biçimlerinden başka bir şey değildirler ve genel üretim yasasına uyarlar. Özel mülkiyetin olumlu kaldırılışı, insanal yaşamın sahiplenilmesi, demek ki tüm yabancılaşımanın olumlu kaldırılması, sonuç olarak din, aile, devlet vb. dışı insanın, kendi insanal, yani toplumsal varlığa dönüşü anlamına gelir’’ (Marx, 2015: 172).

Özel mülkiyetin olumlu kaldırılışı, yani gerçek komünizm, tüm yabancılaşıma formlarının yok olduğu, *‘insanal duyuların ve bütün insanal niteliklerin bütünsel kurtuluşu’’ (Marx, 2015: 176), ‘kendini onarımının gerçek uğrağı, tarihin gelecekteki gelişmesi için zorunlu uğraktır’’ (Marx, 2015: 184)* diye belirtir Marx. Bu sayede zihinsel özgürlüğe ulaşan birey ve toplum arasındaki karşıtlık yerini birliğe bırakacak ve sınıflar arasındaki çatışmanın son bulması, baskı ve egemenlik aleti olan devletin ortadan kalkmasına yol açacaktır.

Marx ayrıca son bölümde *‘Hegel Diyalektiğinin ve Genel Olarak Hegel Felsefesinin Eleştirisi’’* başlığını taşıyan Hegel diyalektiğinin de eleştirisini sunmuştur. Fakat bu el yazmasındaki Hegel eleştirisinde, 1843 Elyazmaları’ndan farklı olarak artık Hegelci gizemin *‘‘Hukuk Felsefesi’’*nden çok *‘‘Görüngübilim’’*inde arar. Marx’a göre Hegel bu eserinde, insanın yabancılaşımasını doğru anlayamamıştır. Temel eleştirisi onun yabancılaşımayı soyut biçimiyle ele alıp, gerçekte değil, düşüncede ortadan kaldırmasıdır:

‘‘Hegel, zenginliği, devlet erkliğini vb. insanal varlığa yabancılaşmış özler olarak kavradığı zaman, onları sadece kendi soyut biçimleri içinde ele alır... Düşünölmüş varlıklar öyleyse sadece arı, yani soyut felsefi düşüncenin bir yabancılaşmasıdır bunlar... Bu nedenle tüm yabancılaşıma tarihi ve bu yabancılaşımanın tüm onarımı soyut, yani mutlak düşüncenin, kurgusal mantıksal düşüncenin üretim tarihinden başka bir şey değildir’’ (Marx, 2015: 217-218).

Bu eleştirisinde Marx, özel mülkiyet üzerine kurulu olan kapitalist sistemin, kendi iç çelişkileri sonucu yok olmaya mahkum bir sistem olduğunu tanımlamaya çalışmıştır. Eleştirisinin iki temel savı, burjuva toplumda yabancılaşmış insanın betimlenmesi ve komünist toplum düzeninde bu yabancılaşımanın kaldırılması savı ve yabancılaşımanın hem oluşması hem de kaldırılmasının da özel mülkiyetten kaynaklandığı savını göstermeye çalışmıştır (Cornu, 2015: 244). Ayrıca Marx, bu çalışmasında ilk kez, toplumsal çatışmaların çözümünün komünizmde olduğunu açıkça kabul etmektedir (Fernbach, 2004: 21). Tamamlanmayan bu eleştirinin devlet konusunda giriş mahiyetinde bir analiz olduğu açıktır. Fakat devlet teorisi ve devletin ortadan kaldırılması ihtimali konusunda da anahtar bir çalışmadır. Anthony

Giddens'a göre (2010: 35) Marx'ın çalışmasında yer alan görüşleri olgun dönem yazılarının tümünün temellini oluşturmaktadır. Botigelli'ye göre ise (2015: 17) henüz onun yetişme döneminin ürünü olan bu eser, Marx'ın düşüncesinin bir evresi olarak düşünülmelidir ve daha sonraki eserlerinde gelişmiş olarak görülecek öğeler bu eleştirisinde tohum halinde bulunmaktadır. Marx'ın sonraki çalışmalarının bir ön işareti olan bu Elyazmaları ile artık özel mülkiyetin kaldırılması yoluyla yabancılaşma sorununa bir çözüm üretilmiştir. Fakat bu çalışma yeni bir teorinin üretilmesinden ziyade Engels ile birlikte ele alacağı önemli çalışması Alman İdeolojisi'nin doğumundan önceki son duraklardan birini ifade etmektedir.

1.3. Marx'ın Geç Dönem Çalışmalarında Devlet

Marx'ın erken dönem yazılarından itibaren devlet konusu ile ilgili olduğunu, özellikle devletin doğası ve toplum ile ilişkisi üzerinde durduğu belirtilmişti. Özellikle 1843'te Hegel ile hesaplaşırken, bir devlet provasına girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bu dönemde devleti sistematik bir sorgulamaya tabii tutmamıştır. Bu sorgulama olgun dönemine ertelenmiş fakat yine bu dönemde de müstakil bir devlet kuramı bırakmamıştır. İlerde değinileceği üzere Marx, 22 Şubat 1858 tarihli Lassalle'a mektubunda 1857-1858 yıllarında yazdığı iktisat yazılarını kastederek içerisinde devleti de ele alan bir yapıt üzerinde çalıştığını söyler. Fakat bu planı gerçekleştiremez.

Bu dönemde Marx, *Alman İdeolojisi* ile sol Hegelci anlayıştan ayrı bir çizgiye ulaşmış, *Komünist Manifesto* ile teorisine devrimci bir karakter kazandırmıştır. 1848 devrimlerinin reel-politik bilançosu ve 1871 Paris Komünü deneyimi Marx'ın analizlerinde somut ayrıntıları görebilmesi için bir fırsat yaratmış, devlet ve devletin alacağı biçimler konusunda yeniden düşünmesini sağlamıştır. 19. yüzyılın Fransa'sını ele aldığı, *Fransa'da Sınıf Savaşları*, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* ve *Fransa'da İç Savaş* eserleri ise devlet konusunda başvuru en önemli metinler olmuştur. *Gotha Programı'nın Eleştirisi* ise Marx'ın erken dönem metni olan, *Yahudi Sorunu*'ndan itibaren ele almaya başladığı devrim stratejisine dair tezlerinin sonuncusunu oluşturmaktadır.

1.3.1. Alman İdeolojisi ve Devlet Analizi

Marx ve Engels'in ortak kaleme aldığı, 1845 tarihli Alman İdeolojisi eseri ile Marksist kuramın ve devlet anlayışının temelleri atılmış olsa da olgunluk dönemi

eserleri ile kıyaslandığında bir ‘‘geçiş metni’’ olarak ele alınması daha doğru olacaktır. Her ne kadar tezlerde ve devlet öğretisinde muğlaklıklar devam etse de, Engels’in söylemiyle tezler: ‘‘Yeni dünya anlayışının dâhiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçülemeyecek bir değer taşıyor’’ (Engels, 1992: 8).

Geniş kapsamlı bu eserde devlet de dâhil, Marx’ın daha sonradan ulaşacağı birçok kavram henüz net bir şekilde ortaya konmamıştır. Eser, sınıfların kökeni, devletin sınıf temeli, komünist devrim düşüncesi ve bu devrimin sınıfsal öznesi proletaryanın evrensel karakteri bütünsel bir bakışla işlenmiştir. Fakat üretici güçler henüz net bir şekilde tanımlanmamış, altyapı-üstyapı ayrımı, artık değer ve değer yasası, sermayenin yeniden üretimi gibi önemli kavramlar bulunmamaktadır. Eserde zaman zaman devlet dışındaki toplum manasında kullanılan ‘‘sivil toplum’’ terimi, üretim biçimini de ima etmektedir (Yurtsever, 2020: 63). Marx ve Engels’e göre sivil toplum terimi 18.yüzyılda, mülkiyet ilişkileri, İlk Çağ ve Orta Çağ birlikteliğinden kurtulur kurtulmaz ortaya çıkmış ve sivil toplum, gerçek anlamda sivil toplum olarak ancak burjuvazi ile gelişmiş, böyle olmakla birlikte, üretimin ve karşılıklı ilişkinin doğrudan sonucu olan ve her zaman devletin ve ayrıca idealist üstyapının temelini oluşturan toplumsal örgütlenmede her zaman aynı isimle belirtildiğini söylerler (Marx ve Engels, 1992: 106). Ayrıca, sivil toplumun devleti aşan bir tarafının olduğunu düşünen Marx ve Engels’e göre:

‘‘Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da her ne kadar dışarda ulus-topluluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar.’’ (Marx ve Engels, 1992: 106).

Marx, burada açıkça kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlardaki sivil toplum ile bizatihi sivil toplum arasında bir ayrım yapmaktadır. Saf şekliyle sivil toplum, ancak, kapitalist özel mülkiyet ile birlikte gelişmektedir. Bunun bir uzantısı olarak da, sivil toplum/devlet ayrılığı da kapitalist özel mülkiyet ile birlikte doruğuna ulaşmaktadır (Savran, 2013: 276-277). Marx’a göre özel mülkiyet, iş bölümü ve devletin kökenleri ile ilişkilidir. Ona göre iş bölümü ve özel mülkiyet özdeş ifadelerdir. Birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir. Ayrıca iş bölümü tek bir bireyin veya tek bir ailenin çıkarı ile aralarında karşılıklı ilişki içinde bulunan tüm bireylerin kolektif çıkarı arasındaki

çelişkiyi de içermektedir. Ona göre esas çelişki, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir:

“...kolektif çıkarı, ‘devlet’ sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya ve diğer yandan her zaman aile ve kabile de bulunan, kan, dil ve işbölümü bağları ve diğer çıkarlar gibi ilişkilerin somut temeli üzerinde, ama aldatıcı bir ortaklaşma görünümü almaya götürür... ” (Marx ve Engels, 1992: 54).

Marx aslında bu durumu, 1844 *Elyazmaları*’nda Hegel’in devlet formülasyonunu eleştirirken de ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hegel’in düşüncesinde devlet, çıkar grupları veya bireysel çıkarlar karşısında, genel çıkarları işaret etmekteydi. Marx ise bu durumun aldatıcı olduğunu ve gerçekte, dine ilişkin görüşlerimiz yaşamdan ne kadar kopuksa devletin de maddi yaşamdan o kadar kopuk olduğunu belirtir. Devlet toplumun egemen sınıfının kendisini dile getiriş biçimidir (Hampsher-Monk, 2004:625). Ona göre egemen olmak isteyen her sınıfın, siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir:

“Bundan çıkan sonuç şudur: Devlet içindeki bütün savaşımalar demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaştan, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımaların büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir... Egemen olmak isteyen her sınıf, proletaryanın durumunda söz konusu olduğu gibi, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için –ki ilk başta bunu yapmak zorundadır- siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir... Öte yandan kolektif ve kolektif sanılan çıkarlarla gerçekte durmadan çarpışan bu özel çıkarların partideki kavgası, aldatıcı ‘genel’ çıkarın devlet biçimindeki pratik müdahalesini ve dizginlenmesini zorunlu kılar ” (Marx ve Engels, 1992: 55).

Sonuç olarak sınıfsal çatışmaların sebebi olarak özel mülkiyeti gören Marx’a göre bu çatışmaların bir ‘aracısı’ ve ‘düzenleyicisi’ olarak devleti işaret eder. Yani devlet bu çatışmalara bir nevi ‘hakem’ olarak müdahalede bulunur. Fakat aslında, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir:

“...devlet egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları ve içinde bir çağın bütün sivil toplumun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar” (Marx ve Engels, 1992:107).

Ona göre modern devlet, modern özel mülkiyete tekabül eder. Özel mülk sahipleri vergiler aracılığıyla zamanla modern devleti ele geçirmişlerdir ve devlet, devlet borçları sistemiyle hepten onların eline düşmüş, devletin varlığı borsada devlet tahvillerinin yükselip düşmesi oyunu ile özel mülk sahiplerinin yani burjuvaların

kendisine verdikleri ticaret kredisine bağlanmıştır. Burjuvazi artık bir zümre değil, bir *sınıf* olması sebebiyle artık bölgesel planda değil, ulus çapında örgütlenmek ve kendi çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır. Özel mülkiyetin, ortaklaşa mülkiyetten kurtulması sonucu, devlet, sivil toplumun yanında ve onun dışında özel bir varlık haline gelmiş; ama bu devlet, burjuvazinin hem dışarda hem de içerde mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı güvence altına alabilmek için zorunluluk yüzünden seçtikleri bir örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir. Yani Marx ve Engels'e göre, modern devlet açıkça burjuvazinin egemenliği altındadır (Marx ve Engels, 1992: 106-107). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Martin Carnoy'a göre (2014: 72), buradan devletin bir sınıf komplosu olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır. Tersine, bireyler ve topluluk arasındaki çelişkilere arabuluculuk etmek amacıyla evrimleşir ve topluma da burjuvazi egemen olduğu için, devletin arabuluculuğuna da burjuvazi egemendir. Sonuçta egemen sınıfın düşünceleri, devletin de örgütlenme biçimini belirleyecektir. Marx ve Engels bu durumu şöyle ifade eder:

“Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır” (Marx ve Engels, 1992: 70).

Devlet egemen sınıfın çıkarlarına hizmet ediyorsa, egemen sınıfın olmadığı bir toplumda yani; *nüfusun hiçbir bölümünün diğerlerini egemenliği altına alacak duruma ulaşmadığı ülkelerde* devletin konumu nedir? Marx ve Engels buna cevap olarak “devletin özerkliği”nden bahseder. Bugün ancak zümrelerin gelişmelerinde daha tam olarak sınıf haline gelmedikleri ve dolayısıyla belli bir nüfusun diğerleri üzerinde hâkimiyet kuramadığı ülkelerde, devletin özerkliğinden bahsedilebilir:

“Bu, özellikle Almanya’daki durumdur. Modern devletin en eksiksiz örneği, Kuzey Amerika’dır. Modern Fransız, İngiliz, Amerikan yazarlarının, istisnasız hepsi, devletin, ancak özel mülkiyet yüzünden mevcut olduğunu, açıkça iddia etmeye vardırımlardır işi ve o kadar ki, bu inanç, artık kamunun bilincine işlemiştir” (Marx ve Engels, 1992: 107).

Marx ve Engels, özel mülkiyet ve iş bölümünü, devletin ve sınıfların üzerinde yükseldiği iki temel ilişki olarak ele almış, komünist topluma da bu iki temel kavramın yadsınması üzerinden tasarlamıştır (Yurtsever, 2020: 63). Komünist bir devrimle, özel mülkiyet ve iş bölümü ortadan kaldırılacaktır (Marx ve Engels, 1992:

60). Onlara göre komünizm: *‘‘Ne yaratılması gereken bir durum, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir ülküdür. Biz, bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm diyoruz.’’* (Marx ve Engels, 1992: 58).

Marx ve Engels’e göre komünizm fikri daha önce de düşünülmüştür; fakat mevcut toplumsal düzenin yerini komünizmin alması gerekli maddi koşulların gerçekleşmesine bağlıdır:

‘‘Yine, tarihte dönemsel olarak meydana gelen devrimci sarsıntının, mevcut her şeyin temelini devirmeye yetecek güçte olup olmayacağını belirleyen şey, çeşitli kuşakların hazır olarak buldukları yaşam koşullarıdır; ve eğer toptan bir altüst oluşun bu maddi öğeleri, bir yandan mevcut üretici güçler, ve öte yandan da, yalnızca o güne kadarki toplumun tekil koşullarına karşı değil, bu tekil koşulları yaratan o güne kadarki "yaşamın üretimi"nin kendisine, bu "bütünselliğe" karşı başkaldıran devrimci bir yığın yoksa, bu altüst oluş fikrinin daha önce binlerce kez dile getirilmiş olması, pratik gelişme açısından, komünizm tarihinin tanıtladığı gibi, hiçbir önem taşımaz’’ (Marx, ve Engels: 1992: 64).

Bu noktada belirtmek gerekir ki, eserin yazıldığı dönemde ileri boyutta ve açık bir biçimde sınıf mücadelesi yaşanmamıştı. Eser, ‘‘komünist devrim’’in tek tek ülkelerde değil, dünya çapında gerçekleşeceği, proletaryanın tarihin evrensel sınıfını oluşturduğu tezi, Marx’ın diğer eserlerinde olmadığı kadar açık ve net bir biçimde ifade edilmiştir (Balibar, 1996: 55, Yurtsever, 2020: 64, Marx ve Engels, 1992: 58). Proletarya ancak dünya çapında tarihsel olarak mevcut olabilirdi:

‘‘Artık tümüyle mülkiyetsiz işçiler yığını, sermayeden ya da sınırlı bile olsa her çeşit tatmin olma durumdan uzak muazzam işgücü, dünya pazarını varsayar; nasıl ki, bu işin geçici nitelikte olmayan kaybı, güvenli geçim kaynağı olarak kaybı, rekabetten doğan iş kaybı da dünya pazarını varsayarsa. Demek ki proletarya ancak dünya çapında tarihsel olarak varolabilirler’’ (Marx ve Engels, 1992: 58).

Alman İdeolojisi ile birlikte genel bir toplum kuramına ulaşan Marx ve Engels bu çözümlemelerini bir ‘‘devrim’’ fikri ile de birleştirmiştir. Her ne kadar tamamlanmamış bir eser olsa da, materyalist tarih anlayışlarını ilk kez derli toplu ortaya koymuşlar ve devletin sistematik teorisini oluşturmaya ilk kez bu eserle yaklaşmışlardır. Daha sonradan Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*’nın önsözünde; *‘‘farelerin kemirici eleştirilerine seve seve terk ettik’’* (Marx, 1976: 27) demiş, Engels ise; *‘‘bizim o zamanki ekonomik tarih konusundaki bilgilerimizin ne kadar eksik olduğunu tanıtlayan bir materyalist tarih anlayışı açıklamasından*

ibaret'' (Engels, 1992: 8) eleştirisinde bulunmuş olsa da artık, Alman İdeolojisi ile birlikte Marx ve Engels kendi bulundukları konumlarını açıkça dile getirmişlerdir.

1.3.2. Politik Bir Geçiş Metni: Komünist Manifesto

''Bugüne kadar ki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir'' teziyle başlayan Marx ve Engels, Alman İdeolojisi ile birlikte ulaştıkları toplum kuramına, Komünist Manifesto ile birlikte devrimci bir karakter kazandırmışlardır. Eserde devlete dair doğrudan pasajlar az olsa da Marksist teori içindeki en yaygın yaklaşımlardan birini, Manifestodaki şu ifade oluşturmaktadır: *''Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldur başka bir şey değildir''* (Marx ve Engels, 2013: 43).

Feodal toplumun yıkıntılarından arasından yükselen modern burjuva toplumunun sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmak bir yana, bütün bir toplumu iki düşman sınıfa, yani burjuvazi ile proletaryaya böldüğünden bahseden Marx ve Engels, bir dizi gelişimin ardından burjuvazinin en sonunda, büyük sanayinin ve dünya pazarının oluşumundan bu yana modern temsili devlette, siyasi hâkimiyeti tek başına ele geçirdiğini belirtir. Ayrıca burjuvazinin, tarihte son derece devrimci bir rol oynadığını belirtmeleri ilginçtir: *''Mısır'ın piramitlerinden, Roma'nın su kemerlerinden ve Gotik katedrallerden kat kat üstün harikalar yaratmıştır''* (Marx ve Engels, 2013: 44) diye betimledikleri burjuvazinin, insan faaliyetlerinin neler yaratabileceğini ilk ortaya koyan sınıf olduklarına dair çizdikleri portre, tümüyle alıntılanmaya değerdir:

''Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte toplumsal ilişkileri durmadan devrimciyleştirmeksizin var olamaz. Oysa eski üretim tarzının olduğu gibi korunması daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşulu idi. Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılması ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşmalar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar'' (Marx ve Engels, 2013: 44).

''Burjuvazi üretim araçlarının, mülkiyetin ve nüfusun dağınıklığına her geçen gün biraz daha son veriyor. Burjuvazi nüfusu bir araya topladı, üretim araçlarını merkezileştirdi ve mülkiyeti birkaç elde yoğunlaştırdı. Bunun zorunlu sonucu siyasi merkezleşme oldu. Ayrı ayrı çıkarları, yasaları, hükümetleri ve vergileri bulunan bağımsız, neredeyse yalnızca müttefik durumundaki eyaletler

tek bir ulus, tek bir hükümet, tek bir yasa, tek bir ulusal sınıf çıkarı, tek bir gümrük hattı altında birleştirildi'' (Marx ve Engels, 2013: 46).

Feodal toplumun bağrında oluşmuş ve feodal aristokrasiye ve gerici güçlere karşı savaş veren bir sınıf olarak oluşan burjuvazi, uzun süren savaş ve bir dizi ilerlemeden sonra artık onu temsil eden modern devleti kurma aşamasına gelmiştir. Fakat burjuvazi tüm bu güçleri yaratırken aynı zamanda kendi ‘*mezar kazıcısını*’, modern işçileri, proleterleri de yaratmıştır. Marx ve Engels’e göre burjuvazi geliştikçe, emeklerinin sermayeyi artırdığı sürece iş bulabilen ve ancak iş buldukları sürece yaşayabilen, modern emekçiler sınıfı olan proletarya da gelişmektedir. Proletarya da çeşitli aşamalardan geçer ve zamanla nüfusun bütün sınıflarından katılmalar olur; köylüler, küçük orta zümreler, küçük sanayiciler, tüccarlar, zanaatkârlar, rantiyeler vb. Eski toplum içindeki çarpışmalar da proletaryanın gelişimini hızlandır:

'' Burjuvazi sürekli bir kavganın içinde bulur kendini: İlk başta aristokrasiyle; daha sonra burjuvazinin kendisinin, çıkarları sanayinin ilerlemesiyle çelişen kesimleriyle; her zaman da bütün yabancı ülkelerin burjuvazisiyle. Burjuvazi bütün bu kavgalarda proletaryaya başvurmak, proletaryadan yardım istemek ve dolayısıyla proletaryayı siyasi harekete çekmek zorunda kalır. Bu yüzden burjuvazi, kendi eğitiminin unsurlarını proletaryaya kendi eliyle sağlar, başka bir deyişle proletaryayı kendisine karşı savaşması için gerekli silahlarla donatır'' (Marx ve Engels, 2013: 53).

Böylelikle iki büyük sınıfın yani proletarya ve burjuvazinin mücadelesi başlar. Marx ve Engels eserin ikinci bölümünde komünistlerin, devlet ile ilgili görüşlerini açıklar. Komünistlerin de amacı diğer tüm proletarya partilerinininki ile aynıdır; proletaryanın bir sınıf olarak oluşması, burjuva egemenliğinin son bulması ve proletaryanın siyasi iktidarı ele alması (Marx ve Engels, 2013: 57). Proletaryanın iktidarı ele alması için ‘*devrim*’ şarttır ve devrimde ilk adımın, ‘*proletaryayı hâkim sınıf durumuna yükseltmek, demokrasi savaşını kazanmak* ‘ (Marx ve Engels, 2013: 67) olduğunu belirtirler. Ardından;

'' Proletarya siyasi hâkimiyetini tüm sermayeyi burjuvazinin elinden adım adım söküp almak, bütün üretim araçlarını devletin, yani hâkim sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretici güçler kütlesini elden geldiğince hızlı bir biçimde artırmak için kullanacaktır '' (Marx ve Engels, 2013: 67).

Elbette proletaryanın hâkimiyeti ele alması ve eski üretim ilişkilerinin el değiştirip, üretim araçlarının devletin elinde toplanması birtakım önlemleri de

beraberinde getirecektir. Bu önlemlerin ayrıntılarına girmemekle beraber, üretim araçlarının devlet lehine el değiştirmesini hedefleyen önlemleri şöyle sıralarlar:

- Toprak mülkiyetinin kamulaştırılması ve toprak rantının devlet masraflarında kullanılması.
- ...
- Bütün göçmen ve isyancıların mülkiyetine el konulması.
- Kredinin devlet sermayesiyle işletilen ve münhasır tekel uygulayan bir ulusal banka aracılığıyla devlet elinde merkezileştirilmesi.
- Nakliye işlerinin devlet elinde merkezileştirilmesi.
- Ulusal fabrikaların, üretim araçlarının çoğaltılması, bütün büyük emlak ve arazilerin ortaklaşa bir plan uyarınca tarıma elverişli duruma konması ve iyileştirilmesi (Marx ve Engels, 2013: 67-68).

Marx ve Engels'in daha sonradan geliştirecekleri bir ara dönem olan "proletarya diktatörlüğü" fikrine, Manifesto'da ulaştıkları söylenebilir. Düzenli devlet gücünün kullanıldığı bu dönem bir "zorunlu geçiş dönemidir" Tüm bu süreçten sonra ancak devlet iktidarının gereksiz hale gelebileceğini düşünürler:

"Gelişimin seyri içinde sınıf farklılıkları ortadan kalktığı ve bütün üretim birleşmiş bireylerin elinde yoğunlaştığı zaman kamu iktidarı siyasi niteliğini yitirecektir. Gerçek anlamıyla siyasi iktidar bir sınıfın başka bir sınıfı ezmek için kullandığı örgütlü zordur. Eğer proletarya burjuvaziye karşı verdiği mücadele sırasında ister istemez sınıf olarak birleşiyorsa, eğer bir devrimle kendini hâkim sınıf durumuna getiriyor ve hâkim sınıf olarak eski üretim ilişkilerini zorla ortadan kaldırıyor o zaman bu üretim ilişkileriyle birlikte sınıf karşıtlığının varoluş koşullarını, genel olarak sınıfları ve böylelikle sınıf olarak kendi hâkimiyetini ortadan kaldırmış olacaktır" (Marx ve Engels, 2013: 68).

Buradan Marx ve Engels'in devlete karşı iki görüş geliştirdiği söylenebilir. Birincisi, burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir kuruldan başka bir şey olmadığı, ikincisi hâkimiyeti ele geçiren proletaryanın, devleti de ele geçirip kendi amaçları için kullanacağı ve ardından özel mülkiyetin ilgası ile birlikte devletin de gereksiz hale geleceğidir. Fakat belirtmek gerekir ki Manifesto, özellikle ekonomik çözümlemelerin tam manasıyla oluşmadığı bir dönemde yazılmış ve daha sonradan ulaşacakları tahlillerle, bu dönemde yazılan devlette dâhil bazı önermeler ilerde köklü değişikliklere uğrayacaktır.

Elbette kendi döneminin bir metni olarak değerlendirilmesi gereken Komünist Manifesto, Avrupa devrimlerinin hemen öncesinde yazılmış ve sonradan değerlendirildiğinde, yazarlarının da belirttikleri üzere; *"bugün olsa birçok*

bakımdan çok başka bir biçimde” ele alınacağıdır. Örneğin Paris Komünü deneyiminin ardından devlet aygıtının aynen alınıp kullanılması fikrinden uzaklaşmışlardır. 1872 tarihli Almanca baskıya Önsöz’de bu durumu; ‘*işçi sınıfı devlet çarkına hazırdan el koyup onu kendi amaçları için kullanamaz*’ (Marx ve Engels, 2013: 90) şeklinde ifade etmişlerdir. Yani ‘‘hazır devlet makinesi’’ egemen sınıflar tarafından ve onlar için yapılmıştır, işçi sınıfının iktidarı ele almasından sonra yeni bir devlet makinası onun yerini almalıdır (Sweezy, 2013: 119). Bunun yanı sıra devlet idaresinin ‘‘tüm burjuvazinin yönetim kurulu’’ olduğu düşüncesi, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’nden, 18 Brumaire kadar olan süreçte çok daha detaylı biçimde ele alınacaktır. Manifesto’nun zenginliği, büyük ölçüde, entelektüel ve politik bir geçiş metni olmasından kaynaklanır. Eser için genç Marx’ın ilk olgun metni olduğu söylenebilir. Manifesto ile birlikte daha önce kaleme aldığı *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Yahudi Sorunu, 1844 Elyazmaları ve Alman İdeolojisi*’nde geliştirmekte olduğu belirli tezlerini bir sonuca bağlar (Ahmad, 2013: 210-214). Bu sebeple Manifesto, yazarların daha geniş külliyatları içerisinde düşünüldüğünde nihai bir metinden ziyade bir geçiş metni olarak ele almak daha yerinde olacaktır.

1.3.3. Fransız Üçlemesi ve Marx’ın Devlet Analizi (1848-1871)

Fransız üçlemesi olarak bilinen sırasıyla; *Fransa’da Sınıf Savaşları* (1848-1850), *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i* (1852) ve *Fransa’da İç Savaş* (1871) eserleri, Marx’ın devlet kuramına dair başvurulmuş en önemli çalışmaları olduğu söylenebilir. İlk ve son analiz arasında yaklaşık 20 senelik bir süreç ve arada başka eserler kaleme alınmış olsada üçlemeyi birlikte ele almak daha doğru olacaktır. 1848 devrimlerinin reel-politik bilançosu ve 1871 Paris Komünü deneyimi Marx’ın analizlerinde artık daha somut ayrıntıları görmesi ve bu zamana kadar yaptığı analizleri sınaması bakımından son derece kritik tecrübeler olmuştur. Nasıl ki Marx’ın iktisadi analizleri için İngiltere en iyi örnekse, 19. yüzyıl Fransa’sının gelişmiş burjuvazisi de Marx’ın politik yazıları için eşsiz bir model oluşturmuştur.

1850’de kaleme alınan *Fransa’da Sınıf Savaşları*, Avrupa devrimlerinin merkezi konumunda yer alan 1848-1850 Fransa’sının iktidar mücadelesini ele alır. Engels’in 1895 tarihli giriş yazısında yaptığı; ‘‘*Marx’ın çağdaş tarihin bir parçasını, verili ekonomik durum temeli üzerinde kendi materyalist anlayışıyla açıklama yolundaki ilk girişimi*’’ olarak belirtir (Engels, 2013: 7). Marx’a göre Louis-Philippe

zamanında egemen olan Fransız burjuvazisi değil, yalnızca burjuvazinin bir kesimi idi; ‘‘mali aristokrasi’’ denilen kesim. Bu kesim, tahtta egemen ve meclise yasaları dikte eden, bakanlıklardan tütün bürolarına kadar her alandaki devlet memurluklarını dağıtmaktaydı. Tüm katlarıyla küçük burjuvazi gibi köylü sınıfı da siyasal iktidarın dışında bırakılmıştı (Marx, 2013b: 31-32). Bu düzen iki araç ile sürdürülüyordu; devletin borçlanması ve demiryolu hatlarının yapımı:

‘‘Devletin borçlanması, burjuvazinin meclisler aracılığıyla yöneten ve yasalar koyan kesim için doğrudan bir çıkar sağlıyordu. Spekülasyonlarının asıl hedefi ve zenginleşmelerinin başlıca kaynağı kesinlikle devletin bütçe açığıydı. Her yılın sonunda yeni bir açık. Her dört ya da beş yılda yeni bir borçlanma (istikraz). Ve her yeni borçlanma, mali aristokrasiye, yapay olarak iflasın kıyısında tutunabildiğinden en elverişsiz koşullarda bankerlerle anlaşmak zorunda kalan devleti soymak için yeni bir fırsat sağlıyordu.... Egemen sınıf, demiryolu hatlarının yapımını da, genelde kamu harcamalarını ve devlet borçlarını nasıl sömürdüyse öyle sömürüyordu. Meclisler, belli başlı yükümlülükleri devletin sırtına yüklüyor ve spekülasyoncu mali aristokrasiye de altın nimetler sağlıyordu’’ (Marx, 2013b: 32-33).

Devlet harcamalarının bu yapısı devlet aygıtının sınıfsal karakterini gözler önüne serer. Marx, devlet yönetimini elinde tutan mali aristokrasiyi asalak ve düzenbaz olmakla suçlar. Üreterek değil de başkasının elindekini kurnazlıkla ele geçiren, mali aristokrasi; ‘‘lumpen proletaryanın burjuva toplumunun doruklarında dirilişinden başka bir şey değildir’’ (Marx, 2013b: 34) der.

Ona göre ekonomik bunalımın ticaret ve sanayide sebep olduğu yıkım, mali aristokrasinin mutlak hâkimiyetini kaçınılmaz kılıyordu. Diğer burjuva kesimlerinin dışarıda bırakılması veya bağımlı hale getirilmesine dayanan mali sermaye egemenliğine burjuvazinin nasıl katlandığını ise şöyle açıklar: ‘‘Kârının mali sermaye tarafından azaltılması, kârın proletarya tarafından tamamen ortadan kaldırılmasının yanında nedir ki?’’ (Marx, 2013b: 110).

Marx ilk kez bu eserinde ‘‘proletarya diktatörlüğü’’nden söz eder. Artık burjuvaca olan hak istemlerinin yerini yeni bir slogan alacaktır: ‘‘Burjuvazinin devrilmesi! İşçi sınıfı diktatörlüğü!’’ (Marx, 2013b: 55). Ardından devletin var olan amacını şöyle açıklar:

‘‘Proletarya, kendi mezarını burjuva cumhuriyetin beşiği yaparak, onu açık amacı sermayenin egemenliğini ve emeğin köleliğini sonsuzlaştırmak olan devlet olarak saf biçimiyle hemen ortaya çıkmaya zorladı. Gözleri hep, yara bere içindeki, yatışmak bilmez ve yenilmez -yenilmez, çünkü onun varoluşu kendi yaşamının koşuludur- düşmanının üzerine dikili duran burjuva egemenliği, bütün engellerden kurtulur kurtulmaz, hemen burjuva terörizmine dönmek zorundaydı’’ (Marx, 2013b: 55).

Artık proletarya devriminin, devlet karşısındaki tavrı bellidir. Proletarya diktatörlüğü, proletarya devriminin ‘*zorunlu bir geçiş noktası*’ dır. Geçişin amacı genel olarak: Sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması; sınıf farklılıklarının dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması; bu üretim ilişkilerine uygun düşen bütün toplumsal bağıntıların ortadan kaldırılması ve bu toplumsal bağıntılardan doğan bütün düşüncelerin altüst edilmesine varmak üzere, ‘*devrimin sürekliliğinin ilanıdır*’ (Marx, 2013b: 122).

İktidarı proletarya lehine ele geçirilmesi gerekliliğini daha önceden belirtmiş olsa da ilk kez ‘*proletarya diktatörlüğü*’ kavramını burada kullanacaktır. Weydemer’e 1852 tarihli mektubunda ise şu satırları yazar:

‘Modern toplumda ne sınıfların ne onlar arasındaki savaşımın varlığını bulmuş olmanın onuru bana ait. Benden çok zaman önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koydular. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) Sınıfların varlığının, üretim gelişimindeki belli tarihsel aşamalarla ilişkili olduğunu, 2) Sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varacağını 3) Bu diktatörlüğün, yalnızca bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma bir geçiş olduğunu göstermekten ibarettir’ (Marx ve Engels, 1995: 75).

Marx, Komünist Manifesto’da modern devlet için; ‘*burjuva sınıfının tümünün ortak işlerini sevk ve idare eden komiteden başka bir şey değildir*’ derken, Fransa’da Sınıf Savaşimleri’nda ise burjuvazinin yalnızca bir kesiminden, ‘*hâkim kesim*’inden bahseder. Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’inde ise daha farklı bir devlet tanımını yapar.

Marx 1848-1851 döneminin gelişmelerini tekrar incelediği bu eserinde devlete dair önemli çözümlemelerde bulunmuştur. Kendine has tarihinin bir sonucu olan Fransa’nın dev devlet aygıtını ve Bonaparte’in nasıl tam yetki ile donatıldığını anlatır:

‘Bürokratik ve askeri muazzam örgütlenmesi ile, yaygın ve becerikli devlet aygıtı ile, yarım milyonluk ordusunun yanı sıra bir başka yarım milyonluk memurlar ordusu ile, bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bütün bedenini bir zar gibi saran ve bütün deliklerini, tıkayan bu korkunç asalak yapı, mutlak monarşi döneminde, devrilmesine yardım ettiği feodal sistemin çöküşüyle meydana geldi. Büyük toprak sahiplerinin ve kentlerdeki bütün mülk sahiplerinin senyörlük ayrıcalıkları, devlet iktidarına özgü birçok özel niteliklere dönüştüler; feodalitenin ileri gelenleri, maaşlı devlet görevlileri oldular; çelişkili Orta Çağ hükümdarlık haklarının alacak haritası, işleyişi, bir fabrikadaki gibi bölüştürülmüş ve bir merkezden yönetilen bir devlet iktidarının çok iyi ayarlanmış planı oldu’ (Marx, 2018:120).

Marx’a göre birinci Fransız Devrimi, bütün bağımsız yerel, bölgesel yönetimleri, ulusun burjuva birliğini kurmak için yıkma görevini benimsemiştir ve Napoleon bu devlet mekanizmasının yetkinleşme işini tamamlamıştır:

“Meşru monarşi ile temmuz monarşisi, buna, ancak, iş bölümü burjuva toplum içinde yeni çıkar grupları yarattığı ve dolayısıyla da devlet yönetimi için, yeni bir materyal doğurduğu ölçüde, giderek artan daha büyük bir iş bölümü eklediler. Bir köprüden bir okul binasından ve en küçük bir köyün köy mülkiyetinden demiryollarına, ulusal zenginliklere ve üniversitelere kadar her ortak çıkar hemen toplumdan ayrıldı, üstün çıkar, genel çıkar olarak toplumun karşısına kondu, toplum üyelerinin inisiyatifinden çıkarıldı, hükümet etkinliğinin konusuna dönüştürüldü. Sonunda, parlamenter cumhuriyet, kendini, devrime karşı savaşımında, baskı önlemleri ile hükümet iktidarının eylem olanaklarını ve merkezileşmesini güçlendirmek zorunda kaldı ” (Marx, 2018: 120-121).

Marx’a göre bu “asalak yapı” Fransız burjuvazisinin maddi çıkarını oluşturuyordu. Çünkü burjuvazi, kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirmekte ve kâr, rant, faiz ve serbest meslek ücreti olarak cebe indiremediklerini, maaş biçiminde tamamlamaktaydı. Diğer taraftan, burjuvazinin siyasal çıkarı ise, onu, baskıyı giderek ağırlaştırmaya ve hükümet iktidarının araçlarını ve personelini artırmaya zorlamaktaydı (Marx, 2018: 59).

Homojen olmaktan uzak bu dönemin devlet aygıtını ele geçirmek için, art arda iktidar uğruna savaşan partiler, bu muazzam devlet aygıtını ele geçirmeyi “kazananın önemli ganimeti” saymışlardır. Marx’a göre, bütün siyasal devrimler, bu makineyi yok edecekleri yerde, yetkinleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Mutlak monarşi ve Napoleon zamanında, bürokrasi, burjuvazinin sınıf hâkimiyetini sağlama aracından başka bir şey değildir. Restorasyon dönemi, Louis Philippe zamanı ve parlamenter cumhuriyette, bürokrasi, kendi başına bağımsız olma yolundaki çabalarına rağmen, egemen sınıfın bir aleti konumundadır. Oysa ikinci Bonaparte zamanında devlet “tamamen bağımsız duruma gelmiş gibi görünür” der Marx. Ardından; “devlet makinesi, burjuva toplumun karşısında o kadar güçlenmiştir ki, başında liderinin (Louis Bonaparte) bulunması ona yetiyor” diye belirtir. Bununla birlikte “bağımsız duruma gelmiş gibi görünen” bu devlet iktidarı havada durmaz. Bonaparte Fransız toplumun en kalabalık olan sınıfı yani “küçük toprak sahibi köylüleri” temsil etmektedir (Marx, 2018: 121). Köylülerin Louis Bonaparte’ı desteklemesinin sebebi, Birinci Napolyon döneminin köylülerin menfaatine hizmet eden politikalarının devam edeceği düşüncesidir. Oysaki Fransız

ekonomisi için bu mümkün değildir. Bu durum burjuva sınıfının farklı grupları arasında da gerilimler yaratmış, hiçbir sınıf veya grup tek başına iktidarı ele geçirememiştir. Böylece görünüşte bağımsız bir devlet ortaya çıkmış, burjuvazinin kendi iç zayıflıkları sebebiyle, devlet aygıtı güçlenmiş, kendi çıkarlarını dile getirmeye ve dayatmaya başlamıştır (Hampsher-Monk, 2004: 652). Eserin kaleme alınmasının sebeplerinden biri de, sivil toplum karşısında tümüyle özerkleşme eğiliminde gibi görünen bir politik iktidar biçimi olan ve toplumsal sınıfların üzerinde, hakem olma iddiasını taşıyan, fakat son kertede, burjuva düzeninin korunmasına hizmet eden *Bonapartizmin* toplumsal mantığının çizilme çabasıdır. Yürütmenin siyasal hakimiyeti anlamına gelen Bonapartizm kapitalizm tarihinde tekrarlanan özel bir fenomen, hiçbir grubun kendi özel çıkarlarını yasama aracılığıyla dile getiremediği ve yürütme üzerinde denetim sağlayamayacağı derecede parçalandığı durumda meydana gelen bir olasılıktır (Löwy, 2011: 73).

Mart 1871'den Mayıs 1871'e kadar süren Paris Komünü yenilgisinin ardından Marx'ın 1871'in Haziran'ında kaleme aldığı, *Fransa'da İç Savaş* eseri ise üçlemenin son durağıdır. Eserde devlet ile ilgili en önemli analizlerden birini, Marx, 18 Mart tarihli Merkez Komitesi bildirisinden şu alıntıyı yaparak başlar: '*Hâkim sınıfların yenilgi ve ihanetleri arasında Paris proleterleri, kamu işlerinin yönetimini üzerlerine alarak durumu kurtarmak zamanının geldiğini anlamışlardır... Anlamışlardır ki zorunlu görevleri ve mutlak hakları, devlet iktidarını ele geçirerek kendilerini kaderlerinin efendisi kılmaktır*' (Marx, 2011a: 105). Ardından şöyle devam eder: '*Ama işçi sınıfı hazır devlet mekanizmasına hemen el koyup, onu kendi amaçları için kullanamaz*' (Marx, 2011a: 105). Ona göre bu devlet aygıtı el değiştirmemeli, yok edilmeliydi. *Ludwig Kugelmann*'a 12 Nisan 1871 tarihli mektubunda, gelecek Fransız devriminin bürokratik ve askeri aygıtını artık bir elden diğerine aktarmaya çalışmayıp, onu ezeceğini söyler. Bu durumun, kıta Avrupası'ndaki her gerçek halk devriminin önkoşulu olduğunu belirtir (Marx ve Engels, 1996: 46). Marx bu tezini *Komünist Manifesto*'nun 1872 Almanca baskıya önsözünde tekrar eder '*Komün özellikle bir şeyi ispatlamıştır: İşçi sınıfı devlet çarkına hazırda el koyup onu kendi amaçları için kullanamaz*' (Marx ve Engels 2013: 90). Marx'ın dönemin genel tablosunu anlattığı kısım bütünüyle alıntılanmaya değerlik önem taşır:

“ Devamlı ordusu, polisi, bürokrasisi, rahip sınıfı ve adli makamlar gibi her yere yayılmış organları -ki bu organlar sistematik ve hiyerarşik bir iş bölümü planına göre kurulmuştur- ile merkezileşmiş devlet gücü, mutlak monarşi döneminde vücuda gelmiş ve doğmakta olan burjuva toplumunun, feodalizme karşı mücadelesinde kuvvetli bir silah olmuştur. Yine de gelişimi, her çeşit Orta Çağ mezbelesi, senyörel haklar, yerel imtiyazlar, belediye ve lonca tekelleri ve eyalet yasaları tarafından engellendi. On sekizinci yüzyıl Fransız Devriminin dev süpürgesi bütün bu geçmiş zamanların kalıntılarını silip süpürdü; ve böylece sosyal zemini, Birinci imparatorluk döneminde kurulan modern devlet mekanizmasının üstyapısı önüne dikilen son engellerinden temizlemiş oldu... Modern endüstri hangi hızla gelişip, genişleyip, sermaye ve emeğin sınıf antagonizmasını şiddetlendirdiyse, devlet gücü de o hızla gelişerek sermayenin emek üzerindeki milli gücü, toplumsal esaret için örgütlenmiş bir kamu gücü ve sınıf despotizminin bir aracı halini aldı. Sınıf mücadelesinde ilerici bir evreyi gösteren her devrimden sonra devlet gücünün saf baskıcı niteliği giderek daha da kesin çizgilerle belirmektedir... Önceki rejimler sırasında kendi bölünmelerinin hala hükümet gücünü kontrol etmek için kullandığı baskılar, birleşmeleriyle ortadan kalkıyordu; ve proletaryanın tehdit edici çalkantısını göz önünde bulundurarak, bu devlet gücünü, acımasızca ve cakayla sermayenin emek üzerindeki milli savaş makinası olarak kullanmaya başladılar... Görünüşe göre toplumun kat kat üstünde bulunan devlet gücü, gerçekte o toplumun en büyük rezaleti ve toplumdaki bütün kokuşmuşlukların bizzat yuvasıydı... ” (Marx, 2011a: 105-108).

Marx’a göre Bonaparte’in darbesi aslında devlet aygıtının var olan gücünü tekrar göstererek, bu aygıtın ortadan kaldırılması gerekliliğini de açığa çıkarmıştır. Komünal yapı, bu zamana dek toplumun üstünden geçinen ve toplumun hareketini kısıtlayan “asalak devletin” özümsemişi bütün güçleri topluma tekrar geri verecektir (Marx, 2011a: 113). “Modern devlet gücünü yıkan bu yeni Komün’ün” gerçek sırrı: “Özünde bir emekçi hükümeti, üretici sınıfın, ürünleri gasb eden sınıfla mücadelesinin ürünü ve içinde emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleştirilmesi için nihayet keşfedilmiş siyasi bir biçimdir” (Marx, 2011a: 114). Komün, ekonomik temellere dayanan, sınıfların ve sınıf hâkimiyetinin temelden sökülmesi için bir nevi “kaldıraç” vazifesi görecekti. Amaç bütün uygarlığın temeli olan mülkiyeti ortadan kaldırmak; “mülksüzleştirilenleri mülksüzleştirmek” idi (Marx, 2011a: 115). Marx aslında bu analizini, erken dönem yazılarından itibaren açıkça belirtmiştir. Özellikle 1844 Elyazmaları’ndan itibaren, özel mülkiyet üzerine kurulu kapitalist sistemin yok olmaya mahkum olduğunu tanımlamaya çalışmıştır. Fransız üçlemesi ile birlikte de artık devletin ortadan kaldırılması gerektiğini göstermeye çalışır.

Komün deneyimi hiç şüphesiz, Marx’ın ve birçok teorisyenin kuramını beslemiştir. Aynı zamanda yapılan taktiksel hatalar, yöneticilerin politikaları da eleştiriye tabii tutulmuştur. Marx, Komün’den 10 yıl sonra 1881’de Ferdinand

Nieuwenhuis'e yazdığı mektupta, Komün için; "... istisnaî koşullarda bir kentin ayaklanması olması olgusu bir yana, Komün'ün çoğunluğu hiçbir biçimde sosyalist değildi; olamazdı da. Bir damlacık sağduyu olsaydı, Komün tüm halk kitlesi yararına Versailles'la bir uzlaşmaya varabilirdi" der (Marx, 1996: 139). Engels ise Fransa'da Sınıf Savaşları'nın önsözünde: "Komün, kendisini ikiye bölen iki taraf arasındaki her ikisi de yapılacak işin ne olduğunu bilmeyen Blankiciler (çoğunluk) ile Prudhoncular (azınlık) arasındaki kısır çekişmelerle tükenip gitti. 1871'deki zafer armağanı, 1848 baskınından daha fazla meyve vermedi" (Engels, 2013: 16) diyerek, Komün'ün en başından kaderini görmekte zorlanmamış, Fransa'da İç Savaş'a yazdığı 1891 tarihli önsözde ise yapılan hataları eleştirmiştir ama Blanquici ve Proudhonculardan oluşan Komün'ün yine de (ve onlara rağmen) yaptıklarının çoğunun doğru olduğunu da belirtir.

Bir diğer önemli tartışma da Marx'ın ilk kez Fransa'da Sınıf Savaşları'nda söz ettiği "proletarya diktatörlüğü"nin ne olduğu sorunudur. Bu eserinde kavramı proletaryanın sınıf egemenliği olarak ele alan Marx, Fransa'da İç Savaş da Komün'ün bir emekçi, işçi hükümeti olduğunu söyler. Engels ise esere 1891'de yazdığı önsözde Komün'ün bir "proletarya diktatoryası" olduğunu ileri sürer. Marx bu kavrama günümüz manasında bir "diktatörlük" anlamı yüklememiş, bir işçi devletinden ve proletaryanın egemenliğinden bahsetmiştir. Ona göre bu "işçi devleti" Fransız toplumunun bütün sağlıklı unsurlarının gerçek temsilcisi ve milli hükümetiydi (Marx, 2011a: 120). Ayrıca Cumhuriyete gerçekten demokratik kurumların temelini bahsetmişti. Erken dönem Marx yazılarında bahsi geçen "gerçek demokrasi"nin bir örneğini Marx, Komün deneyiminde sahada görebilme fırsatına erişmişti:

"Komün, şehrin çeşitli bölgelerinde genel oy hakkı ile seçilen, sorumlu ve azli kısa bir devrede mümkün belediye meclisi üyelerinden oluşuyordu. Üyelerinin çoğu doğal olarak emekçiler veya işçi sınıfının tanınmış temsilcileri idiler. Komün, parlamenter bir kuruluş değil, hem yürütme hem de yasama görevi olarak çalışan bir kuruluş olacaktı. Polis, Merkezi Hükümetin bir aracı olmaya devam edeceği yerde, elinden siyasi nitelikleri alınarak, Komün'ün sorumlu ve her an azli mümkün bir aracı haline getirildi. İdarenin diğer dallarındaki memurlara da aynı şey uygulandı. Komün üyelerinden başlayarak aşağıya doğru kamu hizmetleri, emekçi ücretleri seviyesinde ücretlerle yapılacaktı. Devletin yüksek rütbeli memurları, kazanılmış hakları ve temsilcilik ödenekleri ile beraber ortadan kaldırıldılar. Kamu işlevleri, Merkezi Hükümetin aletlerinin özel mülkiyeti olmaktan çıktılar. Belediye idaresi ile beraber şimdiye dek devlete ait olan bütün meşru haklar Komün'ün ellerine teslim edildi" (Marx, 2011a: 109-110).

Komün idaresi bu şekilde eski hükümetin maddi güç unsurları olarak tanımlanan devamlı ordu ile polisi ortadan kaldırmasının ardından, ideolojik güç unsurları olan kiliselerin dağıtılması ve vakıfların geri alınması işine girer. Eğitim kurumları, kilise ve devlet müdahalesinden temizlenerek, halka bedelsiz bir biçimde açılır. Eğitim hakkı herkese açılmış ve aynı zamanda bilim sınıfsal ön yargılardan ve devlet gücünün üzerine yüklediği zincirlerden kurtulmuştur (Marx, 2011a: 110). Ayrıca genel oya ve siyasi çoğunluğa son derece saygılı görünen bu “diktatörlüğün” ilk önlemleri, devletin bürokratikleşmeden ve militarizmden temizlenerek, bugünkü anlamda katılımcı bir demokrasi olarak tanımlanabilecek birtakım önlemleri barındırır. Daniel Bensaid’e göre (2011: 31) Komün’ün, mevcut yasal düzeninin egemen bir halkın devredilemez kurucu iktidarını yürütmesi adına askıya alınması bir tarafa bırakılırsa, diktatörlükle pek bir ortak tarafı ve bir olağanüstü hal rejimiyle çok bir alakası yoktur. Yine Hall Draper’e göre (1990: 61) Marx ve Engels için “proletarya diktatörlüğü” bir işçi devleti demektir; *‘ne daha fazla, ne daha az’*.

Fransa’da Sınıf Mücadelelerinden, 72 gün süren kısa ömürlü Paris Komünü’ne kadar geçen 20 yıldan fazla bir süre de Marx devlete dair, Sınıf Savaşlarında baskıcı rolüne vurgu yaparken, artık devlet aygıtının ele geçirilmesini değil, yok edilmesi gerekliliğini belirtir.

1.3.4. Grundrisse’den Kapital’e Ekonomi Yazıları ve Devlet

Marx’ın, Ekim 1857’den başlayarak araştırmalarını formüle ettiği, yaklaşık 1.100 sayfalık koca bir cilt halindeki el yazıları, iki büyük bölüm içeren bir plan dâhilinde düzenlenmiştir: Para ve Sermaye bölümü. Başlıca sorun teşkil eden, artı-değer sorunu açıklığa kavuşmuş, yavaş yavaş bu ilk planın alanı genişlemiş ve ilerde yazacağı, Kapital’in ana hatlarıyla taslak halinde belirlenmiş olduğu görülmektedir. Botigelli’ye göre (1976: 12-15) bu defterler Marx’ın gençliğinin felsefi düşüncesi ile olgunluk döneminin bilimsel yapısı arasında bir menteşe görevi görmektedir. Giddens’a göre (2010: 14) eser dikkatlice incelenirse, Marx’ın erken dönem çalışmalarındaki perspektifini terk etmediği görülebilir Antonio Negri ise eserin, devrimci eylemler ile teorik iradeyi birleştiren politik bir metin olduğunu söyler ve Grundrisse’i okumanın, Marx’ın diğer eserleri ile özellikle Kapital’le türdeşliğinden çok, farklılıkları üzerinde düşünmeye zorlayacağını söyler. Ayrıca Negri’ye göre (2006: 59) diğer metinler Marx’ı parçalayıp tek taraflı tanımlamalara tabi tutarken

Grundrisse Marx'ı bir bütün olarak sunar. Son olarak Jonathan Sperber ise (2014: 377) Grundrisse'nin tüm pasajlarının, Marx'ın 15 yıl öncesinde yazdığı 1844 Elyazmaları'nın birer tekrarı olduğunu iddia eder. Kapital'de ise yabancılaşma terimini kullanmamış fakat buna denk düşecek olan; kapitalizmin metayı üreten işçilerden bağımsız, insan emeğini bir nesneye, bir metaya dönüştürme biçiminden, yani "meta fetişizmi"nden bahsetmiştir. Bu kavramı kullanması onun 1840'lardaki düşüncelerinin bir uzantısı sayılabilirdi.

Marx, ekonomi çalışmalarına 1844 yılında başlamış ve 1848 yılına kadar sürdürmüştür. Bu çalışmalarının genişliği, Marx'ın notlarındaki alıntılardan ve yorumlardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde kuramının en önemli niteliği, iktisadi düzenlerin toplumbilimsel analizinin bir parçası olmasıdır. Marx, döneminin politik ekonomisini bir "ideoloji" olarak ele almış ve iktisadi ilişkilerin temelindeki toplumsal ilişkileri analiz etmeye çalışmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, iktisat yazıları, insan emeği ile ilişkili önceki çözümlemelerinin de devamı niteliğindedir. 1844 yılında başladığı fakat siyaset ve gazetecilik faaliyetleri sebebiyle yarıda kalan ekonomi çalışmalarına 1857 yılında tekrar başlamıştır. 1857 ticaret bunalımı, 1857-58 yıllarında kaleme alacağı yazılar için tetikleyici bir sebep olmuştur (Bottomore, 2005: 24-29). Yapıtında ele almayı düşündüğü konular sadece ekonomi denemesi ile sınırlı kalmamış, içerisinde devlet de dâhil olmak üzere çok daha geniş bir incelemenin planını oluşturmaktadır.

Marx, 22 Şubat 1858 tarihli Lassalle'a mektubunda 1857-1858 yıllarında yazdığı iktisat yazılarını kastederek içerisinde devleti de ele alan yapıtını 6 kitaba ayırdığını söyler: 1) Sermaye 2) Toprak Mülkiyeti 3) Ücretli Emek 4) Devlet 5) Uluslararası Ticaret 6) Dünya Pazarı (Marx ve Engels 1995: 117). Grundrisse eseri, Marx'ın devlet de dâhil tamamlanamayan bu planının bir kısmını oluşturmaktadır.

Alman İdeolojisi'nde modern devletin açıkça burjuvazinin egemenliği altında olduğu şeklinde tanımlayan Marx (Marx ve Engels, 1992: 107), bu durumu Grundrisse ve ileride yazacağı Kapital ile birlikte "burjuva toplumunun bir devlet şeklinde bütünleşmesi" (Marx, 1979: 181) olarak ifade eder. Tonak'a göre (2012: 45) Grundrisse'de devlete yer verilen iki ayrı plan bulunmaktadır. Eylül 1857 yılına ait ve ikinci plana göre daha ayrıntılı olan bu ilk plan, devlet konusunu üçüncü

araştırma başlığı olarak ele almıştır. Marx'ın sırasıyla beş kategoriye ayırdığı konular şunlardır:

“(1) Şu ya da bu ölçüde her toplum biçiminde, ama sadece yukarda açıklandığı anlamda, rastlanan genel, soyut karakteristikler (2) Burjuva toplumun iç yapısını oluşturan ve temel sınıfları tanımlayan kategoriler. Sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunların karşılıklı ilişkileri. Kent ve kır. Üç büyük toplum sınıfı. Bunlar arasındaki mübadele, dolaşım. Kredi düzeni (özel). (3) Burjuva toplumun bir devlet şeklinde bütünleşmesi. Kendi kendisiyle ilişki bakımından ele alınması. “Üretken olmayan” sınıflar. Vergiler. Devlet borçları. Kamu kredileri. Nüfus. Sömürgeler. Dış göç. (4) Uluslararası üretim ilişkileri. Uluslararası iş bölümü. İhracat ve ithalat. Kambiyo rayici. (5) Dünya piyasası ve krizler” (Marx, 1979: 181-182).

Kasım 1857’de yazılan ikinci plan ise ana hatları bakımından ilk plana benzemektedir. İlk planın geliştirilmiş bir biçimi olarak görülebilecek ikinci plan, devleti, öncelikle ülke içi bağlamda ardından da dünya ekonomisi bağlamında “dışsal olarak” ele almaktadır (Tonak, 2012: 45). İkinci planın devlete ait alt başlıklarını ise Marx şöyle açıklar:

“Devlet ve sivil toplum. Vergiler ya da üretici olmayan sınıfların varlığı. Devlet borçları. Nüfus. Dış çerçevede devlet: Sömürgeler. Dış ticaret. Döviz kuru. Uluslararası para. Son olarak, dünya piyasası. Devletin sivil topluma tabi olması. Krizler. Mübadele değerine dayalı üretim tarzının ve toplum biçiminin çözülmesi. Bireysel emeğin gerçekten toplumsal emek niteliğini kazanması ve tersi” (Marx, 1972: 336-337).

Marx’ın, hem ilk planda hem de ikinci planda, üretimden devlete ve ardından dünya piyasasına doğru ilerleyen eğilimi sadece biçimsel olarak değil maddi anlamda da karşımıza çıkmaktadır. Devlet, üretim sürecinde çelişkilerin meydana geldiği ilk düzey, dünya piyasası ise bu çelişkilerin oluşturduğu sentezin ikinci biçimidir ve bununla beraber çözümün ve krizin de alanıdır (Negri, 2006: 127-128). Fakat tamamlanamayan bu eser, Marx’ın devlete dair planını da çözümsüz bırakmıştır.

Grundrisse ardından ele aldığı 1859 tarihli *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı (EPEK)* adlı eserinin “Önsöz”ünde Marx, devlet-sivil toplum ilişkisi ile birlikte, kuramsal bir tartışma da yürütür:

“Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel’in 18.yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında toplandığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politikin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı” (Marx, 1976: 25).

Varmış olduğu sonucu ise şöyle ifade eder:

“ Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiğı somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile –ki, bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir- hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir ” (Marx, 1976: 25-26).

Önsözden anlaşıldığı üzere, Marx’a göre toplumun iktisadi yapısı, “hukuki ve siyasi üstyapının üzerinde yükselen maddi temel” olarak ifade edilir. Buradan Grundrisse ve EPEK ile birlikte Marx’ın, devleti maddeci bir anlayış çerçevesinde incelediğı söylenebilir.

Jessop’a göre (2008: 45) bu önsöz, hukuku ve politikayı, ekonomik altyapı üzerinde yükselen üstyapı olarak, mülkiyet ilişkisini de üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında büyüyen çelişki üzerine oturtmaktadır. Bu yaklaşımdan devletin yapısını kendi başına yeterli ve kendi kendine gelişmekte olan iktisadi bir temelin yansıması olarak görür. Sınıflar tümüyle iktisadi temeller üzerinden tanımlandığından, devlet iktidarının faaliyeti de, ekonomik mücadelenin bir yansıması olarak görülür. Devlet müdahalesi, ekonomik gelişmeyi hızlandırabilmesine veya engelleyebilmesine rağmen, ekonomik gelişmeler daima son kertede belirleyici öge olmaktadır. Önsözde yer alan ve çokça alıntılanıp, tartışmaya konu olan altyapı-üstyapı tartışmalarına burada girmemekle birlikte, Marx’ın indirgemeci bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek adına, *Artı Değer Teorileri* eserinde bu konu ile ilgili şunları yazmıştır:

“Zihinsel üretim ile maddi üretim arasındaki ilişkileri incelemek için her şeyden önce, maddi üretimi genel bir kategori olarak değil, ama belirli tarihsel bir biçim içinde kavramak gereklidir. Öyleyse, örneğin, kapitalist üretim tarzına ve Orta Çağ’ın üretim tarzına farklı zihinsel üretim türleri tekabül eder. Eğer maddi üretim kendi tarihsel biçimi içinde kavranmazsa, Orta

Çağ'ın üretim tarzına farklı zihinsel üretim türleri tekabül eder. Eğer maddi üretim kendi tarihsel biçimi içinde kavranmazsa, ona tekabül eden zihinsel üretimde neyin özgül olduğunu ve birinin ötekinde karşılıklı etkisini anlamak olanaksızlaşır... Ayrıca: maddi üretimin özgül bir biçiminden, birincisi özgül bir toplum yapısı, ikincisi olarak da insanların doğayla özgül bir ilişkisi ortaya çıkar. Onların devlet örgütlenmeleri ve tinsel görüş tarzları, bu ikisi tarafından belirlenir. Dolayısıyla onların zihinsel üretimlerinin türü de'' (Marx, 1998: 269).

Marx bu şekilde, altyapının belirleyiciliğinin, ekonomik indirgemecilik biçiminde yanlış anlaşılmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

Zihinsel üretimin, maddi üretimin tarihsel biçimleri aracılığıyla belirlenmesine karşın, zihinsel üretimin maddi üretime bir "karşılıklı etki" de bulunabildiği vurgusu önemlidir. Yani düşüncelerin üstyapısı sadece edilgen bir yansıma olarak ele alınmayıp üstyapının bir anlamda etkili olması da mevcuttur (Larrain, 1991: 559). Fakat yine de bu Önsöz, açıklanmaya muhtaç bir çok nokta içerir. Çünkü hala Marksist teorinin temel dayanakları bu önsözdeki formüle dayanmaktadır. Bu Önsözü, nihaî bir açıklama olarak değil, Marx'ın o zamana kadar olan çalışmalarını ana hatlarıyla özetleme ve teorik ilkelerini gösterme çabasındaki bir metin olarak okumak daha doğru olacaktır. Zira bu ilkelerin birçoğu Kapital'de ifadesini bulacaktır.

Marx, *EPEK* eserinin ardından yaklaşık 25 yıl sürecek bir çalışmanın ürünü olan Kapital'i oluşturmaya başlar. Sağlığında sadece birinci cildi yayımlanabilen bu devasa çalışmanın, ikinci cildi 1885, üçüncü cildi ise 1894 yılında Engels'in derlemeleri ile basılmıştır. Dördüncü cildi olarak kabul edilen *Artı-Değer Teorileri* ise, Marx'ın notlarını derleyen *Karl Kautsky* tarafından hazırlanmıştır. Kapital'de kullandığı yöntemi 1873 tarihli birinci cildin, Almanca 2.baskıya "Sonsöz"ünde şöyle ifade eder:

"Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci –Hegel bunu "fikir" (idea) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca "fikir" in dışsal ve görüngesel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir" (Marx, 2011b: 27).

Marx, Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, Kapitalden yaklaşık otuz yıl kadar önce de eleştirdiğini belirtir. Yine bu sonsözde Hegel'le diyaloguna dair bir pasajda paylaşmıştır:

“... ben, açıkça bu güçlü düşünürün öğrencisi olduğumu itiraf ettim ve hatta, değer teorisi bölümünde yer yer ona özgü ifade biçimlerine de kur yaptığım oldu. Hegel’in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini, ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel’de diyalektik başaşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir” (Marx, 2011b: 27-28).

Kapital’in birinci cildinin önsözünde ise eserin amacını şu şekilde açıklar:

“Ben bu yapıtta kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim koşullarını inceleyeceğim... Aslına bakılırsa, konu, kapitalist üretiminin doğal yasalarının sonucu olan toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların şu ya da bu derecede gelişmiş olmaları değildir. Burada söz konusu olan, bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir... Bu yapının son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket, yasasını ortaya çıkarmaktır” (Marx, 2011b: 16-18).

Kapitalist ile emekçi sınıfının yüzyıllarca süren savaşında, sermayenin gelişmeye başladığı zamanlarda, sadece ekonomik ilişkilerinin gücüyle değil, devletin de yardımı ile kendini sağlama almasıyla artı emeğe daha fazla el koyduğunu, emekçi kesiminin sömürüldüğünü ve doğumu ile kazandığı haklarını devretmek zorunda kaldığını anlaması için aradan yüzyılların geçmesi gerektiğini belirten Marx, işçi sınıfının bunu anlamlandırdığı zaman, makineleşmenin doğum yeri olan İngiltere’de direnişin başladığını söyler. Giderek büyüyen işçi hareketi ve direnişinin devlet gücü ile dizginlenmeye çalışıldığını belirtir (Marx, 2011b: 235-271) ve devletin kapitalistler ile toprak sahiplerinin yönetiminde olduğunu söyler:

“Yasalar, sermayenin, emek gücünü sınırsız bir şekilde soğurması tutkusunu, kapitalistler ile toprak sahiplerinin yönettiği bir devlet tarafından yapılan düzenlemelerle işgününe zorunlu sınırlamalar koyarak önliyordu. Her gün daha tehlikeli hal alan işçi sınıfı hareketinden ayrı olarak, fabrikada çalışmanın sınırlandırılması, İngiltere’de tarlaların kuvvetli bir biçimde gübrelenmesini kaçınılmaz hale getiren aynı zorunluluk ile dikte edilmiştir. Aynı kâr hırsı, birinde toprağı tüketiyor, diğerinde ulusun yaşayan gücünü kökünden söküyordu. Devresel salgın hastalıklar, Almanya ile Fransa’da askeri gücün azalmasını açıkladığı gibi bu noktayı da açıkça gözler önüne seriyordu ” (Marx, 2011b: 235-236).

Marx’ın buradaki formülasyonundan kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin yönettiği bir devletin, çalışma sürelerinin sınırlandırılmasına nasıl razı olduğu sorusu sorulabilir. Ulusların zenginliğinin oluşmasında toprak gibi emek de ana kaynaksa, sömürü arttıkça, çöküntü de artacağından, değer üretimine devam etme kapasitesinin düşeceği de açıktır. Burada Marx’tan alıntının yapıldığı bölümdeki ayrıntılı dipnotunda anlattığı üzere, etkili bir askerî kuvvet haline gelebilen emekçilere de sahip olmak devletin çıkarına bir durumdur. Bu sebeple de işçi sınıfının sağlığı aynı

zamanda siyasal ve askerî açıdan da önem taşımaktadır. 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransızların, Alman ordusu karşısında hızla yenilmesinin sebeplerinden biri olarak da Alman köylülerinin, Fransız işçi ve köylülere göre daha sağlıklı olmasına bağlanmıştır. Sonuç olarak Marx'ın ele aldığı, devlet tarafından ortaya konan İngiliz Fabrika Yasaları, emeğin sömürülmesini kısıtlayarak, oluşacak aşırı çöküntünün önüne geçmek amacıyla, siyasal, ekonomik ve askerî nedenlerle düzenlenmişti (Harvey, 2012: 157-158).

Marx, kapitalizminin gelişim seyrini ise şu şekilde açıklar:

“Toplumun bir kutbunda emek koşullarının sermaye şeklinde kütleleşip yoğunlaşması, öteki kutbunda ise emek-güçlerinden başka satacak şeyleri olmayan insanların toplanmış olması yetmiyordu. Hatta bunların emek-güçlerini isteyerek satmak durumunda bırakılmaları da yetmiyordu. Kapitalist üretimin ilerlemesi, eğitim, gelenek ve edinilen alışkanlıklarla, bu üretim tarzının koşullarını doğa yasaları gibi apaçık görmeye yatkın bir işçi sınıfını da oluştuyordu. Kapitalist üretim süreci, bir kez örgütlenmesini tamamladı mı, bütün direnmeleri kırar. Devamlı bir nispi artı-nüfus yaratılması, emek-gücüne olan arz ve talebi ve dolayısıyla ücretleri her zaman sermayenin gereksinmelerine uygun bir düzeyde tutar. Ekonomik ilişkilerin sessiz baskısı, emekçinin, kapitalistin boyunduruğu altına girmesini tamamlar. Ekonomik koşulların dışında doğrudan kuvvet, kuşkusuz hala kullanılır, ama ancak ayrıksın durumlarda. İşlerin olağan gittiği sıralarda, emekçi, "üretimin doğal yasalarına" terk edilebilir; yani üretimin kendi koşullarının yarattığı, güvence altına aldığı ve sürdürdüğü bir bağımlılığa, sermayeye olan bağımlılığına bırakabilir” (Marx, 2011b: 701).

Fakat Marx'a göre kapitalist üretimin tarihsel oluşumu sırasında, durum farklıdır. Yükselen durumdaki burjuvazi, ücretleri düzenlemek, yani bunu kâr oluşumuna uygun sınırlar dâhilinde tutmak, işgününü uzatmak ve bizzat işçinin kendisini normal bir bağımlılık hâline sokmak için, devletin “zor” gücünü daima kullanır. Marx'a göre bu “zor”, ilkel birikim denilen şeyin temel öğelerinden biridir (Marx, 2011b: 701). Yine 17.yüzyıl sonu İngiltere'sinin sermaye birikiminde devletin zor rolüne dair örnek verir:

“İlkel birikimin farklı önemli anları, şimdi, az çok bir tarih sırasıyla, özellikle, İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere üzerinde dağılmış bulunuyor. Bunlar 17. yüzyılın sonunda, İngiltere'de, sömürgelerin, kamu borçlarını, modern vergi ve himaye sistemlerini kapsayan sistematik bir bütün meydana getirirler. Bu yöntemler, bazen, örneğin sömürge sisteminde olduğu gibi kaba kuvvete dayanırlar. Ama hepsi de, feodal üretim tarzının, kapitalist tarza dönüşüm sürecini yapay bir biçimde hızlandırmak ve bu geçişi kısaltmak için, devlet gücünü, toplumun bu örgütlenmiş kuvvetini kullanırlar. Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir. Zor, kendisi, bir ekonomik güçtür” (Marx, 2011b: 715-716).

Marx, sermaye birikiminin gelişiminde ve dolayısıyla kapitalistleşme sürecinde devletin zor rolünü ve müdahalelerini açıklamaya çalışırken aynı zamanda “devlet borçlanması”nın da kapitalizmin seyrinde önemli olduğunu vurgular:

“Kamu borçları, yani devletin yabancılaştırması -bu devlet ister mutlakiyet, ister meşrutiyet ya da cumhuriyet olsun- kapitalist çağa damgasını vurdu. Ulusal zenginlik denilen şeyden, modern halkların ortak mülkiyetine gerçekten giren kısmı, bunların devlet borçlarıydı. Bunun zorunlu sonucu olarak, bir ulus ne kadar borçlu olursa o kadar zengin olur şeklindeki modern öğretisi ortaya çıktı. Kamu kredisi, sermayenin credo'su hâlini aldı. Ve devlet borçlanmasının doğuşu ile birlikte, devlet borçlarına olan inançsızlık, kutsal ruha karşı işlenmiş, bağışlanmayan günahın yerini alır” (Marx, 2011b: 718).

Bu şekilde devlet borçlanması, “*ilkel birikimin en güçlü kaldırıcılarından biri*” haline gelmektedir. Çünkü bu borçlanma işlevsiz bir parayı sermayeye çevirmekte ve bunu zahmetsiz ve risksiz bir şekilde yapmaktadır. Devletin alacaklıları ise aslında hiçbir şey vermemişlerdir. Çünkü borç verilen meblağ, devlet tahvillerine dönüştürüldüğü için, ellerinde nakit para gibi kullanılmaya devam eder der Marx (Marx, 2011b: 718-719) ve ardından şöyle devam eder:

“ Böylece yaratılan ve yıllık geliriyle geçinen bir aylaklar sınıfı ile, hükümet ve halk arasında aracılık eden bankerlerin aniden biriken servetlerini -ve gene, her devlet istikrazının büyük bir parçasının kendilerine gökyüzünden inen bir sermaye hizmeti sağlayan, vergi mültezimlerinin, tacirlerin ve özel manüfaktürcülerin zenginliklerini- bir yana bırakalım, devlet borçlanması, bir de anonim şirketlerin her türlü menkul hizmetler üzerinde yapılan işlemlerin, borsa oyunlarının, kısacası borsa kumarı ile bankokrasinin doğmasına yol açmıştır ” (Marx, 2011b: 719).

Devlet borçlanmasının sermaye gelişiminde ve kitlelerin mülksüzleştirilmesinde oynadığı rolü anlatan Marx aynı zamanda sermaye birikiminin gelişiminde ve dolayısıyla kapitalizmin gelişim sürecinde devletin oynadığı “zor rolüne” de açıklık getirmiş olur. Sonuç olarak sermayenin yalnızca ekonomik ilişkilerinin gücüyle değil, devletin de yardımı ile yani sermaye ve devlet birliğiyle, bizzat devlet tarafından desteklendiğini açıklar. Dolayısıyla devlet bu noktada, ekonomik ilişkilerin içerisinde bir aktör olarak yer almakta, üstyapının basit bir parçası değil aktif bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.5. Gotha Programı’nın Eleştirisi

Marx, erken dönemlerinden itibaren, her ne kadar birer başlangıç metinleri olarak değerlendirilse de maddeci tarihçilik anlayışını ve politik çalışmalarını sunmuştur. *Komünist Manifesto* ve *Gotha Programı’nın Eleştirisi* adlı metinlerinde

ise doğrudan devrimci sınıfa seslenmiştir. 1875’de kaleme alınan ve tam hâli 1891’de yayımlanan “*Alman İşçi Partisi Programı’nın Kenar Notları*” başlığını taşır. Alman proletaryasını temsil eden ve Ferdinand Lasalle ve çevresinin ağır bastığı iki grubun birleşme kongresi öncesinde yazılan metin, bu birleşme programına ait tasarı metninin eleştirel bir yaklaşımla çözümlenmesini içermektedir. Eleştirisine; “*emeğin bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağı*” olduğuna dair sava karşı çıkmakla başlar. Ona göre doğa da emek kadar kullanım değerlerinin bir kaynağıdır. Bu emek tanımına karşı geliştirdiği şu önermeyi paylaşır: “*Emek, ancak toplumsal emek olduğu zaman, zenginliğin ve kültürün kaynağı olabilir*”. Çünkü ona göre yalıtılmış emek, kullanım değerleri yaratsa da zenginlik veya kültür yaratamaz. Emeğin evrime uğrayarak toplumsal emek hâline gelmesiyle birlikte ve zenginlik ile kültürün kaynağı olduğu ölçüde, çalışanda yoksulluk, çalışmayanda ise zenginlik ve kültür gelişmektedir (Marx, 1989: 22-25).

Marx, eleştirisinde ele aldığı komünist toplumu, kendine has temeller üzerinde değil aksine kapitalist toplumdan çıkan biçimiyle tartışır. Bu sebeple de bağrından çıktığı eski toplumun, iktisadi, manevi, entelektüel bakımlardan birikimlerini içinde barındırdığını söyler. Dolayısıyla eski toplumun içinde barındırdığı kusurlar, uzun ve zor bir süreçten sonra ortaya çıkan komünist toplumun birinci aşamasında karşılaşacağı sorunlara da gebe dir. Daha yüksek bir aşamaya geçildiğinde ise, bireylerin iş bölümüne ve kafa emeği ile kol emeği, arasındaki çelişkiye son verdikleri zaman, emek, artık yalnızca bir geçim aracı olmaktan çıkıp, birincil yaşam gereksinimi hâline gelecek ve yeni toplum; “*herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre*” ilkesine göre düzenlenecektir ve ona göre, sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasıyla birlikte, bu farklılıkların sebep olduğu her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizlik de kendiliğinden ortadan kalkacaktır (Marx, 1989: 29-38).

Metnin önemi şüphesiz, Marx’ın eserlerinde kendine nadiren yer bulabilen geleceğin komünist toplumu tasarısından bahsetmesinden ileri gelir. Ona göre geleceğin komünist toplumunda birey, topluma vermiş olduğu emeğinin karşılığını doğrudan alacaktır. Verdiği emeği saptayan bir “bono” şeklinde ödemesini alacak ve bu bono ile toplumun üretmiş olduğu stoklarından, emeğinin eşit bir kısmının maliyeti kadar bir miktar alacaktır. Yani; “*topluma bir biçimde sunmuş olduğu emek miktarın, ondan başka bir biçimde geri alır*” (Marx, 1989: 29).

Marx, metnindeki en önemli eleştirilerini ise, Alman İşçi Partisi'nin devlet ile ilgili görüşlerine karşı yazar. Parti programı'nda ortaya konan, "devlet yardımı" talebine karşı Marx; '*yeni bir toplumun devletin malî desteğiyle, bir demiryolunun yapılması kadar kolaylıkla kurulabileceğini sanmak*' diyerek alaycı bir eleştiri sunar. Ardından partinin "özgür devleti" gerçekleştirme amacına karşılık:

"Özgür devleti kurmak, hiç de boynu eğik tâbilerin dar görüşlü zihniyetinden kendilerini kurtarmış olan emekçilerin amacı değildir. Alman İmparatorluğunda "devlet", hemen hemen Rusya'daki kadar "özgür"dür. Özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilmiş bir organizma olan devleti, topluma tamamen bağımlı bir organizma biçimine sokabilmektir, ve bugün bile devlet biçimleri "devletin özgürlüğü"nü sınırlandırılması ölçüsünde az ya da çok özgürdür, ya da değildir.

Alman İşçi Partisi -hiç değilse bu programı kabul ederse- sosyalist fikirleri pek yüzeyde benimsemiş olduğunu gösterir; bugünkü toplumu (ve gelecekteki herhangi bir toplum için de aynı şey doğrudur), bugünkü devletin temeli olarak kabul edeceğine (gelecekteki devletin temeli, geleceğin toplumu olacaktır), tam tersine, devlet, kendi entelektüel, manevi ve özgür temellerine sahip bağımsız bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır" (Marx, 1989: 40).

Marx devleti, tasarıdaki anlamıyla özgürleştirmeyi değil aksine denetim altına alınması gerektiğini söyler. Ardından programda yer alan "bugünkü devlet", "bugünkü toplum" gibi deyimlerin yanlış anlaşılmalara yol açtığını belirtir. Ona göre "bugünkü toplum" her ülkenin kendine özgü tarihsel evrimi içerisinde az çok değişikliğe uğrayarak tüm ülkelerde var olan kapitalist toplumdur. "Bugünkü devlet" ise aksine ülkelerin sınırları ile değişmektedir. Prusya-Alman İmparatorluğu'nda devlet, İsviçre'den farklıdır veya İngiltere'de devlet, Amerika Birleşik Devletleri'nden daha başkadır. Buradan "bugünkü devlet" in bir uydurmadan başka bir şey olmayacağı sonucuna varır. Ama aynı zamanda bu ülkelerin devletlerinin farklılıklarına karşın, burjuva toplumunun üzerinde kurulu olmaları bakımından ortaktır ve birtakım ortak temel özellikleri vardır. Bu anlamda, devlete günümüzde kökenlik eden, burjuva toplumunun yok olacağı, gelecekle karşıtlığını belirtmek adına "bugünkü devlet"ten söz edilebileceğini söyler (Marx, 1989: 40-41). Ardından gelecekteki devlet ile ilgili şu önemli soruyu sorar: '*Komünist bir toplumda devlet hangi değişikliğe uğrayacaktır? Başka bir deyişle: böyle bir toplumda devletin bugünkü görevlerine benzer hangi toplumsal görevler bulunacaktır?*' (Marx, 1989: 41).

Hemen ardından günümüzde de çokça atıfta bulunulan cevabı ekler:

“Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz ” (Marx, 1989: 41).

Bu pasaj, Marx’ın devlete dair çok fazla çözümlemesi olmamasından dolayı önemlidir. Ayrıca “proletarya diktatörlüğü” deyişi de hala çokça tartışılan bir konu olmuştur. Marx erken dönem yazılarından itibaren, toplumun komünist dönüşümünün tamamlanması için proletaryanın ilk adım olarak politik iktidarı ele geçirmesi gerektiği sonucuna varmış ve bunu metinlerinde çeşitli ifadelerle, dağınık bir şekilde de olsa ele almıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki “proletarya diktatörlüğü” deyişi ve terimin uyandırdığı çağrışımlar, özellikle 19. yy sonlarına yaklaştıkça yüklenen anlam değişmiş, sosyalist harekette ve pratikte uygulanan hâliyle ilk çıkıştaki anlamını yitirmiştir. Draper’in de belirttiği üzere Marx ve Engels’in metinlerinde ele aldığı hâliyle, proletarya diktatörlüğü, çoğunluk bir sınıfın ya da sınıf hareketinin egemenliği olarak kavranmış, politik iktidarın fethedilmesi, proletaryanın egemenliği ve bir işçi devletinin anlatımında kullanılmış, diktatoryal bir gönderme yapılmamıştır (Draper, 1990: 31-61).

Kenar notlarının en önemli sonuçlarından birini “halkçı özgür devlet” anlayışının eleştirisi oluşturmaktadır. Çünkü Marx en başından beri bu yaklaşımlara karşı mesafelidir. Devletin yıkılmasından değil de özgür halkçı devletten söz etmek “saçma”dır. Engels, 1875 tarihli Bebel’e mektubunda bu durumu şu sözlerle eleştirir:

“Devlet savaşında, devrimde devrim düşmanlarını bastırmak için yararlanmak zorunda olduğumuz geçici bir kurumdan başka bir şey olmadığına göre, özgür halkçı bir devletten söz etmek saçmadır; proletaryanın devlete gereksinimi olduğu sürece, o, bunu, özgürlük için değil, hasımlarını alt etmek için kullanacaktır. Ve özgürlükten söz edilmesi olanaklı olduğu gün, devlet, devlet olarak ortadan kalkmış olacaktır”(Engels, 1989: 57).

Yine Anti-Dühring’de Engels devletin sonunda tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılacağını belirtir: *“Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem -üretim araçlarına toplum adına el konması- aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de... Devlet ilga edilemez, söner”* (Engels, 1977: 443-444). Sonuçta ezelden beri var olmayan devlet, ebediyete kadar da süremeyecektir.

Lenin'in Kenar Notları ile ilgili olarak kaleme aldığı metninde, Engels'in Bebel'e mektubu ile Marx'ın Gotha Programı Eleştirisi'ni karşılaştırdığında, onun Engels'e göre "daha devletçi görüldüğü"ne dair bir durumdan bahseder. Engels mektupta devlet sözcüğü yerine "topluluk/komün/ortaklık" sözcüğünü önerirken (Engels, 1989: 57) Marx bu metinde "*komünist toplumun gelecekteki devletinden*" söz etmeye dek gider. Yani komünist toplumda bile devletin zorunluluğunu kabul etmişe benzer. İlk bakışta çelişkili duran bu izlenim dikkatli incelendiğinde Marx'ın bu dönemin devletin aslında devlet ile devletsizlik arasında bir geçiş olduğunu yani Marx'ın kullandığı anlamıyla söylemin "*sözcüğün öz anlamıyla bir devlet*" olmadığını belirtir. Proletarya diktatörlüğü de "siyasal bir geçiş dönemi"dir. Dolayısıyla Marx ile Engels arasında sanıldığı gibi aksine bir görüş ayrılığı olmadığını belirtir (Lenin, 2003: 100-104).

Sonuç olarak Kenar Notları, Marksizm'de devlet karşıtlığının önemli metinlerinden biridir. Marx ve Engels için proletaryanın nihai amacı, sınıfsız ve devletsiz bir toplum yaratmaktır. Bu amaç doğrultusunda geçiş evresinde bir devletten bahsedilir fakat bu daha en başından yıkılmaya daha doğrusu "sönmeye" mahkum bir devlettir. Bu sebeple özgür bir devletten veya sosyalist bir devletten söz etmek yanlıştır. Dolayısıyla Marx'ın ve Engels'in metinlerinde devletten söz edildiğinde bu yalnızca bir koşulu, ilk elden kendi sonunun başlangıcını ifade eden ve sönecek bir kavramı ifade eder.

Gerek Marx ve Engels gerekse Lenin, yıkılacak olan devletin, burjuva devleti olduğunda hemfikirdir. Burada sönmülmeye mahkum olan burjuva devleti değil geçiş dönemindeki devlettir. Devletin sönmülmesi yolundaki hamleler proletaryanın iktidar olduğu dönemde başlatılır. Dolayısıyla geçiş döneminde proletarya hala zayıf bir pozisyonda olduğu ve sınıf mücadelesi sürdüğü için bu koşullar altında bir devlete ihtiyaç duyulduğu açıktır. Her ne kadar devletin bu dönemde anlamı ve amacı değişmiş olsa da bürokrasiye ve devletin baskı gücüne ihtiyaç devam eder. Ta ki komünizme geçiş sürecine kadar.

İKİNCİ BÖLÜM

LOUIS ALTHUSSER VE MARKSİST DEVLET ANLAYIŞI

2.1. Althusserci Marksizm'e Genel Bir Bakış

Her çalışmada olduğu gibi, doğru bir okumanın yapılabilmesi ve Althusser'in anlaşılabilmesi için, dönemin atmosferi, beslendiği düşünsel kaynaklar şüphesiz ciddi önem arz etmektedir. Çalışmanın temel amacı olan Althusser'in Marksist devlet kuramına katkısına geçmeden önce, temel düşünceleri, sorun ve kavramlarıyla başlayıp, felsefi-epistemolojik çözümlemelerini sunmak yerinde olacaktır. Çalışmanın kapsamının sınırlarını aşmadan, Althusser akımının çıkışını ve yükselişini yeterli bir şekilde aktarabilmek, evrimini sunabilmek, elbette çok daha geniş bir araştırmayı gerektirmektedir. Burada yapılacak olan özet bir taslaktan ibarettir.

Marx'tan 100 yıl sonra 1918'de Cezayir'de dünyaya gelen Fransız düşünür Louis Pierre Althusser, İkinci Dünya Savaşı'nda, 1945 yılına dek Almanya'da bir esir kampına tutsak düşmüş, savaş sonrası ise sol düşünceye kayarak, 1948'de Komünist Parti'ye üye olmuştur. 1945'te felsefe öğrenimi için girdiği ve daha sonra felsefe profesörü olacağı Paris'te *École Normale Supérieure*'de, eşi Hêlêne Rytman'ı boğarak öldüreceği 1980 yılına kadar çalışmış, 1990 da öleceği güne dek tedavi ve gözetim altında kalmıştır.

Ona göre, eylem ile dünyaya müdahale eden her insan bunu her zaman bir "konjonktür" içerisinde ve bu konjonktürün gidişini değiştirme amacıyla yapar. Onun deyimiyle; "kendi sınırlarının dışında olup bitenlerden habersiz bir ülkede", yani Fransa'da yapıyordu kendi "müdahale"sini. O dönemde Fransa'da ne okunuyorsa ondan haberdardı; Sartre, Merleau-Ponty, Bachelard çok sonraları ise Foucault, Cavaillês ve Canguilhem ve ardından Husserl. İlk diplomasını, Bachelard'ın danışmanlığında, "G.W.F. Hegel Düşüncesinde İçerik Üzerine" konulu tezi ile alan Althusser'e göre Fransız Hegelcileri Hegel'den hiçbir şey anlamamıştır ve onun hakkında; "en azından Fransa'da, her şeyin baştan

anlaşılması ve açıklanması gerekiyordu'' diye belirtir. 1948'de Komünist Partiye girdiğini söyleyen Althusser, inancını da yine bu döneme kadar koruduğunu ekler. Sınıf savaşıyla ve Marksizm ile tanışmasında büyük ölçüde, Katolik Eylem hareketinin çeşitli yan örgütleri yolu ile olduğunu belirtir. Bu sebeple erken dönem metinlerini yazdığı bu dönemde Katolik hareketin ve aynı zamanda Hegelci düşüncenin etkileri görülebilir. Aynı zamanda yine bu dönemde Feuerbach'la ve *Hristiyanlığın Özü* isimli çalışmasıyla da ilgilenmiş, yıllarca çevirisi ile uğraşmış fakat az bir kısmını yayınlatabilmiş ve bununla birlikte Marx'ın gençlik yapıtlarına dair düşüncelerinin önemli bir sorun haline getirilmesinde vesile olmuştur (Althusser, 1996: 179-223).

Marx'ı anladıkça daha çok felsefe okuduğunu belirten Althusser, Marx'ın kendi düşüncesini bilerek veya bilmeyerek, kendinden önce gelen büyük düşünürler içerisinde geliştirdiğini fark ettiğini söyler. *Epikuros, Spinoza, Hobbes*, kısmen *Makyavel, Rousseau* ve *Hegel* gibi isimleri sayar ve *Hegel* ile *Feuerbach*'ın felsefelerinin ise, Marx'ın kavramlarının gelişiminde hem bir "dayanak noktası" hem de "epistemolojik engel" görevi yaptığını belirtir. Onu Marx'a götüren yol ise *Spinoza, Makyavel* ve *Rousseau*'dan geçmiştir. *Spinoza*'da olağanüstü bir dinsel ideoloji kuramı bulduğunu belirtir. *Rousseau*'yu ise *Makyavel*'den sonra ilk hegemonya kuramcısı olarak görür. Ancak Marx'a gerçekten ulaşmak için daha başka filozofların gerekliliğinden bahseder. Bunlar 17. ve 18. Yüzyıl'ın politika filozoflarıdır. Hatta o sıralar bunlar üzerine bir devlet doktorası tezi yazmayı bile planlar (Althusser, 1996: 226-237). Althusser, kendi Marksizm'ini hem kişisel geçmişi, hem dönemin atmosferi hem de bu okuduğu isimler ve çağrışımlardan yola çıkarak benimsemiş ve kendince yorumlayarak, düşünmeye koyulmuştur

Yine erken sayılabilecek bir dönemde, 1953 yılında yazdığı *Marksizm Üzerine* adlı eseri geçiş dönemi ürünü olarak görülebilir. Jacques Martin sayesinde doğrudan Marx'ın yazılarını okumaya ve anlamaya başladığını söyleyen Althusser'e göre 1945-1960 yılları arasında; "eldekiyle iş görme zorunluluğu" vardır. Bu dönemde *Revue de l'Enseignement Philosophique*'de pek fazla yankı uyandırmadığını söylediği birkaç makale yazar ve bu yazıların büyük ölçüde "diagramat"ın etkisi altında olduğunu belirtir. 1962'de ise *La Pensée* dergisinde yazmaya başlar. Dergiye yazdığı makaleler daha sonra 1965'te *Marx İçin* adlı kitabında toplanmış ve yine aynı yıl Yüksek Öğretmen'deki öğrencileri ile (*Étienne Balibar*,

Pierre Macherey, Roger Establet, Jacques Rancière) hazırladığı *Kapital'i Okumak* adlı büyük yankı uyandıran ve kendisine uluslararası bir ün kazandıran iki kitabı yayımlanır (Althusser, 1996: 192-211).

1961 ile 1965 arası çeşitli dergilerde yazılan metinlerin derlemesi ile oluşan *Marx İçin* (1965) adlı eser, Balibar'a göre: “Marksizm’e teorik bir çehre ve bir vücut verme yönünde, bitmekte olan yirminci yüzyılın en orijinal, en akıcı ve anlamlı, aynı zamanda da en fazla kanıtlara dayalı çabalarından biridir” (Balibar, 2002: 6). Eserin şüphesiz en önemli iki savını hala çokça tartışılan, “epistemolojik kopuş” ve “sorunsal” kavramları oluşturur. Aynı zamanda yapı kavramı, hümanizm ve tarihselciliğe dair açıklamaları, ideoloji kavramını ve sorununu ele alması bakımından hala bu açıklamaları birçokları tarafından tartışılmaktadır. Marx’ı yorumlama amacı ile yazılan bu eser aynı zamanda Marx’ın eserlerinin eleştirel bir biçimde tekrardan okunması gerekliliğini söyler. Ona göre:

“Tüm bu eleştirel çalışmanın gerekliliği, demek ki Marx’ı -kâh Gençlik Eserleri’nin ideolojik kavramlarının yanlış gerçekliği içinde ele alınmış, kâh Kopuş Eserleri’nin görünüşte daha aşına kavramlarının belki de daha tehlikeli yanlış gerçeklikleri içinde ele alınmış- dolaysız bir okumadan farklı olarak okuyabilmekle sınırlı değildir. Marx’ı okumak için gerekli bu çalışma, aynı zamanda, dar anlamda, Marksist felsefenin teorik hazırlık çalışmasıdır. Marx’ı açık seçik görmeyi sağlayan, bilimi ideolojiden ayırmayı sağlayan, bunların farklılıklarını tarihsel ilişkileri içinde düşünmeyi sağlayan, tarihsel bir sürecin sürekliliği içinde epistemolojik kopuşun süreksizliğini düşünmeyi sağlayan teori; bir sözcüğü bir kavramdan ayırt etmeyi, bir sözcüğün altında bir kavramın varlığını ya da yokluğunu ayırt etmeyi, teorik söylem içindeki bir sözcüğün işlevinden yola çıkarak bir kavramın varlığını belirtmeyi, sorunsal içindeki işlevinden, dolayısıyla “teori” sistemi içinde işgal ettiği yerden yola çıkarak bir kavramın doğasını tanımlamayı sağlayan teori; Marx’ın metinlerinin özgün okunmasını sağlayan, hem epistemolojik hem de tarihsel bir okumayı sağlayan bu tek teori, gerçekte, Marksist felsefenin kendisinden başka bir şey değildir” (Althusser, 2002: 51-52).

Althusser’in kullandığı manada *eleştirel* okuma; Marx’ın önemli analizlerinin anlaşılması için, eserlerinin tutarlı ve geçerli sistematik bir bütün oluşturduğuna dair düşünceyi bir kenara bırakarak, ondaki kuramsal eksikliklerin, kavramlardaki belirsizliklerin, ideolojik ve bilimsel kavramların birbirinden titiz bir şekilde ayrılması gerekmektedir. Althusser’in yöntemi Marx’ın yalnızca bilimsel bir biçimde yorumu ve değerlendirmesinden ibaret değildir. Lukacs’ın ilk çalışmalarından itibaren Batı Marksizmi’nde ağırlığını kazanan Hegelci vurguları, hümanizm ve tarihselci eğilimleri sorgulamış ve bunların kuramsal yetersizlikleri sebebiyle, sınıf mücadelelerinin politik uygulamaları açısından olumsuz etkiler doğurduğunu

savunmuştur. Ona göre, politik sorunlar konusunda bilimsel bilgi yerine yalnızca ideolojik formüller sunan bu eğilimler, sorunlara çözüm bulmaktan ziyade bu çözüm yollarını engelleyebilecektir. Sonuç olarak Althusser kendi çalışmalarını bu bahsi geçen Marksist eğilimlere karşı yöneltilmiş bir müdahale olarak tanımlar (Geras, 1999: 407-409).

Her ne kadar Althusser daha sonraları, metinleri ile ilgili tereddütleri olduğunu söylese de bir diğer önemli eseri ve kolektif bir çalışmanın ürünü olan *Kapital'i Okumak* (1965) adlı eseri hala önemli bir referans kaynağıdır. “*Masum okuma diye bir şey yoktur*” diyen Althusser, *Kapital'i* bir iktisatçı veya tarihçi olarak değil, filozof olarak okuduğunu söyler. Ona göre *Kapital'i* bir filozof gözü ile okumak, özgül bir söylemin özgül nesnesini ve bu söylemin özgül nesnesi ile özgül ilişkisini tartışma konusu etmektir. Ona göre Marx'ın sadece söylemlerinde değil, gerek eylemleri gerekse felsefesinde, başlangıçtaki fikir ve pratiğinden farklı yeni bir okuma pratiğine ve tarih teorisine geçtiği iddiasındadır (Althusser, 1995: 30-31).

1967-1975 yılları arasında ise erken dönem tezlerine dair bir dizi özeleştiri de bulunmaya başlar. Bu döneme ait önemli eserleri arasında, *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi* (1967), *Lenin ve Felsefe* (1969), *John Lewis'e Cevap* (1973), *Özeleştiri Öğeleri* (1974) bulunur. 1969 yılında kaleme aldığı ve 1970'de *La Pensée* de yayımlanan meşhur çalışması, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* birçok bakımdan büyük yankı uyandırmıştır. Çalışmasında öne sürdüğü tezler, Althusser'in en önemli çalışmalarından biri haline gelmiştir. “*Devlet iktidarı*” ile “*devlet aygıtı*” nı birbirinden ayırmış aynı zamanda devlet aygıtının bir yandan baskıcı rolünü bir yandan da ideoloji yönünü temsil eden kurumlar bütünü olarak ele almış ve *betimleyici* bulduğu klasik Marksist devlet teorisinin ötesine geçmeye çalışmıştır. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ise ana temayı belirleyen Marksizm'deki “kriz” durumudur. *Sonlu Kuram Olarak Marksizm, Partide Ne Değişmeli, Günümüzde Marksizm* ve *'Sınırları İçinde Marx'* başlığını taşıyan; *Marksizmin Krizi* gibi metinler bu dönemde kaleme aldığı öne çıkan yazılarıdır. Bu yılların ardından gelen, yaşadığı psikolojik rahatsızlıklar ve 1980 de işlediği cinayetin ardından yazınsal ve düşünsel anlamda gerileyen Althusser bu son evresinde artık daha kısa metinler ve notlar almış, 1985'te *Gelecek Uzun Sürer* adlı otobiyografik eserini kaleme almıştır.

Althusser, 1960'lardan itibaren öne sürdüğü tezlerle birlikte kendisinden önceki düşünürlerden farklı, eleştirel ve oldukça etkili bir Marksist yaklaşımın kurucusu olarak yüzyılın önemli Marksist düşünürleri arasında öne çıkmıştır. Her ne kadar 1970'lerden itibaren yapısalcılıktan uzaklaşma çabası içerisinde olsa da, temel tezleri yapısal Marksizm olarak kabul edilmiş ve daha çok kurduğu Marksizm inşası bilimsel bir yapı üzerinde yükselmiştir. Bu sebeple eserlerinde kesinlik bildiren bir dil kullanmıştır (Saygın, 2010: 523-524). Althusserci etki, felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, dil bilim, göstergebilim, kültür, psikoloji gibi birçok toplumsal bilimlerde çalışmış olan çok sayıda kişiyi bir şekilde etkilemeyi başarmıştır. Antropolojide; *Maurice Godelier*, *Emmanuel Terray*, *Georges Dupre*, *Pierre-Philippe Rey*'in çalışmalarında, siyaset biliminde; *Nicos Poulantzas*, *Ernesto Laclau*, *Chantal Mouffe*, kültürel ve ideolojik konularda Althusserci yapısalcılık tezlerinden yararlanan *Stuart Hall*, edebiyat eleştirisi alanında, *Pierre Macherey* ve kısmen *Terry Eagleton*'un ilk dönem çalışmaları, felsefe ve toplumsal bilim kuramında; *John Mepham*, *Barry Hindess*, *Paul Hirst*, göstergebilim ve psikolojide *Julia Kristeva*, *Jean-Louis Baudry*, *Philippe Sollers* gibi daha pek çok isim Althusser'in kuram ve söylemlerinden etkilenmişlerdir (Larrai, 1995: 97-98).

2.1.1. 20. Yüzyıl Marksizm'i ve Althusser

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki işçi sınıfı hareketini parçalamanın yanı sıra Marksist teorinin savunucularını da bölecektir. Örneğin eski kuşaktan *Kautsky* ve *Plehanov*, emperyalist emeller içerisindeki kendi anayurtlarını savunmuşlar, genç kuşaktan *Lenin*, *Troçki*, *Luxemburg* ve *Buharin* gibi isimler ise savaşa karşı çıkmışlardır. 1917 Şubat'ında devrilen Çarlık rejimi, ardından 1918 ve 1921 arasında onu izleyen iç savaş ve bu dönemde Lenin'in siyasi teorisi ve siyasi pratiği, daha öncesinde ve sonrasında bir daha örneği olmayan teorik bir pusula yaratır. Öyle ki bu somut durumun tahlili Lenin'in eserlerinde güçlü bir biçimde işlenmiş ve ardından Leninizm terimi kullanılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Lenin gibi Troçki de temel ve önemli metinler kaleme almış, Preobrajenski, Sovyet devletinin sosyalizme geçişi sürecinde karşılaşılabilecek sorunlar ile ilgili incelemeler yayımlamış, bu dönemde Marx ve Engels'in el yazmalarının büyük bir kısmı Moskova'ya aktarılmış, Riazanov ise Marx ve Engels'in tüm eserlerinin ilk bilimsel basım işini üstlenmiştir. Avrupa'nın diğer ülkelerinde ise Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da, savaşın sonunda 1918'de patlayan ve 1920'ye kadar süren devrimci dalgalar

yenilgiye uğratılmış, SSCB ise yalnızlığa mahkûm edilmiştir. 1924'te ölen Lenin'in ardından Stalin, gelecek 30 yıl boyunca SSCB'de şüphesiz Marksizm'in ve sosyalizmin kaderine damgasını vurmuştur. İki savaş arası dönemde ise, özellikle orta Avrupa Bölgesi'nde işçi sınıfı içerisinde, Marksist teorinin özünün büyük bir kısmı, ekonomik sorunlar üzerine yoğunlaşmış ve nihayet İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından, Nazilerin Avrupa'yı yutması ile birlikte kıtada Marksizm'in bir dönemi kapanmıştır. Savaşın ardından Nazilerin yenilgiye uğratılmasında SSCB'nin oynadığı rol uluslararası gücünü ve itibarını artırmış, Güney Balkanlar dışındaki Doğu Avrupa'nın da çehresini değiştirmiştir. Bu bölgede adeta sosyalist bir kamp oluşturulmuş, yine aynı dönemde ise kapitalizm tarihteki en hızlı ve en zengin genişlemeyi göstermiştir. Stalin'in ölümünün ardından ise gerek Sovyetler Birliği gerekse Doğu Avrupa'daki baskıcı bürokratik rejimler, birtakım düzenlemeler getirmiş fakat karşısında yer alan kapitalist blokun istikrarına siyasî yönden meydan okuyabilecek düzeye gelememiştir. Tüm bu süreçle birlikte devrimci teori de büyük dönüşümler yaşamış ve daha önceki teorilerden daha farklı teoriler ortaya çıkmış, temalar ve kaygılar değişmiş ve yepyeni bir kuşak ortaya çıkmıştır (Anderson, 2007: 37-54). İşte Althusser'in Marksizm anlayışını oluşturacak olan koşullar kabaca bu şekilde ortaya çıkmıştır. Stalin sonrası oluşan "özgürleşme" atmosferinde, Marksist kuramda, özellikle Batı Marksizmi'nde görülen *hümanist eğilimler*, Althusser'in eleştirisine uğramış ve Marksizm'in *bilimselliğinin* savunucusu olmuştur.

1920'lerde Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan felsefî ve politik Marksizm, daha sonradan Batı Marksizmi olarak adlandırılacak ve Marksizm'in ekonomi politik ve devlet üzerindeki vurgusunu, kültür, felsefe ve sanat üzerine kaydıracaktır. Gramsci, Korsch, Lukacs, Kojeve, Marcuse gibi isimlerin yer aldığı bu akım, Marksizm'i toplumsal ve tarihsel gerçekçilikle sınırlamış ve Marksizm'in genel bir bilim değil, bir toplum teorisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Batı Marksizmi'nin kavramları Hegel'in kavramlarıyla ve geleneğiyle de uyum halindedir. Özellikle bu yönüyle, Marksizm'i Hegelci kavramlardan ayırmaya ve temizlemeye çalışan Althusser'in yapısalcı Marksizm'i ile ayrılmaktadır (Jacoby, 1991: 64-66). 1960'lı yıllarda ortaya koymuş olduğu tezlerle Batı Marksizmi'nin temel argümanlarını ciddi bir biçimde eleştirerek yeni bir Marksist yaklaşımın kurucusu olan Althusser, 1970'lerle birlikte metinlerinde Marksizm'de ortaya çıkan genel bir kriz durumunun

bilançosunu çıkarmaya çalışmış ve Marksizm'in temel çıkmazları üzerine metinler kaleme almıştır. Bu dönemdeki konumu, 1967-1975 yılları arasında yapmış olduğu özeleştirici ve düzeltmelerden ayrı olmakla birlikte özeleştirileri olmaksızın da anlaşılamayacak metinlerdir.

Marksist teoriyi tekrardan inşaaya koyulan Althusser, Marksizm denilince anlaşılması gerekli şeyin sadece Marksist kuram değil, bu kuramdan esinlenen uzun bir tarihten sonra, SSCB ve Çin örnekleri gibi devrimle sonuçlanan ve Üçüncü Enternasyonal'in lağvedilmesinin ardından uluslararası komünist hareketin içerisinde bir bölünmeyle de sonuçlanan örgütler ve pratikler olduğunu belirtir. Stalinci politikalar, Çin-SSCB arasındaki açık bölünme gibi Marksizm'in yaşadığı siyasal kriz aslında teorik krizin sonuçlarıdır (Althusser, 2009: 27-29). Althusser için Marksizm'in krizinin doğrudan devlet sorunuyla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Althusser, Marx'ta ve Lenin'de, büyük sonuçları olan iki kuramsal boşluktan bahseder: Bir yandan devlet konusunda, diğer yandan da sınıf mücadelesi örgütleri konusunda. Devletin gerçek manada bir Marksist kuramı olmadığını, bunun ne Marx'ın ne de Lenin'in bu soruna sırt çevirmiş olmalarından değil, bu sorunun onların siyasî düşüncelerinin kaynağında yer almış olmalarından dolayı olduğunu belirtir. Marx ve Lenin'de "devlet tipleri" olduğu söylenir fakat neye göre farklılaşmakta, sınıfsal egemenlik devlet aracılığıyla nasıl güvence altına alınmakta veya devlet mekanizması nasıl çalışmakta gibi soruların çözülmesine girmemişlerdir. Oysa bu devlet sorununun; halkçı ve işçi hareket için, "ortadan kalkmak" bir yana devletin parti ile kaynaştığı Doğu ülkelerini ve işleyiş biçimlerini anlamak için veya halkçı güçler açısından iktidara gelmek ve devletin ortadan kaldırılması amacıyla devrimci demokratik bir dönüşümün söz konusu olduğu andan itibaren yaşamsal bir sorun olduğunu vurgular (Althusser, 2006a: 327-328).

Ayrıca 1970'lerde devlet aygıtına "demokratik" bir sıfat eklemeye yönelik eğilime karşı da uyarıda bulunan Althusser için (Althusser, 2004b: 61, 2009: 105) partinin devletle özdeşleştirilmesi ve devleti toplumsal gücü hukuka ve iktidara dönüştüren bir makine olarak kavranması eleştirilmelidir. Yalnız burjuva devlet sorunu değil, devrimci devlet sorunu da söz konusudur, çünkü devrimci devlet de baskıcıdır. Bunun için sosyalist ülkelerdeki devletin "yıkılmadığı" örneklerle ve sonuçlara bakmak yeterlidir (Althusser, 2004b: 62-63). Bütün bu sorunlara ve açmazlara rağmen madalyonun diğer yüzüne bakmak yani tüm bu güçlükleri önemli

bir fırsat olarak değerlendirip krizden çıkış için analitik bir tepki vermek gerektiğini belirtir:

“Bugün bu zorlukların, bu çelişkilerin, bu boşlukların bilincine varmak, hem bunlardan yaşamakta olduğumuz bunalımın bazı yönlerini aydınlatmak için kendimize gerekli sonuçları çıkartmak hem de, eğer işleri düzeltmesini bilirsek, bize sundukları tarihî şansı ölçmek üzere bunları kabul etmek ve olduğu gibi, uzgörüllükle üstlenmek önemlidir. Çünkü bu zorluklardan bazıları, aslında mevcut bunalımın yaşamsal sorunlarına dokunmaktadır” (Althusser, 2006a: 325).

Dolayısıyla aslında Marksist kuramın bu iki “boşluğu” ve “zayıf noktası”nın esasen belirleyicilik taşıyan sorunlara dokunmakta olduğunu belirterek (Althusser, 2006a: 329), Marksizm’in krizinin, bütün tarihi içerisinde belki de ilk kez, kendi kurtuluşunun, yani kendi yeniden doğuş ve dönüşümünün başlangıcı olabileceğini söyler (Althusser, 2009: 33). Lenin’in; *“Marx bize sadece köşe taşlarını verdi...”* sözünü hatırlatarak, Marksizm’in kurucularının birleşik ve tamamlanmış bir tümlük değil, kuramsal ilkeler ve sağlam çözümlemelerin yanında zorluklar, çelişkiler ve boşluklarda bıraktıklarını belirtir (Althusser, 2006a: 324). Marksizm’i, çağdaş yapısalcı kavramlar ile tekrardan inşa etmeye çalışan Althusser ve takipçileri Marksizm’in krizine çözümler üretmeye çalışmış, Batı Marksizmi’ni eleştirmiş, bu akımın boş bıraktığı veya çürütmeye çalıştığı alanlarda kuramlar üretmiş ve Marksist gelenek içerisinde yapısalcı tarzda yanıtlar sunmaya çalışmıştır.

2.1.2. Yapısalcı Marksizm ve Althusser

Yapısalcılık, kökleri dil biliminde olan, antropolojiden psikanalize, toplum bilimlerinin incelenmesinden Marksizm’e birçok alanda etkiler yaratmıştır. 1950’lerden sonra, işlevselciliğin ve Marksizm’in bütüncül varsayımlarının birçoğunu paylaşan yeni bir toplum teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Yapısalcı anlayış, gerçekliği, şeyler ve toplumsal olgular temelinde değil, ögeler arasındaki ilişkiler ile açıklar. Temel ilke olarak gözlemlenebilen bir şeyin ancak temeldeki bir yapı veya düzenle bağlantılı olduğu düzeyde anlam taşıması gerektiğini vurgular. 1960’lı yıllara gelindiğinde ise Fransa’da Marksist yapısalcılığın anti-hümanist çizgide olan kendine has bir biçimi ortaya çıkmıştır. Bu çizginin başlıca teorisyeni olan Althusser, çalışmalarında Marx’ın yeni, bilimsel bir okumasının gerekliliğini söyler (Swingewood, 1998: 347-358). Hemen belirtmek gerekir ki Althusser, her ne kadar yapısalcı akımı benimsemediğini söylemiş olsa da eserlerinde, özellikle *Kapital*’i

Okumak adlı metninde yapısalcı kavramlar belirgin bir şekilde görülebilir. Bu eserine yazdığı İtalyanca basımına önsözünde, kendilerini yapısalcı anlayıştan ayrı tutmak için aldıkları tüm önlemlere rağmen, kullandıkları terminolojinin birçok bakımdan yapısalcı terminolojiye; *“bir pusluluk doğurmayacak denli çok yakındı”* der, fakat devamında metnindeki eğilimlerinin yapısalcı olmadığını, o dönemdeki modaya uygun olarak eleştirmenlerin eseri yapısalcı olarak değerlendirdiğini söyler (Althusser, 1995: 26). Daha sonra *Özeleştirici Öğeleri*’nde de, *Kapital*’i *Okumak* eserinde *yapısalcı terminolojiyle flört ettiklerini* (Althusser, 2000: 34) belirtir. Althusser’in çalışmalarından doğan Marksist yapısalcılık dikkatleri, tarihsel sorunlardan, belirli toplum biçimlerinin, özellikle de kapitalist toplumun, iktisadi, politik, ideolojik ve teorik kertelerinin, bütünsel bir sistem dâhilinde değişen şekillerde karşılıklı ilişkide bulunduğu “yapılar” olarak çözümlenmesine çekmiştir. (Bottomore, 1991: 517) Ayrıca Larrain’e göre onun ideoloji açıklamalarının taraf bulma nedenlerinden biri 1960 ve 1970’lerde moda olan yapısalcı akımla olan temasıdır (Larrain, 1994: 97). Jessop ise Althusserci yapısalcılığı; *“Marksizm-Leninizmin Stalinist çarpıtılmasına karşı ve Sovyet teorisi ve pratiğine gösterilen hümanist tepkiye karşı gelişmiştir”* (Jessop, 2008: 76) der ve şöyle açıklar:

“Althusserci yapısalcılık, ekonomik güçleri toplumsal gelişimin özerk motoru varsayan ekonomik belirlenimciliğin tüm biçimlerini olduğu kadar, bilinç, mantık ve özgür irade ile donatılmış bir bireye ya da sınıfsal özneye olan inancı da tümüyle reddetti. Karmaşık yapılı bir bütün kavramının yerine ise, bütünün ekonomik, politik ve ideolojik kısımları üzerindeki nedensel önceliği koydu ve ayrıca, bireylerin esasen kendilerini üreten toplumsal ilişkilerin pasif taşıyıcıları ya da 'destekleri' olarak işlev gördüğünü savundu. Althusser bu görüşleri esasen ilk kez epistemolojik ve diğer felsefi meselelerle ilgili olarak geliştirmesine rağmen, bugüne kadar politik-ekonomi, devlet, hukuk ve ideoloji tahlillerinde de kullanıldılar. Bu alanlarda, bir üretim tarzının en azından birbirini koşullandıran görece birçok özerk bölgeden oluşan karmaşık yapılı bir bütün olduğu ve bir bölgenin (ekonomik, hukuki-politik ya da ideolojik) diğer bölgeler üzerindeki hakimiyeti ile karakterize edildiği, ve üretim ilişkilerinin yeniden-üretim tarzındaki hâkim rolü, bu bölgelerden birine ya da diğerine verdiği sürece son yargıda ekonomik belirlenime tabi olduğu savunulmaktadır” (Jessop, 2008: 76).

Marx’ı yeniden okumaya girişen Althusser’in yapısalcılığı da bu yeniden okumanın bir ürünüdür. Onun yapısalcı Marksizm’i hümanist yorumları reddeder ve Marksizm’in tarihselci olmadığı iddiasındadır. Ona göre yapısalcılık:

“Bilginlerin kendi pratikleri içinde (dilbilimde Saussure'den bu yana, etnolojide Boas ve Lévi-Strauss'tan bu yana, psikanalizde vb.) karşılaştıkları teorik problemlerden doğan yapısalcılık, bir 'filozoflar felsefesi' olmayıp, bir 'felsefe' veya 'bilginlerin felsefi bir ideolojisidir'. Sınırları çok kötü

belirlenmiş, temaları dağınık ve kararsız da olsa, bu onun rasyonalist, mekanist ama her şeyden önemlisi formalist genel eğilimini ıralamamıza engel teşkil etmez. En nihayet (bu Lévi-Strauss ve dilbilimcilerin veya felsefe yapan öteki mantıkçıların bazı metinlerinde görülebilir) yapısalcılık (bazı yapısalcılar demek daha doğru olur) kimi öğelerin kombinatuvary sonucu ışığında gerçeği ortaya çıkarma idealine doğru yönelir. Pek tabii ki yapısalcılık mevcut disiplinlerden ödünç aldığı bir takım kavramları manipüle etse de ‘‘onu’’ yapı kavramını ilk kullanan olmakla suçlamak pek yakışık almaz’’ (Althusser, 2000: 36).

Gelecek Uzun Sürer adlı metninde ise:

‘‘Her türlü psikolojizm ve tarihselcilikle ilişkisi kesmek gibi bir avantajı olan ‘yapısalcı’’ ideoloji modası çıkınca, ben de bu akımı izler gibi bir imge verdim... Her yerde beni yapısalcılıkla, yerleşik düzendeki yapıların değişmezliğini ve devrimci pratiğin olanaksızlığını temellendirmekle suçladılar. Oysa ben daha önce Lenin’den söz ederken ana hatlarıyla –hatta daha işlenmiş- bir konjonktür kuramı da oluşturmuş bulunuyordum. Ama buna önem verilmiyordu’’ (Althusser, 1996: 199).

Ona göre yapısalcılık, tamamlanmamış bir felsefe ve dağınık temaların bir beraberliğidir. Yapısalcılık ile kesiştikleri sırada ondan ödünç aldığı kavramlar olduğunu söyler ve bu durumda; *‘‘biz yapısalcı değiliz ya da az çok öyleyiz veyahut gerçekten öyleyiz’’* diye belirtir (Althusser, 2000: 36-37).

Devletin yapısalcı analizi ise, devleti yöneten sınıfın elindeki basit bir ‘‘araç’’ olarak gören anlayışı reddetmesidir. Bu görüşün temel tezi, devlet işlevlerinin iktidar sahibi kişilerden çok daha geniş ölçüde, toplumun yapıları tarafından belirlenmesidir. Bu sebeple, yapısalcı görüş, başlangıç noktası olarak, toplumdaki sınıfsal yapının, özellikle ekonomi kaynaklı çelişkilerin incelenmesi olarak görür. Ancak bu incelemenin ardından devletin, mevcut çelişkileri yok etme girişimlerini analiz eder. Bu şekilde devletin, toplumu yeniden üretmek için yerine getirmesi gerekli işlevleri açığa çıkarmaya girişir. Bahsi geçen işlevler devletin politikalarını ve örgütlenmesini de belirler. Aynı zamanda devletin bu işlevleri, kapitalist gelişmişlik seviyesi ve sınıf mücadelelerinin şekilleri gibi faktörlere göre değişmektedir (Gold, Lo ve Wright, 1976: 40-41). Yapısalcı-Marksist devlet kuramına dair en ayrıntılı analizi sunan isimlerin başında ise Nicos Poulantzas gelmektedir. Althusser yapısalcı terimleri kullanarak toplumsal bütün olarak ele aldığı öğeleri devlete uygularken, Poulantzas bu yapısalcı unsurlarla üçüncü bölümde ele alınacak olan müstakil bir devlet kuramı geliştirmiştir.

Althusser'in Marksist yapısalcılığı kabaca ve özetle bu şekildedir. İlerde açıklanacak olan Althusser'in *Özeleştirici Öğeleri*'nde üzerinde durduğu "teorisist eğilimi"nin bir sonucu olarak yapısalcı terimleri kullandığını fakat yapısalcı olmadığını söylemesine rağmen, kendisi bu noktada bir referans kaynağı olmakla kalmamış, postyapısalcılığın Marksizm'e uzanan kapısını da aralamıştır.

2.2. Bilimsel Marksizm ve Epistemolojik Kopuş Nosyonu

Althusser'e göre (1996: 238) Marx'ın düşünceleri, kendi döneminin kuramsal zorlamalarının ve çelişkilerinin kısılcacında oluşmuştur. Ona göre Marx'ı kendileri ile çağdaşı kılma çabası gereksiz değildir ve bu sav, Marksist kuramda küçük bir *entelektüel devrim* yaratmıştır. Marx'ı kendi düşüncesi ve dönemi içerisinde anlaşılır kılıp, onu aynen izlemeye devam eden çevrelerce eleştirildiğini söyler. Onu yanlışlıkları da dâhil kutsal ve eleştirilemez kurucu bir kişilik olarak görmeyi reddettiğini belirtir.

Marksizm'e bir "epistemoloji", bilimsel bir karakter vermeye çalışan Althusser, Hegelci olmayan bir Marksizm yorumu üretmeye çalışmış, gençlik yapıtları ile olgun dönem yapıtlarını birbirinden ayıran ve hala çokça tartışılan kuram ve kavramlarıyla Marksizm'e yeni bir yorum getirmiştir

Althusser, Marx'ın metinlerini felsefi açıdan incelerken temel bir sorun üzerinde durur: *Marksist felsefe nedir? Teorik olarak var olma hakkı var mıdır? Eğer hak olarak varsa onun özgüllüğünü nasıl tarif etmeliyiz?* Ona göre bu temel soru, tarihsel görünümlü, fakat aslında teorik bir soru içinde ortaya atılmış duruyordu: *Marx'ın gençlik eserlerinin okunma ve yorumlama sorunu.* Althusser'e göre tamamen felsefi olan bu metinler ciddi bir eleştiriye tâbi tutulmalıydı. Bu noktada da Marx'ın bu dönemde içinden geçtiği felsefi atmosferde, Hegel ve Feuerbach'la olan ilişkisi ve farklılıklarını da ele almak gerektiğini belirtir. Althusser'in burada ulaşmak istediği nokta, Marx'ın entelektüel gelişimi içerisinde "epistemolojik bir kopuş"un var olup olmadığı, varsa bu kopuşun kesin yerinin ne olduğudur (Althusser, 2002: 41-42).

"Epistemolojik kopuş" ve "sorunsal" kavramları Althusser'in Marx yorumunda başat rol oynar. Jacques Martin'den ödünç aldığı "sorunsal" kavramını; *teorik bir oluşumun özgül birliğini ve sonuç olarak bu özgül farklılığın saptanacağı*

yeri belirtmek için, Gaston Bâchelard'dan aldığı ‘‘epistemolojik kopuş’’ kavramını ise; *bilimsel bir disiplinin kuruluşunda çağdaş teorik sorunsalın dönüşümü üzerinde düşünmek* adına, bu iki kavramdan, Genç Marx'ın teorik dönüşüm sürecine dair analiz yapmak için yararlandığını belirtir. Bu kopuşu, 1845 tarihli *Alman İdeolojisi*'nde görür ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'in bu kopuşun önceki uç sınırını oluşturduğunu belirtir. Ona göre, epistemolojik kopuş, birbirinden ayrı ve iki disiplini bir arada içerir. Marx, tarih teorisini kurarken, aynı zamanda, önceki ideolojik felsefi bilincinden de kopmuş ve yeni bir felsefe yani diyalektik materyalizm'i kurmuştur. Bu kopuşla birlikte, Marx'ın düşüncesi iki temel döneme ayrılmıştır: ‘‘ideolojik’’ dönem olarak belirttiği 1845 kopuşundan önceki dönem ve ‘‘bilimsel’’ dönem olarak adlandırdığı 1845 sonrası dönem. İkinci dönemi de kendi içerisinde iki evreye ayıran Althusser, bu dönemi, teorik olgunlaşma ve teorik olgunluk evresi olarak açıklar (Althusser, 2002: 42-44).

Althusser, Marx'ın ideolojik dönemi olarak belirttiği, 1840-1845 yıllarını kapsayan, ‘‘Marx'ın Gençlik Eserleri’’ dönemini iki evreye ayırır. Birinci evredeki eserler Kantçı-Fihte'ci türde bir sorunsalı varsayar. İkinci evre ise Feuerbach'ın antropolojik sorunsalı üzerinde durmaktadır. Hegel etkisi ise yalnızca, ‘‘*Feuerbach ile Hegel'in dâhice bir sentezi*’’ olarak yorumladığı 1844 *Elyazmaları*'nda görülmektedir ve bu eser dışında Genç Marx, asla Hegelci değildir iddiasında bulunur. Althusser'e göre bu dönemde Marx, önce Kantçı-Fihteci, ardından Feuerbach'cıydı. Genç Marx'ın Hegelci tezinin bir mit olduğunu söyler. Hatta Ona göre Marx, Hegel'e yaklaşımdan ziyade, ondan uzaklaşmaya devam etmiştir (Althusser, 2002: 45-47).

Genç Marx'ın birbirine bağlı olarak, düşünce konusu ile felsefi ve siyasi konumunu değiştirdiğini söyler. Marx, düşünce konusunda hukuktan devlete, ardından da siyasi-ekonomiğe geçmiştir. Felsefi konumu, Hegel'den Feuerbach'a daha sonra ise devrimci bir materyalizme uzanmıştır. Siyasi konumu ise, *radikal burjuva liberalizminden küçük burjuva hümanizmine sonra ise komünizme* geçmiştir ve bu değişiklikler Marx'ın düşünce evrimi sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde siyasi konumu belirleyici olmakla birlikte felsefi konumu da merkezde yer alır. Çünkü bir konumdan diğer konuma geçerken aradaki teorik ilişkiyi felsefi konum sağlamaktadır. Örneğin yasalardan devlete ardından da politik iktisada geçiren şey siyasaldır fakat; *bu geçiş her seferinde yeni bir felsefi konum biçimi*

altında gerçekleşir ve her defasında kendini yeni bir felsefi konum biçimi altında dile getirir. Dolayısıyla Althusser'in yeni bir bilimin başlangıcı olarak gördüğü 1845 kopuşu o zaman kendini ilk olarak felsefeden ve daha önceki felsefi bilinçten koparacak ve yeni bir felsefi konuma geçiş yapacaktır (Althusser, 2000: 71-72).

Bilimsel dönem olarak adlandırdığı 1845 kopuşu sonrası metinlerinden *Feuerbach Üzerine Tezler* ve *Alman İdeolojisi* eserlerini ise; “Marx’ın yeni sorunsalının ilk kez ortaya çıktığı, ama henüz büyük ölçüde olumsuz, polemik ve eleştirel” bir biçim altında görüldüğünü söyler ve “Kopuş Eserleri” olarak adlandırır. 1845 ve 1857 dönemlerini ise yeni bir isimle anar: Olgunlaşma Eserleri. Marx’ın bu dönemde yazmış olduğu, *Komünist Manifesto*, *Felsefenin Sefaleti*, *Ücret, Fiyat ve Kar* gibi, *Kapital*’in ilk yazım denemelerinden önceki eserlerini “Teorik Olgunlaşma” olarak adlandırır (Althusser, 2002: 44-45).

Althusser, çokça tartışılan bu kopuşun 1845 yılına yerleştirilmesinin, sadece Marx ile Feuerbach arasındaki ilişki bakımından değil, Marx’ın Hegel ile diyalogu bakımından da teorik öneme sahip olduğunu söyler. Çünkü ona göre Marx, Hegel eleştirisini sadece 1845’ten sonra geliştirmemiş, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’nden (1843) itibaren buna başlamıştır. Bu konuda detaylı bir analiz sunmasının nedeni, 1843’ten itibaren Marx’ın Hegel eleştirisini, Marksist olarak tanımlanıp tanımlanamamasına bağlı olarak, Marksist felsefenin daha sonraki yapısı ile alakalı daha farklı fikir sahibi olunacağını söyler. Hatta bu durum sadece Marksist felsefenin kavranışı üzerine değil, *Kapital*’in okunma ve yorumlanması üzerinde de etkili olacağını belirtir (Althusser, 2002: 48-50).

Zaten Althusser’e göre Marx’a felsefi bir soy bulunmak isteniyorsa, Hegel’den ziyade Spinoza’ya başvurmak gereklidir (Althusser, 2002: 99, 39 no’lu dipnot). Ona göre: “*Spinoza’yı felsefesal açıdan Marx’ın biricik dolaysız atası olarak kabul edebilmemiz ölçüsünde, Spinoza’nın felsefesi felsefe tarihine eşî görülmemiş bir kuramsal devrim, olasılıkla da tüm zamanların en büyük felsefesal devrimini getirmiştir*” der (Althusser, 1995: 144). Yani Marx’a uygun görünen selef Spinoza’dır. Perry Anderson’a göre (2007: 105-106), Althusser’in Marksizm kuramında, çağdaş bilimlerden alıntılar haricinde neredeyse tüm yeni kavram ve vurgular, Spinoza’dan alınmıştır. Örneğin, “bilginin nesneleri” ile “gerçek nesneler” arasındaki kesin ayrım Spinoza’nın idea ve ideatum ayrımından alınmış,

yine ‘‘retim genel özü’’ kavramı, ‘‘yapısal nedensellik’’ gibi kavramların Spinoza’dan alındığını belirtir. Marx’ın felsefesini daha iyi anlayabilmek ve Marx’ın Hegel’den yaptığı dolambacı biraz daha iyi görebilmek için Althusser de Spinoza’dan dolandığını söyler (Althusser, 2000: 41-42). Fakat Spinoza’nın felsefeye nazaran tarihe kayıtsız kalışı sebebiyle, tek bir önemli noktada Spinoza dışında Montesquieu’dan yararlanır. Ona göre, Montesquieu’nun *Kanunların Ruhu* adlı eserindeki, bir toplumsal bütünlüğü, ‘‘son kertede’’, o bütünlük içerisindeki en ağır basan düzeyinin ‘‘belirlediğı’’ görüşünü, Marx’ın *Kapital* eserinde bilimsel bir temele oturtacağı büyük bir keşif olarak adlandırır (Anderson, 2007: 107-108, Althusser, 2005: 69).

Yine Althusser’e göre Marx, 1845’ten itibaren, tarihi ve politikayı insanın özü temelinde inş a eden her teoriden köklü bir şekilde kopmuştur. Ona göre bu kopuş, Marx’ın bilimsel keşfi ile bir bütün oluşturmaktadır ve yeni bir sorunsal benimsediğı anlamına gelir. Böylece Marx yeni bir sistematik tarz, yeni ilkeler ve yeni bir yöntem kurar. Aynı zamanda yeni bir ‘‘felsefe’’ de önerir (Althusser, 2002: 276- 278) :

‘‘ [...] Böylece, Marx, tarih teorisinin içinde, eski birey-insan özü kavram çiftinin yerine yeni kavramlar (retici güçler, üretim ilişkileri, vs.) geçirdiğinde, aslında, aynı zamanda, yeni bir ‘‘felsefe’’ kavrayışı da önermiş olur. Yalnızca idealizmin değıl, Marksizm-ncesi materyalizmin de temelinde bulunan eski postlaların (zne ampirizmi-idealizmi, zampirizmi-idealizmi) yerine, diyalektik-tarihsel bir praksis materyalizmi geçirir: yani, insan toplumunun birliğınin özgül eklemlemelerine dayanan, kendine özgü eklemlemeleri içinde insan pratiğınin (ekonomik pratik, politik pratik, ideolojik pratik, bilimsel pratik) farklı özgül düzeylerinin teorisini geçirir. Tek kelimeyle diyebiliriz ki, Feuerbach’i ‘‘ideolojik’’ ve evrensel ‘‘pratik’’ kavramı yerine, Marx, her özel pratiğı toplumsal yapının özgül farklılıkları içine yerleştirmeyi sağılayan özgül farklılıkların somut bir kavranışım geçirir.

Marx’ın radikal anlamda yeni olarak getirdiğı şeyi anlamak için, demek ki, yalnızca tarihsel materyalizmin kavramlarının yeniliğini kavramakla yetinmemeli; dahası, bu kavramların içerdiği ve duyurduğı teorik devrimin derinliğini de kavramak gerekir. Hümanizmin statüsünü bu koşulla tanımlamak ve onun teorik savlarını reddetmek, pratik olarak işlevinin ideolojik olduğunu kabul etmekle mümkün olur ‘‘ (Althusser, 2002: 278-279).

Teorinin katı ilişkisi altında, Marx’ın teorik bir ‘‘anti-hümanizm’’inden açıkça bahsedileceğini söyleyen Althusser, Marx’ın insan doğıasına ait tüm kavramları reddettiğini belirtir. Ona göre Marksist kavrayışta ‘‘sosyalizm’’ bilimsel bir kavramken, ‘‘hümanizm’’ ideolojik bir kavramdır. ‘‘Marksizm ve Hümanizm’’ başlıklı makalesinde Marx’ın *Wagner zerine Kenar Notları*’ndan alıntıladiğı:

“Benim analitik yöntemim insandan değil, ekonomik olarak verili toplumsal dönemden yola çıkar ” cümlesi ile Marx’ın insan anlayışını ve kendi deyimiyle *“teorik bir anti-hümanizm”* olduğu tezini desteklemeye çalışır (Althusser, 2002: 267-279). 1968 olaylarının ardından *Fransız Komünist Partisi*’nin hümanizme kayan çizgisini ise şöyle eleştirir:

“Hiç kimse, alıkça bir sosyalist hümanizma idealine kapılmış olan parti bile, kuramsal anti-hümanizmanın gerçek bir pratik hümanizmaya olanak verebilecek tek yaklaşım olduğunu anlamak istemiyordu. Dönemin -68’deki o görkemli ayaklanmanın ortalığa saldıdığı bulanık ‘solcu’ fikirlerle belki daha da güçlenen- havası, kuramlara değil, duygusala ve yaşanmışa göz kırpan demagogilere elverişliydi ” (Althusser, 1996: 199).

Sonuç olarak Althusser’e göre Marx, insan öznesini sosyal teoriden kaldırmış ve sosyal bir bütünlüğün yapısında var olan insan pratiğinin kertelerinin (ekonomik, bilimsel, politik ve ideolojik) *“yeni bir bilimi”*ni kurmuştur. Dolayısıyla Marksist teori, teolojik manada *“tarihsel”* veya *“hümanist”* değil, toplumsal bütünlüklerin yapısal analizi ile ilgilidir. Böyle bir analizin amacı ise, toplumsal hayatta direkt olarak gözlemlenebilen olguların temelini oluşturan ve üreten *“derin yapı”*’yı ortaya çıkarmaktır (Bottomore, 1991: 605).

Marksizm’in tarihselci olmadığını iddia eden Althusser’e göre, bunu temellendiren şey, epistemolojik kopuntudur. Bu noktada da tarihselci yorumu güçlendiren bir dizi yazara eleştiri de bulunur. Luxemburg, Korsch, Lukacs ve özellikle Gramsci’yi eleştirir (Althusser, 1995: 165-166). Ona göre, Marksizm’i bir tarihselcilik olarak sunan Gramsci, Marksist teorideki önemli bir noktaya vurgu yapar; *“gerçek tarih içindeki pratik rolü”* yani onun *“praksis felsefesi”*. Tam da Althusser’in Gramsci’de eleştirdiği, dünyayı sadece soyut anlamda yorumlamakla yetinmeyip, onu dönüştürmeyi kendine görev edinmiş teorisi. Çünkü Gramsci’ye göre Marksizm tarihi dönüştürmede, tarihe geçmelidir. Marksizm bu manada *“devrimci bir hümanizmdir”* (Brohm, 2010: 43). Althusser ise Gramsci’nin felsefenin somut, gerçek ve tarih olması gerektiğini söyleyen ve gerçek felsefenin yalın bir şekilde politikadan başka bir şey olmadığını, tarihin, felsefenin ve politikanın mutlak olarak tek ve aynı şey olduklarını söyleyen ifadelerini eleştirir. Dolayısıyla bu durumda Marksizm’in tarihselciliğini, Gramsci’nin kendi kuramının iyi tasarlanmış teorisinin *görünüm ve sonuçlarından* başka bir şey olmadığını söyler (Althusser, 1995: 178). Hümanizme karşı ise Althusser’in öğeleri, bireylerden değil,

yapılar ve ilişkilerden çıkar. Bu yapı ve ilişkilerin içerisinde bireyler onların sadece taşıyıcıları veya görevlileridir. Şunu da belirtmek gerekir ki Althusser sosyolojik seçmeciğe karşı, bütünü ilişkisi dâhilinde yapılaşmış olduğu düşüncesinde ısrar ederken, onun olumlu yapısal nedensellik kavramı ise hiçbir zaman açık bir şekilde telaffuz edilmemiştir (Miliband, 1991: 81).

Ona göre tarihselci yorum, indirgemeci tutumu sebebiyle, kuramsal uygulamayı veya bilimi özgün yapısından ayırarak, ekonomik, politik ve ideolojik diğer uygulamalara benzetir ve sonuç olarak hepsini bir potada eriterek, tarihsel uygulama veya basitçe *praxis*'e dönüştürmektedir. Böylece, kendi görece özerkliğini yitiren bilginin tarihi, toplumsal bütünlüğün tek gerçek tarihi ile özdeş tutulmaktadır (Geras, 1999: 440).

Althusser için diyalektik; '*şeylerin özündeki çelişkinin incelenmesidir*' veya aynı anlama gelen; '*karşıtların özdeşliği teorisidir*'. Marksist diyalektik için temel önem arz eden üç kavramı sıralar: 1. *Temel çelişki ile tali çelişkiler arasındaki ayrım*; 2. *Çelişkinin temel yanı ile tali yanı arasındaki ayrım*; 3. *Çelişkinin eşitsiz gelişimi*. Bunlar Althusser'e göre Marksist diyalektiğin özgülüğüdürler (Althusser, 2002: 236-237). Aynı zamanda bunlar, Marx'ın diyalektiğini Hegelci diyalektikten de ayırır. Bu ayrımın en önemli unsurlarından birini bu *çelişki* kavramı oluşturur. Ona göre çelişki;

"İçinde işlediği tüm toplumsal bedenin yapısının ayrılmaz parçasıdır, onun biçimsel varoluş koşullarının ve hatta yönettiği merciler'in ayrılmaz parçasıdır, dolayısıyla, kendisi de, özünde, onlardan etkilenir, tek ve aynı hareket içinde hem belirleyici hem belirlenendir ve harekete geçirdiği oluşumun çeşitli düzeylerinde ve çeşitli mercilerinden belirlenir: Bu çelişkinin kendi ilkesi içinde üstbelirlendiğini söyleyebiliriz" (Althusser, 2002: 124).

Bu noktada, Althusser'in Freud'dan ödünç aldığını söylediği üstbelirlenim kavramını biraz açmamız gerekmektedir. Ben Brewster, Althusser'in, *Kapital*'i Okumak adlı eserinin sonuna eklediği sözlükte şu şekilde açıklar:

"Toplumsal formasyonu oluşturan her bir kılıdaki çelişkilerin bir bütün olarak toplumsal formasyon üzerindeki ve dolayısıyla, (verili herhangi bir tarihsel kıpıda, başat durumdaki yapı içindeki çelişkilerin uzlaşmazlığını ve uzlaşmaz-olmadığını, egemenlik ve boyun eğme modelini tanımlayarak), her bir kılı ve her bir çelişki üzerindeki etkilerini betimlemekte kullanır. Daha da kesin olarak, bir çelişkinin üstbelirlenimi onun karmaşık bütün içerisindeki varoluş koşullarının, yani, karmaşık bütün içerisindeki öteki çelişkilerin, başka deyişle, onun eşitsiz gelişiminin kendi içine yansımalarıdır" (Althusser, 1995: 288-289).

Althusser'e göre Hegelci çelişki, *üstbelirlenmiş* değildir. Dolayısıyla, Marksist çelişkinin, Hegelci çelişki karşısında özgüllüğünü oluşturan şey işte bu *üstbelirlenim*dir. Althusser'in bu kavrama Hegelci diyalektiği Marksist diyalektikten ayırmaya çalışırken ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ona göre bu *üstbelirlenim* şunları yapar:

“1.Yapı'daki bir devrim mevcut üstyapıları ve özellikle ideolojileri bir çırpıda değiştirmez (yine de ekonominin belirleyiciliği biricik belirleyici olsaydı bunu yapardı), çünkü bunların bu halleriyle kendi yaşamlarının dışında varlıklarını sürdürmek için, hatta ikâmenin varlık koşullarını bile bir süre için yeniden yaratacak, “salgılayacak” yeterli kararlılıkları vardır; 2. devrimden doğan yeni toplum, hem yeni üstyapısının biçimleriyle hem de özgül (ulusal, uluslararası) “koşullar”la eski öğelerin hayatta kalmasını yani yeniden faaliyete geçmesini kışkırtabilir. Bu yeniden faaliyete geçme, üstbelirlenimden yoksun bir diyalektik içinde asla tam anlamıyla tasavvur edilemez” (Althusser, 2002: 142).

Üstyapıların ekonomik yapıdan farklı birer gerçeklik olduğunu söyleyen Althusser'e göre, ekonomik yapı üstyapıların varoluş koşuluysa, üstyapılar da aynı şekilde altyapının varoluş koşuludur. Kendi *özgül etkililikleri* bulunan bu üstyapılar; hem belirleyici hem de belirlenendirler. Ekonomi de belirleyici olduğu kadar belirlenmektedir. Ayrıca her düzey bir parçası olduğu genel oluşumla belirlendiği kadar bu oluşumun belirlenmesinde de rol oynar. Yani, her şeyi belirleyen tek bir basit çelişki bulunmaz. Dolayısıyla belirleyicilik, basit değil, karmaşık ve çok çeşitlidir. Fakat üstyapıların *özerklikleri* mutlak değil, *görecelidir*.

Althusser, Marx'ın; *altyapının üstyapı karşısında, "son kertede", belirleyici olduğu tezini* savunduğunu söyler. Kendisi de bu klasik formülü kabul eder ve *son kertede* ekonominin belirleyiciliğini savunur. Üstyapıların ise kendi *özgül etkililiklerinin* olduğunu, belirlenen oldukları kadar da belirleyici olduklarını ve *görece özerk* yapılar olduğunu belirtir. Ona göre Marx'ta; *“ekonomik olan ile politik olanın zımni özdeşliği yok olarak, yerini tüm toplumsal oluşumların özünü oluşturan karmaşık yapı-üstyapı içinde belirleyici kerte'lerin ilişkisinin yeni kavranışına bırakır”* (Althusser, 2002: 136). Zaten Marx, *“zincirin iki ucunu”* vermiştir: *“Bir yandan (ekonomik) üretim tarzının son kertede belirleyiciliği; diğer yandan, üstyapıların görece özerkliği ve özgül etkinlikleri”* (Althusser, 2002: 137). Engels'in Eylül 1890 tarihli *Joseph Bloch'a* yazdığı mektubunda da bu konuyu belirttiğini söyler:

‘‘.. Materyalist tarih anlayışına göre tarihte belirleyici etken, son kertede gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken biricik belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama çeşitli üstyapı öğeleri - sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları - savaş bir kez kazandıktan sonra kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb. - hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefî teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogmatik sistemlere gelişmeleri - hepsi de tarihsel savaşımın gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda özellikle onların biçimini belirlerler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (yani, aralarındaki iç bağlantı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar olanaksız olduğundan var-değil sayıp gözardı edebileceğimiz şeyler ve olaylar) çokluğu ortasında, ekonomik devrim, sonunda kendisini olurlamak zorundadır. Yoksa teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu ‘‘ (Marx ve Engels, 1996: 236-237).

Engels bu durumun Marx’ın teorilerinde de işlendiğini söyleyerek; ‘‘özellikle 18 Brumaire bu teorinin uygulanışının en yetkin örneği’’ der. Ayrıca Kapital’de de bu duruma gönderme yapıldığını belirtir (Marx ve Engels, 1996: 237). Engels’i izleyen Althusser’e göre üstyapı kurumları görece özerktirler. Fakat bu özerklik mutlak olmadığı gibi, ekonominin son kertede belirleyici olduğu durumunu da ortadan kaldırmaz. Ayrıca üstbelirlenimin de kendi başına bir olgu olmadığını ekler:

‘‘ Ulusal ve uluslararası konjonktür ve üstyapı biçimlerinin büyük ölçüde özgül ve özerk, dolayısıyla katışıksız bir görüngü’ye indirgenemeyen gerçek varlığı kabul edildiği andan itibaren bu üstbelirlenim kaçınılmaz ve düşünülebilir olur. O halde, sonuna kadar gitmek ve bu üstbelirlenimin, tarihin görünüşte tuhaf, kuraldışı ve sapkın durumlarına (örneğin Almanya) bağlı olmadığını, evrensel olduğunu, ekonomik diyalektiğin asla katışıksız halde rol oynamadığını tarihte üstyapı, vs. denen bu mercilerin işlerini bitirdikten sonra saygıyla bir kenara çekildiklerinin ya da zamanı geldiğinde Majesteleri ekonomi’nin diyalektiğin kraliyet yolu üzerinde ilerlemesine izin vermek için, sanki onun katışıksız görüngüsüymüş gibi yok olduklarının asla görülmediğini söylemek gerekir. Ne ilk anda ne de son anda, ‘‘son kerte’’nin tek başına saati asla çalmaz’’ (Althusser, 2002: 137-138).

Althusser’e göre kısaca, üstbelirlenmiş olmayan bir çelişki fikri; ‘‘boş, soyut ve saçma bir cümle’’ olacaktır. Marx’ta üstyapıların ve diğer koşulların özgül etkinliği ile ilgili birtakım genel ilkeler ve 18 Brumaire, Fransa’da İç Savaş gibi somut örnekler vermiş olsa da ona göre teori büyük ölçüde hala hazırlanmayı beklemektedir (Althusser, 2002: 139).

2.3. İdeolojiden Arındırılmış Bir Marksizm: Bilim/İdeoloji Karşıtlığı

Althusser'in ‘‘tarihsiz’’ olarak ifade edip, ekonomğin ve ilişkilerinin dışında tuttuğu ve sınıf savaşımına dayandırdığı ideoloji, gerek oluşumu gerekse etki ve sonuçları açısından onun kuramında farklı bir zemine oturtulmuştur. Yalnızca bir yanılısma olmayıp, kendi kurum ve pratikleri içerisinde var olan birer tasarımlar bütünü olarak tanımladığı ideolojinin bilim ile olan karşıtlığını Marx’a dayandıran Althusser, Marksizm’in temelde bir bilim olduğunu ve ancak bilimsel kavramlarla anlaşılabilirliğini belirtir.

Onun tüm gayretinin bilim, ideoloji ve felsefe kavramlarının açıklanması ve bu kavramların birbirleri ile olan ilişkilerinin ortaya konması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle erken dönem eserleri ile son dönem metinlerinde ortaya koymuş olduğu bilim, ideoloji ve felsefe kavramlarına dair açıklamaları ve başvurmuş olduğu değişiklikler, bir tür felsefi probleme, bağdaştırılamaz unsurlara ve nihayetinde de bir dizi özeleştiriyeye sebep olmuştur.

Bilim ile ideoloji arasında keskin bir ayrıma giden Althusser, aynı zamanda bilim ve felsefe arasında da ilginç bağlantılar kurar. Bu sebeple önce bilim ve felsefe arasında kurduğu ilişki, ardından Marx’ın düşüncesinde ideolojiden (felsefi bilinç) bilime (tarih bilimi) geçişinin teorik açıklamaları sunulacaktır.

2.3.1. Bilim ve Felsefe Ayrımı

Althusser, ilk denemelerinde felsefeyi bilim ile aynı kefeye koyduğunu yani bilime indirgediğini belirtir. Şubat 1968 tarihli ‘‘Marx’ın Hegel’le İlişkisi Üzerine’’ adlı açıklamasında ise, felsefenin bir bilim olmadığını söyler (Althusser, 2000: 16, 7 no’lu dipnot). Ona göre bilim bir hiçten doğmamış; karışık, çeşitli bir hazırlık çalışmasından doğmuş fakat yayılımının nereye doğru olduğu ve şayet bir yer varsa da nereye açılacağı kestirilemediğinden karanlık ve kör bir çalışmanın sonucu doğduğunu söyler. Bu anlamda ona göre bilim: ‘‘İdeolojik, siyasal, bilimsel (öteki bilimlerden açığa çıkan), felsefi vb. gibi öğelerin inanılmaz derecede karışık, paradoksal tahmini olanaksız, ama kendi içinde gerekli bir rastlaşma ve yardımlaşmasından doğar’’. Bu ilk anlamıyla bilim, dünyaya gelen her şey gibi tarih-öncesinden çıkar. Bu noktada bir ayrım yaparak, bilimin tarih öncesinden

çıkacağı gibi bir de kendisi için çıktığını belirtir. Bu çıkış tamamen kendine hasır ve bu onu felsefenin tarihinden çıkış biçiminden ayırır (Althusser, 2000: 17-18).

Marksist teoride de, bir bilim ve felsefe ayırımına giderek, Marksist teorinin gelişiminde felsefenin, her zaman bilimin arkasından geldiğini ve ona bağlı olduğunu belirtir. Çünkü felsefe bir bilim oluştuğunda ortaya çıkmaktadır. Bilimler olmadan felsefe, olsa olsa dünya görüşleri olabilir (Althusser, 2004a: 22-27). Felsefedeki tüm büyük dönüşümlerin, sınıf ilişkilerinde ve devlette önemli dönüşümler meydana geldiğinde veya bilim tarihinde kayda değer gelişmeler olduğunda yaşandığını söyler (Althusser, 2006b :35). Sınıf ilişkilerinden kastı, burjuva hukukunun gelişimine imada bulunarak; mutlak monarşi şartlarında, manifaktür döneminin ticari ilişkilerinin gelişimini onaylayarak, feodal devlet ile kapitalist devlet arasında bir geçiş devleti biçimini temsil eden yeni devletin kuruluşunda görür. Bilim tarihinde ise üç büyük keşiften bahseder; fizik biliminin kuruluşu, matematiğin icadı ve 19. yüzyıla gelindiğinde Marx'ın Tarih Bilimi'nin temellerini atan keşfi (Althusser, 2006b: 35-37).

Marx, ona göre yeni bir bilimin temellerini atmıştır: *Tarih Bilimi*. Althusser bilimleri mecazî bir anlamda ‘‘teorik kıtalar’’da toplamıştır. Bunu bir imgeyle açıklar ve matematik, fizik ve tarih kıtası olarak adlandırır. Matematiği *Thales*, fiziği *Galileo* ve tarih kıtasını ise Marx'ın bulduğunu söyler. Yani Marksizm’de, tarih kıtasını açmış olan bir bilimdir ve Marx'ın bu buluşunun felsefede bir devrime yol açtığını belirtir (Althusser, 2004a: 24). Althusser, felsefi denemelerinde savunmak istediği ana tezinin özetlenmesi istenseydi şöyle cevap verirdim der: ‘‘*Marx yeni bir bilim kurdu: Tarih bilimi. Bu bilimsel bulgu insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş teorik ve siyasi bir olaydır. Ve bu olayın dönüşü yoktur*’’ (Althusser, 2000: 63). Bu yeni bilimin ilk ve o zaman için, zayıf temellerini Marx'ın *Alman İdeolojisi*’nde sergilediğini söyler. Felsefe devriminin ilanı olarak 11. Tezi gören Althusser, bu tezin ilan ettiği teorik devrimin aslında yeni bir bilimin kuruluşu olduğu iddiasındadır. Yine bu noktada, bu yeni bilimin doğuşunu belirleyen teorik olayın ‘‘epistemolojik kopma’’ olduğunu belirtir. (Althusser, 2004a: 56-57). Yani Marx'ın bu *bilimsel bulgusu*, onu daha önceki ideolojik görüşlerinden *koparmış* ve yeni bir bilimin kurucusu olmasını sağlamıştır.

Althusser felsefenin tıpkı din ve ahlak gibi ideolojiden başka bir şey olmadığını söyler ve ona göre felsefe bir tarihe sahip değildir. Çünkü her şey onun dışında, tarihte, yani insanların maddi hayatının tarihi içerisinde geçmektedir. Tek gerçek, felsefe de dâhil kendisini örten ideolojileri, ortadan kaldıran bilimin kendisidir. Marx da ideolojik teorilerin yerine bilimsel bir teori koymuştur (Althusser, 2004a: 57-58).

Marx'ın "tarih bilimi" ile yapmış olduğu keşif, sadece tarih, ekonomi veya demografi biçiminde değil aynı zamanda psikolojinin, genel olarak toplumsal bilimlerin ve daha da genel olarak insan bilimlerinin dayanağını oluşturan bir kuramın da temellerini atmıştır. Althusser'e göre önemli olan Marx'ın bu keşfiyle, ilk kez insan bilimlerinin ve tarihlerinin kavranmasını, yani yapılarının, gelişimlerinin ve temelini attığı dönüşümlerin de anlaşılmasını sağlayacak olan bilimsel kavramları da vermiş olmasıdır. İnsan toplumlarının doğası üzerine elbette Marx'tan önce filozoflar, tarihçiler ve ekonomistler önemli şeyler söylemiştir fakat Althusser'e göre onların tüm denemeleri ideolojik kavramların egemenliği altındaydı. Yani açık veya örtük olarak onların söylemleri bilimsel bir tarih kuramına değil daima bir "tarih felsefesine" bağlıydı (Althusser, 2006b: 43-44).

Althusser bu şekilde bilim ve felsefe arasında ilginç bir bağlantı kurmuştur. Felsefenin her zaman var olmadığı tespitinden yola çıkarak şu sonuca varır: *"Felsefenin varoluşunun ve geçirdiği dönüşümlerin bir yandan sınıf ve devlet ilişkilerinin diğer yandan bilim tarihindeki önemli olayların birbirine bağlanmasıyla sıkı ilişki içindeymiş gibi gözüktüğünü (ampirik olarak) bulduk"* der (Althusser, 2006b: 39). Tıpkı Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı eserinde devletin her zaman var olmadığını, sınıflı toplumların dışında devletin varlığına rastlanmadığını söylediği gibi Althusser de Lenin'in bu yöntemini felsefeyi açıklarken kullanmış ve felsefenin her zaman var olmadığını; bilimi içermeyen bir dünya dışında felsefenin varlığına rastlanılmayacağını savunmuştur (Althusser, 2004a: 61).

2.3.2. Bilim ve İdeoloji Ayrımı

Lenin ve Felsefe adlı eserinde, bütün *ideolojik* "bilgi" aldatmacalarına karşı ve *bilimsel* bilgiden yana olduğunu söyleyen (Althusser, 2004a: 19) Althusser'in teorisine göre ideoloji, ekonomi ve politika ile birlikte toplumsal bütünü oluşturan üç öğeden biridir. Althusser bu noktada klasik Marksist öğretiden farklı olarak

ideolojiyi, ekonomik temelin bir *gölge fenomeni* değil, bu temel karşısında *görece özerkliği* olan ve *karşılıklı olarak* bu temele etkisi bulunan bir öge olarak ele alır.

Toplumsal ekonomik, siyasal ve ideolojik üç düzlemde oluşan yapısal tahlilinde, ekonomik düzlem, bütünü fiziksel olarak devamlılığını sağlayan maddi üretime ilişkindir. Siyasal düzlem ise birey öznelerini, mülk sahibi ve mülksüzler olarak üretim araçlarına devretmekte, emek gücüne sahip olan mülksüzler, kendi gelirlerinin alıcısı konumundadır. Maddi üretime dair teknik alan ise ideolojik düzlemdir ve siyasal ile ideolojik düzlemler maddi üretimin toplumsal koşullarını kuran toplumsal alanı oluşturmaktadır. Siyasal ve ideolojik düzlemlerin, ekonomik düzlem karşısında belli bir özerkliği vardır. Ayrıca bu üç düzlem, üretim ilişkilerince biçimlendirilmektedir (Clarke, 2004: 105-106).

“*İdeolojinin tarihi yoktur*” diyen Althusser, ideolojinin öncesiz sonrasız olduğunu, yani tüm tarih boyunca değişmez biçimiyle hep mevcut olduğunu söyler. Bu tezini Freudcu anlayışa bağlı kalarak, Freud’un “*bilinçdışı öncesiz sonrasızdır*” (Althusser, 2014: 102-104) yani tarihi yoktur önermesi ile ilişkilendirir:

“*Eğer öncesiz sonrasız demek, her tür (zamansal) tarih karşısında aşkın demek değil de, tarihin tüm yayılımında hep mevcut bulunan, yani biçimi değişmez olan demekse, ben de Freud’un sözünü harfi harfine devralıp, tıpkı bilinçdışı gibi, “ideoloji de öncesiz sonrasızdır”, diyeceğim. Bununla kalmayıp, gerekli olduğu kadar artık mümkün de olan araştırmaları önceleyecek şekilde, böyle bir benzetmenin teorik açıdan meşru olduğunu da ekleyeceğim, çünkü bilinçdışının öncesiz sonrasız olması, son tahlilde genelde ideolojinin öncesiz sonrasız olmasına dayanır*” (Althusser, 2014: 104).

İdeoloji ile ilgili iki ayrı tez sunan Althusser, ilk tezini, hayali bir ideoloji biçiminde temsil eden nesne ile ikincisini ise ideolojinin maddiliği ile açıklamaya çalışır. İlk tezine göre; “*ideoloji bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişkiyi gösterir*”. Her ideolojinin, zorunlu bir biçimde hayali olan çarpıtılmasında söz konusu olan şey, üretim ilişkileri değil, bireylerin üretim ilişkileri ve ondan türeyen ilişkilerle kurmuş olduğu hayali ilişkidir der. “*İdeolojinin maddi bir varoluşa sahip olduğu*”na dair ikinci tezine göre, bir ideoloji, bir aygıtta ve bu aygıtın pratiğinde veya pratiklerinde var olur. Bu da maddi bir varoluştur. İdeolojinin yapısı ve işleyişi ile ilgili ana tezi ise; “*her ideoloji ancak bir özne yoluyla ve özneler için var olabilir*” diyen önermesidir. Ona göre, bütün ötekilerin bağımlı olduğu, her şeyin merkezinde yatan ve belirleyici olan terim “özne”dir. Çünkü ideoloji ancak somut özneler için vardır ve onun sayesinde işleyişi mümkün olmaktadır. Ona göre

bu özne adlandırması, hangi bölgede veya sınıfta olursa olsun, ya da hangi tarihte olursa olsun her tür ideolojinin kurucu kategorisidir (Althusser, 2014: 102-121). Ayrıca ideoloji öznelere içermektedir fakat bilgi, öznesiz bir süreç olduğundan, bu durumda ideoloji gayrı-bilişsel olmak zorundadır. İdeoloji kavrayış ile değil deneyim ile ilgili bir konudur ve ona göre deneyimden bilgi doğacağı düşüncesi ampirist bir hatadır (Eagleton, 1996: 215). İdeolojinin somut olarak nasıl işlediği konusu ise devlet tartışmaları içerisinde anlatılacaktır.

Althusser bu şekilde, ideolojinin maddi gerçekliğin kendisi olduğu yönündeki Klasik Marksist teoriden farklı olarak ideolojinin maddi bir varoluşa sahip olduğunu ve bu varoluşun özne yoluyla belirlendiğini söyler. İdeoloji tarihin olumsal bir uru veya sapması değil, toplumların tarihsel yaşamının temel bir unsurudur (Althusser, 2002: 283). Ona göre, sınıflı bir toplumda sıradan bir baskı tek başına üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlayamaz, bunun en kusursuz şekliyle ancak ideoloji tarafından sağlanabileceğini söyler (Althusser, 2014:110).

İdeolojinin işlevini açıklarken *yeniden üretim* kavramından yararlanan Althusser, “*toplum*” ve “*toplumsal formasyon*” kavramlarını birbirinden ayırır. Ona göre Marx, toplum kavramını bilimsel olmadığı için, 1847’de *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde *Proudhon*’la giriştiği polemikten itibaren reddetmiştir. Toplum kavramı, ahlakî, dinî, hukukî yankılarla dolu ideolojik bir kavramdır ve Althusser’e göre bu kavramın yerine bilimsel bir kavram olan *toplumsal formasyon* kavramı konmalıdır. Bu basit bir kavram değişimi değildir ona göre; “*toplumsal formasyon kavramı, idealist toplum nosyonunun gönderme yaptığı ideolojik nosyonlar sistemine tamamen yabancı, kurumsal bir kavramlar sisteminin parçası olduğundan, bilimsel bir kavramdır*” (Althusser, 2006b: 44).

Althusser’e göre Marx, ideoloji terimini gençlik eserlerinden itibaren kullanmış fakat ona bambaşka bir anlam vermek zorunda kalmıştır. Çünkü diğer ideologlara karşı Marx, bir komünist olarak mücadele etmekteydi. Ona erken dönemlerinden başlayarak, ideolojinin varlığını ve onun sınıf mücadelesinde rol alması gerektiği düşüncesini kabul ettiren şey önce ideolojik sonra da politik mücadele pratiğiydi. Marx, *Alman İdeolojisi* ile birlikte, felsefenin ideolojiden başka bir şey olmadığı için, her tür felsefeyi geçersiz kılarak, 1848 pratiğinin başarısız olmasının ardından, ekonomi politiği incelemeye koyulmuştur. 1850 yılı ile birlikte,

bu konuyu ciddi anlamda incelemiş ve “her şeye en baştan başlamaya” karar vermiştir. Bundan tam 17 yıl sonra ise *Kapital*’in ilk cildi ortaya çıkacaktır. Althusser’e göre *Kapital*, her ne kadar ideolojilere dair bir öneri üretmeye yetecek kadar birçok unsur içerse de bu teorinin kendisini içermemekteydi (Althusser, 2014: 97-101).

Althusser, Marx’ın erken dönem metinlerinde ideolojinin etkisinde olduğunu, bu dönemde Hegel ve özellikle Feuerbach etkisinde olduğu için Marksizm’in gerçek eserlerinin bu dönemde aranmaması gerektiği görüşündedir. Bu noktada tekrardan “kopuntu” kavramına geri dönmek gerekir. Althusser, *Özeleştirici Öğeleri*’nde, diğer tezleri ile hesaplaşmaya girerken, kopuntu tezine sahip çıkar. Ona göre *Marx’ın Alman İdeolojisi ile birlikte temel teorik kavramları yerine oturmuş ve bir “zemin değişikliği” olmuştur*. Bu değişiklik ile eski temel nosyonlar teorik olarak terkedilmiş ve onların yanlış olarak kabulü veya reddi eşzamanlı olarak gitmiştir. Bu belirgin reddediş, 1845 *Alman İdeolojisi* ile başlar. Yapıtta, ona göre ideoloji ve felsefenin zırvalarına karşılık “pozitif bilim” konmuştur. 1847 *Felsefenin Sefaleti*’nde başlayan hesaplaşma, yeni bilimsel zeminde gerçekleşmiştir. Bu hesaplaşma, Marx’ın tüm eserleri boyunca özellikle *Kapital*’de ve ardında da devam etmiştir. Hatta Marx’tan sonra, Lenin’de, Luxemburg’da, Kautsky’de, Gramsci’de ve Mao’da da devam eder. Althusser bu durumun hiçbir zaman durmayacağını çünkü bilimin asla durmayacağını belirtir (Althusser, 2000: 11-16).

Marksist bir nosyon olan, *ideoloji nosyonu*, bilimin karşısına, *Alman İdeolojisi*’ndeki ikircikli bir yapıyla yani iki farklı rolle çıkmıştır. Bir yandan felsefi bir kategori (yanılsama, yanlış) ile diğer yandan da bilimsel bir kavram olan üstyapının oluşumu ile ortaya konmaktaydı. Bununla birlikte, *Alman İdeolojisi*’nin ikirciliklerinde dahi yanlışın ideoloji olarak görünümünün bir başka anlamı daha olabilirdi: “*İdeoloji yanlışın Marksist adından başka bir şey değildi. Fakat Alman İdeolojisi’nden itibaren yalnızca teorik değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik, farklı boyutlarda bambaşka bir kopma belirginleşmekteydi*”. Bu kopma, sadece ideolojiden değil, hem burjuva ideolojisinden hem de hâkim burjuva anlayışından da kopmayı içeriyordu. Yani yalnızca toplumsal pratikler üzerinde değil, pratik ve teorik ideolojiler üzerinde de egemen olan, baskın ve iktidar burjuva dünya anlayışından da bir kopuştu. Althusser’e göre Marx; “*beraberinde bulunduğu burjuva ideolojisinden ancak proleter ideolojinin öncüllerinden ve bu ideolojinin*

sağlam bir vücut bulduğu işçi sınıfının o ilk mücadelelerinden etkilenmek şartıyla kopabilirdi.” Özeleştirisinde Althusser hatalı bir tavırla, Marksizm’in burjuva ideolojisinden kopuşunu ‘kopuntu’ya ve burjuva ideolojisi ile olan uzlaşmazlığını, bilim ve ideoloji arasındaki uzlaşmazlığa indirgediğini söyler. Bunu da ‘teorist eğilim’ine bağlar (Althusser, 2000: 26-30).

Ona göre ideoloji, bireylerin kendi dünyaları ile yaşanan ilişkilerinin ifadesidir. Bu hem ‘yaşanan’ hem de ‘hayali’ ilişkiyi içermektedir. Yani onun söylemiyle; *‘insanların gerçek varlık koşullarıyla gerçek ilişkilerinin ve hayali ilişkilerinin birliğidir.’* Bu gerçek ilişkiler kaçınılmaz olarak hayali ilişkinin içerisine dâhildir yani gerçek bir durumun tarifinden ziyade, bir istenci, umudu veya bir nostaljiyi ifade eden bir ilişkidir. İlke olarak ideolojinin *aktif* olduğunu belirtir ve insanların kendi varlık koşullarıyla ilişkisini güçlendirdiğini veya değiştirdiğini söyler. İdeolojiden araçsal olarak yararlanan insanların, onun efendisi olduklarına inandıkları anda o ideoloji tarafından ele geçirilmiş olacaklarını ifade eder. Bu durumun *sınıflı toplum* örneğinde açıkça görüleceğini söyler. Bu örnekte *egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisidir*. 18. yüzyıl burjuvazisinden örnek vererek, eşitlik, özgürlük ve akıl gibi hümanist bir ideoloji geliştiren burjuvazi, sömürü amacıyla özgür bırakacağı insanları yetiştirir ve kendi amacı için buna evrensel bir görüntü verir. Burjuvazi bu mitine öncelikle kendisi inanmalıdır ki diğerlerini de buna ikna edebilsin. Burjuvazinin de kendi ideolojisi içerisinde yaşadığı şey, *gerçek varlık koşullarıyla olan yine bu hayali ilişkidir*. Bu ilişki hem kendi üzerinde hem de diğerleri üzerinde etkide bulunmasına aracı olur ve bu sayede egemen olan sınıf tarihsel vazifesini yerine getirebilir. Yani bu durumda ideolojinin sınıf işlevinden bahsedildiğinde Althusser’e göre; *‘egemen ideolojinin egemen sınıfın ideolojisi olduğunu ve yalnızca sömürülen sınıf üzerinde tahakküm kurmasında değil, dünyayla yaşanan ilişkisini gerçek olarak kabul ettirerek kendini de egemen sınıf olarak oluşturmaya yaradığını’* söyler (Althusser, 2002: 284-286).

Peki sınıfların ortadan kalktığı bir toplumda ideolojinin işlevi ne olacaktır? İdeoloji egemen sınıfın sömürü amacıyla dışardan üretilmiş bir mit şeklinde özetlenirse o zaman ideoloji de sınıflarla birlikte yok olacaktır. Ama Althusser, sınıflı toplum örneğinde bile ideolojinin, egemen sınıfın kendi üzerinde bile *aktif* olduğunu ve onun tavırlarını değiştirmede katkıda bulunduğunu belirtir ve şöyle devam eder: *‘İdeoloji, insanları yetiştirmek, dönüştürmek ve onları kendi varlık koşullarının*

gereklerine cevap verebilecek hale sokabilmek için her topluma gerekir” der (Althusser, 2002: 286). Yani ideoloji, sınıflı bir toplumda ilişkilerin, egemen sınıf lehine düzenlenmesini sağlayan bir aracı iken, sınıfsız bir toplumda, insanların kendi varlık koşulları ile ilişkilerinin, tüm insanların faydasına yaşanmasını sağlayacak olan bir araçtır (Althusser, 2002: 287). İdeolojinin sınıfsız bir toplum içerisinde de var olmasının bir diğer nedeni de, toplumsal süreçlerin kolay bir şekilde anlaşılabilmesi ve karmaşıklığından ileri gelir. Komünizmde bu tarz süreçlerin insan bilincinde açık olacağı düşüncesi, Althusser’e göre hümanist bir hatadır. Çünkü toplumsal düzenin işleyişi bir kuram için açık olabilir fakat söz konusu insanların pratik yaşamları olduğunda, onlara toplumsal bütünlüğün imgesel bir ‘haritasını’ kazandırmak için ideolojiye ihtiyaç duyulacaktır. İdeoloji, bu durumda, hâlâ yanlış olacaktır fakat artık egemen sınıfların çıkarlarına hizmet etmeyecektir (Eagleton, 1996: 212-214).

Böylece ‘bilim’ ile ‘ideoloji’ arasında keskin bir ayrıma giden Althusser, bilimi, Tarihselci Marksizm’de olduğu gibi, ideolojinin bir ‘ifadesi’ olarak görmez. Tam tersine bilim, ‘epistemolojik kopuş’ nosyonu ile ideolojiden ayrılan, kendine has bir uğraş türüdür. Tarihselci Marksizm’de, kuram tarihsel pratikler ile geçerli veya geçersiz kılınırken, Althusser’de bu kuramlar matematiğe benzer bir şekilde kendi içsel metotları ile doğrulanır. Bilim ve ideoloji arasında kurulan bu keskin ayrım ve mutlak karşıtlık, günümüzde pek az savunucu bulabilmekte ve bir dizi eleştiriye maruz kalmaktadır. Bu keskin ayrım, ‘pratik bilinç’ adı verilen bütün bir alanı, yani ne bilimsel ne de ideolojik olan tümceleri yok saymaktadır. Bir tür aydınlanma rasyonalizmine geri dönüş yapan Althusser’in bu karşıtlığı, bir tür doğruluk ile yanlış arasındaki karşıtlık ile eşitlenmektedir. Ki bu eşitlenmenin işlemeyeceğine dair birçok gerekçe sunulabilir. Her şeyden önce, ideoloji sadece bir yanlış değildir. Ayrıca bilimin kendisi de bir deneme-yanılma sürecidir. Her ideoloji bir yanlış ve her yanlış da ideolojik değildir. Bir bilim, Marx’ın erken dönem siyasal iktisatçıların çalışmalarına olan yaklaşımında ve Lenin’in Marksist bilimi devrimci proletaryanın ideolojisi olarak kabul etmesinde olduğu gibi, ideolojik işlevlere hizmet edebilir. Althusser’in tüm ideolojileri, ‘bilim-öncesi’ şeyler olarak görmesi ve bilim ile aralarında mesafe bulunan önyargılar ve boş inançlar olarak nitelendirmesi hatalı bir bakış açısı sunmaktadır. Althusser ideoloji kavramını fazlasıyla genelleştirmiş ve Eagleton’un terimiyle ‘gereksiz yere şişirmiş’tir.

Örneğin burjuva çağına has olduğu iddia edilebilecek bir durumu *genel bir ideoloji kuramı* olarak sunmuştur. Ayrıca yine Eagleton’a göre (1996: 195-212). Althusser’in bilim ile ideoloji arasındaki ayrımı, sosyolojik olmaktan ziyade epistemolojik bir ayrımdır. Tüm hataları ve sınırlarına rağmen, onun ideoloji çözümlemesi, modern Marksist düşünce içerisinde yapılmış en önemli hamlelerden birisini temsil etmektedir.

2.4. Devlet Aygıtının İki Bütünü: Devletin Baskı Aygıtı ve İdeolojik Aygıtları

Althusser ideolojinin, gölge bir fenomen olarak değil, kendi belirleyiciliği olan bir pratik olarak kavranması gerekliliği üzerinde durur. İndirgemeci bir “ekonomizm” anlayışını reddeder ve ideoloji ile birlikte genel olarak üst yapının *görece özerkliği*ni savunur. İdeolojiyi bu şekilde ele alması ile birlikte, bu görece “özerk” alanın da kendi düzeneklerini geliştirebilen bir pratik olduğu sonucuna varır. *Devletin baskı ve ideolojik aygıtları* işte bu düzeneklerden biridir.

Ona göre devlet, her şeyden önce Marksist klasiklerin de belirttiği üzere *devlet aygıtı* adı verilen şeydir. Yani *egemen sınıflara hizmet eden* baskıcı müdahale ve yürütme gücüdür. Fakat devlet aygıtı ile devlet iktidarını da birbirinden ayırmak gerekmektedir. Ayrıca devlet aygıtının iki bütünü de kapsadığını, teorisine ekleyen Althusser; bir yanda devletin baskıcı aygıtını temsil eden kurumlar bütünü, diğer yanda da *devletin ideolojik aygıtları* (DİA) adını vereceği bütünü temsil eden kurumları da ekler (Althusser, 2014: 55).

2.4.1. Devletin Baskı Aygıtı

Althusser, Marksizm’in klasik eserlerinde, *Komünist Manifesto*, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* ve Marx’ın sonraki çalışmalarından itibaren tüm klasik metinlerde devletin açıkça baskı aracı olarak kabul edildiğini belirtir. Devlet, işçi sınıfının, kapitalist sömürüye boyun eğmesi için, 19.yüzyıl burjuvazisinin ve büyük toprak sahibi olan sınıfın yani *egemen sınıfların*, işçi sınıfı üzerindeki hâkimiyetini sağlayan bir baskı “makinesi”dir. Yani devlet bu yönüyle, Klasik Marksistlerin “devlet aygıtı” dedikleri şeydir. Althusser’e göre bu devlet aygıtı şunları kapsar: Polis, mahkeme, hapisane gibi; *hukuki pratiğin gerekleri uyarınca zorunluluğunu ve varlığını hepimizin kabul ettiği uzmanlaşmış aygıt*, ordu ve bunun üzerinde de devlet başkanı, hükümet ve idare. Devleti, *egemen sınıfın hizmetindeki* baskı ve yürütme

gücü olarak tanımlayan devlet aygıtı; *basbayağı devletin ta kendisidir ve devletin temel işlevini tam anlamıyla tanımlamaktadır* (Althusser, 2014: 44-45). Bu baskıcı devlet aygıtı, devlet iktidarına hâkim olan egemen sınıfların politikaları ile birçok farklı ögeyi tek bir çatı altında toplayarak örgütlü bir bütün haline getirir. Bu aygıtın birliğini sağlayan şey de tam olarak merkezileşmiş olan bu örgütlenmedir.

Fakat her ne kadar klasik eserlerdeki devletin bu sunumuna karşı çıkmasa da, devletin doğasının bu şekilde sunulmasının “*betimleyici*” kaldığını belirtir. Bu betimleyici devlet teorisi, Marksist devlet teorisinin özünü ve kurulma aşamalarından birini temsil eder ancak, devlete dair bilimsel teoriyi ilerletemez. Bu sebeple de Althusser, devlet aygıtının bu klasik tanımına bir şeyler eklenmesinin vazgeçilmez olduğunu söyler. Ona göre; “*devlet yalnızca devlet iktidarına bağlı olarak bir anlam taşır*”. Bütün siyasal sınıf mücadelelerinin devlet çevresinde döndüğünü söyleyen Althusser, “devlet iktidarı” ile “devlet aygıtı”nın birbirinden ayrılması gerekliliği görüşündedir. Devlet iktidarının hâkimiyetini etkileyen büyük siyasal olaylardan sonra bile, devlet aygıtı aynı yerde kalabilmiştir. Örneğin 1830 ve 1848 devrimlerinin ardından veya Fransa’daki hükümet darbelerinin ve Cumhuriyet’in yıkılmasının ardından bile devlet aygıtı olduğu yerde kalmıştır. Yine 1917 devriminden sonra bile, devlet iktidarı proletarya tarafından ele geçirildiği hâlde, “devlet aygıtı”nın büyük bir bölümü yine olduğu yerde kalmıştır. Bu sebeple devlet iktidarı ile devlet aygıtının birbirinden ayrılması zorunludur. Zaten Marx’ın gerek *18 Brumaire*’i gerekse *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* eserlerinden beri bu ayrım Marksist devlet teorisinde yer almaktadır (Althusser, 2014: 45-48). Althusser bu konuda Marksist klasiklerin şunları öne sürdüğünü belirtir (Althusser, 2014: 48):

- *Devlet, devletin (baskı) aygıtıdır;*
- *Devlet iktidarı ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerekir;*
- *Sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarındır, dolayısıyla, devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflar (veya sınıf ya da sınıf fraksiyonları ittifakı) tarafından devlet aygıtının kendi sınıfsal hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır ve;*
- *Proletarya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve ilk aşamada onun yerine bambaşka bir devlet aygıtı koymak daha ileriki aşamalarda ise radikal bir süreci, devleti yıkma sürecini (devlet iktidarının ve her türlü devlet aygıtının sonu) başlatmak için devlet iktidarını ele geçirmelidir.*

Yani Althusser, klasik betimleyici tanıma eklemeyi önerdiği devlet iktidarı ile devlet aygıtının birbirinden ayrılması gerekliliğinin zaten Marksist klasiklerde

bulunduğunu söyler. Fakat yine de bu şekilde bir ekleme yapılsa bile, hâlâ teorisinin bir ölçüde “betimleyici” olduğu kanısındadır (Althusser, 2014: 49). Bu sebeple de teoriye bir başka şeyin daha eklenmesi gereklidir: Devletin ideolojik Aygıtları.

2.4.2. Betimleyici Teoriden Teori Olarak Teoriye: Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser’e göre topluma hâkim sınıf tarafından toplumun ideolojik olarak yönetilmesini sağlayan sistem *egemen ideolojidir* ve bu egemen ideoloji, sınıf mücadelesi sonunda ortaya çıkmıştır. Ona göre Marx’tan ideoloji konusunda çıkarılacak teorisinin özü; *“devlet aygıtının işleyişi ve işlevleri karşısında, yani devletin ideolojik aygıtları karşısında sınıf mücadelesinin önceliğini kabul etmektir”*. Çünkü bu egemen ideoloji, çok uzun süren, sert bir sınıf mücadelesinin sonucudur. Örnek olarak burjuvazinin sınıf mücadelesi boyunca kendi hedefine ulaşmak için, hem eski egemen ideoloji ile hem de sömürülen sınıfın ideolojisi ile mücadele etmek zorunda kaldığını söyler. İşte bu egemen ideoloji, karmaşık bir sistem olan DİA’lar içerisinde var olur (Althusser, 2014: 11-12).

Althusser buradan şu sonuca varır: *“Devletin ideolojik aygıtları, bir sınıf mücadelesinin hem verildiği yer hem de bu mücadelenin konusu olmak zorundadır, bu mücadele ise, toplumsal oluşuma egemen olan genel sınıf mücadelesinin, egemen ideolojinin aygıtlarında sürdürülmesidir”* (Althusser, 2014: 14).

Ona göre klasik Marksist devlet teorisini geliştirmek için, “devlet aygıtı” ile “devlet iktidarı” arasında bir ayrıma gitmek yeterli değildir. Baskıcı devlet aygıtının yanında yer alan fakat onunla karıştırılmaması gereken bir gerçek vardır. Althusser bu kavrama; *“Devletin İdeolojik Aygıtları”* adını verir. Hükümet, idare, mahkemeler, ordu, polis hapishane vb. kurumlar devletin baskı aygıtlarını (DBA) oluştururken, DİA’ları ise; *“birbirinden ayrı ve uzmanlaşmış kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği belirtir”* (Althusser, 2014: 50) ve bu kurumların başlıcalarını şöyle sıralar (Althusser, 2014: 50-51):

- *Dinsel DİA (farklı Kiliselerin oluşturduğu sistem),*
- *Okul DİA’sı (farklı, gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem),*
- *Aile DİA’sı,*
- *Hukuki DİA*
- *Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem),*
- *Sendikal DİA,*
- *Haberleşme DİA’sı (basın, radyo-televizyon vb.),*

- *Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.).*

Bu çeşitli DİA'lerden Aile DİA'sı emek gücünün yeniden-üretimine katılma işlevi görür. Hukuki DİA, aynı zamanda baskıcı devlet aygıtına da bağlıdır. Siyasal DİA, bireyleri devletin ideolojisine uyumunu sağlar vb. Bu şekilde çağdaş kapitalist toplumlarda birçok DİA sayılabilir. Fakat "servajcı" (servaj sistemi, gündelik dilde feodal) sistemde ve bilinen ilk eskiçağ devletlerinde de bugünkü manada devlete benzeyen tek bir baskıcı devlet aygıtı olsa da, ideolojik aygıtlar görece az ve daha farklı biçimlerde ayrıştığını söyler Althusser. Bu dönemde özellikle kilise ve aile DİA'sının önemli bir rol oynadığını belirtir. Kilise bu dönemde *egemen bir ideolojik devlet aygıtıdır*. Olgun kapitalist oluşumlarda ise, eski egemen ideolojik devlet aygıtına karşı verilen sınıf mücadelesinin ardından egemen hale gelen ideolojik aygıt ise, okul DİA'sı olmuştur. Çünkü Althusser'e göre okul DİA'sı, Kilise'nin işlevlerini yüklenmiştir. Yani artık kapitalist oluşumlarda egemen DİA, okul olmuştur. Anaokulundan başlayarak, çocukların "*etkiye en açık*" olduğu yıllarda egemen ideoloji ile kaplanmış becerileri (*dil, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi* vb.) veya yalnızca saf egemen ideolojiyi (*ahlak, yurttaşlık bilgisi, felsefe* vb.) çocukların bilincine sessizce yerleştirir. Çünkü ideoloji, okulu ideolojiden arındırılmış bir ortam gibi gösterir (Althusser, 2014: 50-63).

Peki DBA ile aynı şey olmayan bu DİA'lar birbirlerinden hangi noktada ayrılırlar? İlk olarak, tek bir baskıcı devlet aygıtı olmasına rağmen, birden fazla DİA vardır. İkincisi baskıcı devlet aygıtı tümüyle kamu alanında yer alırken, DİA'ların büyük bir bölümü özel alanda bulunur. Aralarındaki en temel fark ise, baskıcı devlet aygıtı "şiddet kullanarak" işlerken, DİA'lar "ideoloji kullanarak" işlerler. Fakat şunu da ekler, ister baskıcı ister ideolojik olsun devletin her aygıtı hem şiddet hem de ideoloji kullanarak işler. Devlet aygıtı, öncelikle baskıya ağırlık verir ancak ikincil olarak da ideolojiyi kullanır. Çünkü tümüyle baskıya dayanan bir aygıt yoktur. DİA'lar ise öncelikle ideolojiye ağırlık vermekle birlikte ikincil olarak da baskı kullanırlar. Fakat bu baskı yalnızca uç durumlarda, hafifletilmiş, gizli ve hatta sembolik olmaktadır. Çünkü tümüyle baskıya dayanan bir aygıt olmadığı gibi, salt ideolojik aygıt da yoktur. Ayrıca Althusser, devlet aygıtının bütünüyle kamu alanında yer almasına karşın, aile, bazı okullar, parti, sendika, kültürel kuruluşlar gibi DİA'ların büyük bir bölümünün *özel kurumlar* olduğunu ayrıca belirtir. Kamu statüsüne haiz olmayan bu kurumların ne hakla DİA'larda yer aldığına dair gelecek

eleştirilere karşın; ‘*DİA’ları gerçekleştiren kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA’lar gibi işleyebilirler*’” diye belirtir (Althusser, 2014: 51-52).

Diğer yandan dağınık bir görünüşte olan ve ideolojiye öncelik vererek işleyen DİA’ların birliğini oluşturan yani çeşitliliğini birleştiren şeyin de bu “işleyiş” olması gereklidir. Bu işleyişlerini sağlayan ideoloji, *tüm çeşitliliği ve çelişkilerinde rağmen, ‘egemen sınıfın’ ideolojisi olan egemen ideoloji altında, aslında daima bir birliğe sahiptir* der Althusser. Eğer ki bu egemen sınıfın devlet iktidarına sahip olduğu ve dolayısıyla baskıcı devlet aygıtını elinde tuttuğu kabul edilirse, yine bu egemen sınıfın DİA’larında da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Elbette bu ikisi üzerinde “etkin olmak” birbirinden farklı şeyler olmakla birlikte aralarında derin bir özdeşlikte vardır; ‘*hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan, devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz*’. Buna Sovyet Proletaryasını örnek veren Althusser, proletarya diktatörlüğünün sosyalizme güvenle geçebilmesi için, Lenin’in DİA’sında devrim yapılması gerekliliğinin üzerinde durmasını örnek gösterir. Çünkü iktidardaki sınıf baskıcı devlet aygıtında yaptığı gibi DİA’larda sözünü kolayca geçiremez (Althusser, 2014: 53-54). DİA’lar aynı zamanda sınıf mücadelelerinin de yeri olmuştur. Marx, *EPEK Önsöz*’de

‘*...Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile –ki, bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir- hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir*’ (Marx, 1976: 26).

Althusser, Marx’ın bu açıklamasını referans göstererek; *sınıf mücadelesi demek ki ideolojik biçimlerde, dolayısıyla DİA’ların ideolojik biçimlerinde de dile gelir ve gerçekleşir* der. Fakat sınıf mücadelesi bu biçimleri, yani DİA’ları aşar. Çünkü; ‘*sınıf mücadelelerinin kökü ideolojinin dışında bir yerde, altyapıda, sömürü ilişkileri olan ve sınıf ilişkilerinin temelini oluşturan üretim ilişkilerindedir*’ der (Althusser, 2014: 54 2 no’lu dipnot).

Dolayısıyla, devlet aygıtını tek bir merkezi örgüt çatısı altında yönetilmesini sağlayan egemen sınıf, çok çeşitli, birbirlerinden farklı ve *görece özerk* ve aynı zamanda sınıf mücadelelerinin de yeri olan bu ideolojik aygıtların birliğini de sağlar.

Hemen belirtmek gerekir ki *Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları* metninde devlet, sınıf mücadelesi karşısında görece özerk bir konumdayken, ‘‘Kriz Yazıları’’ üzerine metinlerine gelindiğinde devlet sınıf mücadelesinden ayrılır. Çünkü devletin, sınıf mücadelesine müdahale edebilmesi için bu "ayrılmışlığa" ihtiyacı vardır. Devletin bu müdahalesi yalnızca burjuva sınıfının baskı ve sömürü sistemini sürdürmesi için değil, aynı zamanda; egemen sınıfın kendi içindeki sınıf mücadelesine de müdahale edebilmesi gerektiği için ve halkın ve işçi sınıfının mücadelesi güçlenip tehlike arz edeceği durumda egemen sınıf içindeki bölünmeye engel olmak için de bu "ayrılmışlığa" ihtiyacı vardır (Althusser, 2009: 107-108). Devlet bir baskı aygıtı, araç olarak tanımlanır. ‘‘Devletin devlet olması budur işte’’ der Althusser; ‘‘devlet iktidarını elinde bulunduranların aracı olması için, olabildiğince, sınıf mücadelesinden ayrı olsun diye yapılmıştır’’ diye belirtir (Althusser, 2009: 113).

Üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin nasıl sağlanacağını ise şöyle açıklar; üretimde, üretim ilişkilerinin işleyişini sağlayan şey, ideoloji ile baskı aygıtının bir araya gelmesidir. Bu noktada baskın olan ideolojik aygıttır. Üstyapının yani devlet aygıtının temel işlevi, proleterlerin ve ücretli emekçilerin sömürsünün sürdürülmesidir. Yani yeniden-üretimi sağlamaktır. Fakat devlet aygıtının bu temel işlevini yerine getiren şey DİA’lardır. DBA üretim ilişkilerine doğrudan müdahale etmezken, ideolojik aygıtlar, üstyapıda yer aldıkları için, baskı aygıtının sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlarlar. Çünkü ideolojik aygıtlar üretim etmeni olan özneler üzerinde ideolojik etkiye bulunurlar (Althusser, 2014: 140-143).

Althusser’e göre, her toplumsal formasyonun; örneğin, kapitalizm, üretime devam edebilmesi için *kendi üretim koşullarını yeniden üretmek zorundadır*. Yani, feodalizm, kapitalizm veya sosyalizmin işleyebilmesi için üretici güçlerin -*toprak, emek, sermaye ve üretim sürecine giren bilgiyi ve söz konusu üretim sistemine ilişkin mevcut üretim ilişkilerini* – toprak sahipleri ile serfler (feodalizm), kapitalistler ile emek (kapitalizm) veya yöneticiler ya da parti yetkilileri ile işçiler (sosyalizm) arasındaki güç hiyerarşisini ve kontrolünü yeniden üretmeleri gerekmektedir (Carnoy, 2014: 124). Zira Marx’ın da dediği gibi; ‘‘bir toplumsal oluşumun, üretimde bulunurken üretim koşullarını da yeniden-üretmezse, yaşamını bir yıl dahi sürdüremeyeceğini bir çocuk bile bilir’’ (Marx, 1995: 252, Althusser, 2014: 35). O halde üretimin nihai koşulu, bu durumda üretim koşullarının yeniden-üretimidir

(Althusser, 2014: 35). Carnoy'a göre (2014:125) Althusser'in *üretim ilişkilerinin yeniden üretimini* ele alışı, Gramsci'nin *hegemonya* anlayışı ile neredeyse aynıdır. Fakat Althusser'in farkı yeniden üretimde devlete Gramsci'den çok daha fazla önemli bir rol vermiş olmasıdır.

Böylelikle Althusser Klasik Marksist devlet teorisinin, “devlet iktidarı” ile “devlet aygıtı”nı ayıran klasik öğretilerine katılmakla birlikte buna karşılık bu aygıtın aynı zamanda iki bütünü de kapsadığını söyler. Bir tarafta *devletin baskıcı aygıtını*, diğer tarafta da *devletin ideolojik aygıtlarını* temsil eden kurumlar bütünü.

2.5. Althusser'in Eleştirisi ve Değerlendirmesi

Althusser tezlerini sunduğundan itibaren, hem Marksist çevrede hem de Marksist olmayan sosyal bilimciler üzerinde şüphesiz önemli etkilerde bulunmuştur. Bu tezlerin etkisi sadece teorik alanla sınırlı kalmamış, politik sonuçları, sol hareketin ve aydınların üzerinde de etkide bulunmuş, Marksizm'in indirgemeci yorumlarından kaçınmaya çalışan gruplara da bir nevi bir kaçış yolu sunmuştur. Althusser'in bu etkisi Yılmaz'a göre (2001: 35-36) dört sebepten kaynaklanmaktaydı. Birincisi, Marksizm'de, indirgemecilik, hümanizm, tarihsicilik ve Hegelcilik gibi Marksizm'in önünü tıkayan bu özgül problemlerden bir kaçış yolu gösteriyor ve bu problemlerin öncüllüğünü yapan Lukacs, Gramsci, Korsch gibi isimleri Althusser açıkça eleştiriyordu. İkinci sebep ise, bu problemlere Althusser'in getirdiği özgün cevaplarıdır. Çünkü Althusser saptadığı bu sorunların cevapları için hem Marksizm'in klasik önderlerine hem de Freud, Lacan ve Spinoza gibi isimlere başvuruyordu. Üçüncü olarak, Althusser'in işlediği konular, akademi camiasındaki Marksistlerin en çok sıkıştırıldıkları konuları da kapsıyordu. Ayrıca Althusser, reel sosyalizmin de kimi sorunlu alanlarına ışık tutar gibi görünüyordu ve dolayısıyla Althusser'in sunduğu cevaplar kimileri için bir nevi can simidi görevi görüyordu. Son olarak, Althusser'i bir tür cazibe merkezi haline getiren, dönemin politik konjonktürüne karşı kurumsal karşı çıkışları gösterilebilir. Gerek *Fransız Komünist Partisi*'nin hümanist eğilimi, gerek *Avrupa Komünist Partileri*'nin sınıf mücadelesinden uzaklaşması gerekse Stalinizm tartışmalarının hareketlenmesi gibi olaylar Althusser'in teorik müdahale gereği duymasının önemli sebeplerini oluşturmuyordu.

Althusser, kendi Marksist yorumunu, kişisel geçmişinden, okuduklarından ve çağrışımlardan yola çıkarak; ‘*kendi malım gibi*’ benimsedim diye belirtir. Tüm bunların üzerine kendi yordamınca düşünmeye koyulduğunu söyleyerek, *Gelecek Uzun sürer* adlı eserinde özeleştirisini yapar; ‘*şimdi görüyorum ki bu yordam tam tamına Marx’inkine uygun değilmiş*’ der. Marx’ın çoğunlukla kapalı, çelişkili ve hatta bazı noktalarda noksan olan kurumsal metinlerini, anlaşılır kılmaktan başka bir şey yapamamışım diyen Althusser, bazı çevrelerin onun için, gerçek Marx’a yabancı, kendine göre bir Marx yaratan, hayali bir Marksizm kurguladığını düşünen kişilerin, bu düşüncelerini kabul etmekten de çekinmez (Althusser, 1996: 237).

Özeleştirisinde ise, daha önceki denemelerinde hatalı bir eğilimin etkisinde kaldığını söyler. Buna bir isim verir: ‘*Teorisizm*’ (Althusser, 2000: 9). Bunu bir yanıltan ziyade *teorisist sapma* olarak nitelendirir. Teorisizmi kısaca, teorinin pratiğe önceliği anlamına geldiğini söyler. Teori üzerinde tek taraflı ısrar etme: ‘*spekülatif-rasyonalizm*’. Ona göre *rasyonalizm*; doğru/yanlış karşıtlığında düşünmek iken, *speküstasyon*; doğru yanlış karşıtlığını, bilim ve ideolojinin genel bir teorisi içinde düşünmektir (Althusser, 2000: 31, 19 no’lu dipnot). Althusser’in eleştirilerinin hedefi olan teorisyenleri, hümanist veya tarihselci sapmaya düştüklerini söylerken kendisinin de teorisist sapmaya düşmüş olması ironiktir.

Burjuva ideolojisinin tehditlerine karşı, Marksizm’in savunuculuğunu yapmak isterken, Marx’ın bu ideoloji ile uzlaşmaz olduğunu ve sürekli ve köklü bir ‘kopma’ ile bunu geliştirebileceğini kanıtlamak istediğini belirten Althusser, bu ‘tarihsel’ olguya bütün bir toplumsal, politik, ideolojik ve teorik boyutunu vermek yerine, onu sınırlı bir teorik nosyona; yani 1845 yılından itibaren Marx’ın metinlerinde gözlenebildiğini söylediği ‘*epistemolojik kopuntuya*’ indirgediğini söyler. Bunun sonucunda ise, en baştan savunuculuğunu yapmak istediğini belirttiği, Marksizm ile burjuva ideolojisi arasındaki uzlaşmazlığın, özel bir durum aldığı ‘*bilim*’ ile ‘*ideoloji*’nin arasındaki karşıtlığı, aslında ‘*doğru*’ ile ‘*yanlış*’ arasındaki karşıtlık ile eşitleyerek; ‘*kopuntunun rasyonalist bir yorumuna sürüklenmiş buldum kendimi*’ der. Teorisizmin tüm sonuçlarında bu indirgemeci yorumlamasından kaynaklanır (Althusser, 2000: 9-10). Eagleton’a göre Althusser daha sonradan, Marx’ın ancak siyasette ‘proleter bir tavır’ almasının ardından bilimsel çalışmalarına başlayabildiğini iddia ederek, bilim ve ideoloji antitezinin mutlaklığını değiştirmeye çalışsada (Eagleton, 1996: 198, Althusser 2000: 27),

bilimsel söylemin gerçek bilgi sayılabileceği görüşünü terk etmemiş ve bilginin kendisinin hiçbir şekilde tarihsel olmadığına dair düşüncesini de korumuştur (Eagleton, 1996: 198). Larrain' göre ise (1995: 97), Althusser'in tezlerinin özgünlüğü, ideoloji ile bilim arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırdığında kısmen kaybolmuştur.

Kendi söylemiyle, teorisist eğilimine takılıp kalmasına sebep olan konu, kaynağını 1845 yılında gösterdiği 'kopuntu' kavramıdır. Fakat Althusser bu konuda pes etmez ve bu kavramının John Lewis'in iddia ettiği gibi, ne 'baştan aşağı uydurma' ne de bir 'yanılsama' olmadığını söyler. Bu kopuntunun pek âlâ mevcut olduğunu belirtir. Çünkü ona göre *Alman İdeolojisi*'nde Marx'ın tereddütlerine ve anlam karışıklıklarına rağmen, önceki metinlerinde yer almayan, temel teorik kavramların yerli yerine oturduğunu ve bir 'zemin değişikliği'ne tanık olunduğunu söyler ve bu yeni zeminde, yeni kavramlar 'bilimsel bir teorinin' temellerini atıp, gelişimine yol açacaktır diye belirtir (Althusser, 2000: 11-14).

Yine, *Özeleştirici Öğeleri*'nde epistemoloji sözcüğünü yıprattığını ve laçka ettiğini söyler. Ardından; 'onu nasıl kontrol edebileceğimizi bilemedik' itirafında bulunur (Althusser, 2000: 31, 19 no'lu dipnot). Brohm'a göre (2010: 21) Althusser, bir zaman sonra Marx'ın daha fazla eserini epistemolojik kopuş öncesi metinlerin pre-Marksist arafına terk etmiştir. Bu sebeple de bu kopuşun kendisi de bir süre sonra daha da gecikmiş olur. Buna örnek olarak Althusser'in *Kapital*'in 1. Cildine yazdığı Önsözü paylaşır:

"Hegel'in düşüncesinden tamamlanmış kopuşu gerçekten yeni kavramlarla kaydetmeyi başarması için Marx'a çok uzun bir devrim çalışması gerekti. 1859 tarihli meşhur (Siyasal iktisadın Eleştirisi'ne) Önsöz hala derin biçimde Hegelci-evrimcidir. 1857-1859 tarihli *Grundrisse* de yoğun biçimde Marx'ın 1858'de *Büyük Mantık*'ını yeniden hayranlıkla okuduğu Hegel'in düşüncesinin damgasını taşır. *Kapital*'in 1. Cildi yayınlandığında (1867) Hegelci etkilerin izleri hala mevcuttur. Bu etkiler ancak daha sonra bütünüyle ortadan kaybolurlar: *Gotha Programı*'nın Eleştirisi (1875) ve aynı şekilde Wagner Üzerine Sayfa Kenarı Notları (1882) Hegelci etkinin her tür izinden bütünüyle ve kesinlikle muafıdır" (Althusser'den aktaran Brohm, 2010: 21-22).

Bunun yanı sıra Brohm, Marx'ın daha 1845'te Marksizm'in epistemolojik dilimlere bölünmeye imkân tanımayan bütüncü karakterini kaydettiğini söyler. Marksizm 'birdir' çünkü gerçekliğin kendisi somut bir bütünlüktür (Brohm, 2010: 43). Marx bu durumu *Alman İdeolojisi*'nde şu şekilde açıklar: 'Biz, yalnız bir tek

bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir: Doğa tarihi ve insanların tarihi. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayrılmazlar; insanlar var oldukça, insanların tarihi ile doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırılar’’ (Marx ve Engels, 1992: 36).Fakat buna rağmen Althusser, Marksizm’in tarihselci olmadığı konusunda ısrarlıdır. Bunu temellendiren şeyin de yine epistemolojik kopuş olduğunu iddia eder.

Althusser’in ideoloji açıklaması belki de kendini daha en baştan zorlu bir sürecin içerisine sokmuştur. Çünkü Althusser ideolojiyi açıklamaya çalışırken hem üstyapı dizininin içerisinde ele almış hem de ekonomik indirgemeci bir anlayıştan uzak durmaya çalışmıştır. Üstyapı sorununa *yeniden üretim* açıklamasıyla bir cevap sunmaya çalışmış olsa da, *bilimin özerkliği* ile *ideolojinin görece özerkliğini* bir potada eritmeye çalışması ve aynı zamanda indirgemeci bir yoruma düşmeden ekonominin son kertede belirleyici olduğu görüşünü işleme çabası, kuramının çelişkilerinin temellerini atmıştır.

Althusser Marx’ın yeni bir bilimin temellerini atarak “tarih kıtası”nı keşfinden bahseder. Oysa Marx, 1844 *Elyazmaları*’nda da, *doğa bilimlerini* kastederek; “*sadece tek bir bilim olacaktır*” (Marx, 2015: 18) der. Ayrıca Lenin’in “*somut durumların somut tahlili*” Althusser tarafından övülse de, onun kuramında somut analizler bulmak zordur. Her ne kadar Brohm’a göre Althusser’in gücü ve cazibesi tam da “*somut analiz*” yokluğundan gelmekteyse de (Brohm, 2010: 36) teorinin pratiğe önceliği anlamına gelen *teorisist sapması*, kuramında, somut tahlillerden ziyade devlet de dâhil olmak üzere soyut tahlillerle sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Aslında bir Marksizm savunusu yapma amacıyla yola çıkan Althusser, Marksizm’in *burjuva ideolojisinden sürekli ve köklü bir kopma ile* gelişebileceğini kanıtlamak istediğini söyler. Fakat bu *tarihsel* olguya tüm boyutlarını vermek yerine (toplumsal, siyasal, ideolojik ve teorik) onu sınırlı bir teorik olguya yani, *epistemolojik kopuntu* ’ya (Althusser, 2000: 9-10) indirgemıştır. Zaten içine düşmüş olduğu bu teorist sapmanın, en açık sonuçlarını bu indirgemeci anlayışında serimleniyordu. Özeleştirisinde de teorik sınırlar içerisinde kaldığını itiraf etmekten çekinmez ve her ne kadar kendisi genel olarak somut tahliller sunmamış olsa da, tarihsel olguların tüm boyutlarıyla somut analizinin yapılması gerekliliğinden bahseder.

Althusser esasen açık bir şekilde kendisini, “*teori*” ve/ya “*teorik pratik*” ile yani Marksizm’in bilimselliği ve bilginin mümkün olması ile sınırlar. Dolayısıyla geliştirmiş olduğu teoride Marksist bir bilgilimden fazlası aranmaz. Marx’ın meşhur 1857 tarihli *Genel Giriş*’inde bulunan bir bilgi teorisi ile sınırlı kalmayıp, esas olarak bilgiler ve bilgi kuramlarının eleştirilerini de sunduğunun ayırımına varmamış veya görmezden gelmiştir (Brohm, 2010: 35).

Devlet konusunda ise Althusser için Marksist klasikler, kendi siyasal pratiklerinde, devleti, kendisinin önerdiği haliyle bile; “*Marksist devlet teorisi’nde verilen tanımdan daha karmaşık bir gerçeklik olarak*” ele almışlardır. Bu karmaşıklığı kabul etmekle birlikte, uygun bir teori dile getirmemişlerdir iddiasında bulunur. (Althusser, 2014: 49). Buna denk düşecek teori önerisi olarak sunduğu DİA’ları ise klasik Marksist devlet teorisini aşmak veya kendi söylemiyle “betimleyici” olarak kalan teoriyi düzenlemekten ziyade, ideolojiyi maddi bir gerçekliğe yerleştirmek için kullanılan bir araç görünümündedir. Dolayısıyla analiz nesnesi olarak devletin kendisi değil DİA’lar karşımıza çıkar. Devlet iktidarının devlet aygıtından ayrılması gerekliliğine dair analizi ise devletin baskı aygıtı ve sınıf egemenliğinin aracı olma özelliğini belirsiz kılmaktadır. Teorisini bu duruma dair örnek olarak sunduğu 1917 Rusya’sından hareketle genelleştirmesi teorik açıklamasını sağlıksız kılmaktadır.

Poulantzas kuramına Althusserci terminolojiyle başlamış, özellikle toplumsal oluşum, yapıların görece özerkliği gibi kavramlardan büyük ölçüde yararlanmış olsa da ilerleyen dönemlerde onu çeşitli noktalarda eleştirmiştir. Althusser’in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Ayıtları* metnine göndermede bulunarak onun “biçimci” ve “soyutlamacı” olması ölçüsünde hatalı olduğunu, metnin yanlış anlamalar içerdiğini ve sınıf savaşımına gerekli önemi vermediğini belirtir (Poulantzas, 2012: 351, 2 no’lu dipnot). Poulantzas Althusser’in tersine devleti yalnızca salt baskıcı bir kurum olarak görmez. Sonraki bölümde üzerinde durulacağı üzere devlete pozitif bir anlam da yükler. Ona göre devlet, yalnızca baskıcı veya ideolojik işleve sahip değildir, doğrudan “iktisadi” bir işleve de sahiptir. Fakat Althusser’in devlet aygıtının bu iktisadi işlevini fazlasıyla göz ardı ettiğini, hatta teorik olarak unuttuğunu belirtir. Bununla birlikte aygıt kavramını yalnızca devlet aygıtlarına uygulayıp “üretim birimlerine” uygulamamasını eleştirir (Poulantzas, 2012: 355, 6 no’lu dipnot). Ayrıca ona göre Althusser DİA’ların görece özerkliğini belirtmiş olsa da bunu

yalnızca betimsel bir biçimde yapar. DİA'ların "birliği"ni sağlayan egemen ideolojidir. Dolayısıyla Althusser bu birliği soyut olarak ve salt ideoloji aracılığıyla devlet iktidarının birliğine indirgemiş olur. Poulantzas'a göre bu durum "sınıf savaşımını" dikkate almayan biçimsel ve soyut bir analiz doğurur. Sonuç olarak Althusser gerek devlet iktidarı içerisindeki çeşitli farklılıkları gerekse bir toplumsal formasyondaki çelişkili ve birbirine zıt birçok sınıf ideolojisinin varlığını göz ardı eder (Poulantzas, 2012: 358, 9 no'lu dipnot).

Althusser, *Gelecek Uzun Sürer* adlı eserinde, insanlığın bir gün komünizmi yaşayıp yaşayamayacağını bilmediğini, fakat Marx'ın zorlamalı geçiş aşaması olarak belirttiğini söylediği sosyalizmi eleştirir. Bunu bir öykü üzerinden anlatan Althusser, sosyalizmin geçilmesi tehlikeli bir nehir olduğunu, kıyıdan halkın bineceği kocaman bir kayığın varlığından bahseder. Bu kayığı, siyasal ve sendikal örgütlere benzetir, nehri geçmek için gerekli olan "dümenci"yi de devrimcilerin ellerindeki devlet gücüne benzetir. Devlet gücünü ele geçirerek, komünizmin tüm dünyaya yayılabileceği düşüncesine karşı çıkmaz. Fakat bunun Sovyet örneği versiyonunu eleştirir. Sovyetlerde olduğu gibi devlet gücünün ele geçirilmesi yolu, toplumu sosyalizme ve zorunlu olarak "devlet sosyalizmi" sürecine soktuğunu söyler. Devletin yavaş yavaş eriyip yok olması durumu da bir ihtimaldir. Fakat Althusser'e göre temellerini git gide sağlamlaştıran, devlet gücünü ele geçirmeyi hayalci kılan kapitalist bir dünyada, devletin yok olabileceği fikrinin akıllara bile gelmeyeceğini söyler. Bir umut varsa ona göre bu kitle hareketlerindedir. Fakat bu hareketlerin, politik örgütlerin buyruğuna girip girmeyeceği konusunda da iyimser olmadığını belirtir (Althusser, 1996: 241-242).

Althusser'in teorisindeki tüm eksiklik ve açmazlarına rağmen, Eagleton'ın da belirttiği üzere, Althusser'in görüşlerine karşı yapılan haksızlıklar karşısında da sessiz kalınmaması gerekir (Eagleton, 1996: 197). Althusser, ve çağdaşlarının eserlerini verdiği dönemin belki de en önemli olaylardan birini kuşkusuz 1956 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin* 20. Kongresi'nde Stalin eleştirisi ve "Stalin'den arındırma süreci" oluşturur. Özgür ve eleştirel bir atmosferin olduğu bu dönemde, *hümanizm*, *yabancılaşma*, *genç Marx* gibi temalar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Marx'ın özellikle felsefi yapıtlarının ön planda olduğu bir dönemde Althusser'in, olgun Marx'a ve Kapital'e vurgu yapmış olması dikkate değerdir ve

çağdaşlarından çok daha radikal ve özgün bir tavır aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİCOS POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI

3.1. Genel Bir Giriş

Geç 20. yüzyılın en önemli Marksist teorisyenlerinden biri olan Nicos Poulantzas (1936-1979), 1960'lardan itibaren Marksist devlet kuramına yeni ve özgün teorileriyle önemli katkılarda bulunmuştur. Yunan asıllı teorisyen 1957'de Atina Üniversitesi'nde hukuk eğitimini tamamlayarak, 70'ler boyunca yaşayacağı Fransa'ya yerleşmesinin ardından Hem Fransa'da hem de Yunanistan'da politik faaliyetlerini sürdürmüştür.

Yaşamının en üretken yıllarını Fransa'da geçiren Poulantzas, *Jean-Paul Sartre*, *Simone de Beauvoir*, *Merleau-Ponty* gibi isimlerin içinde yer aldığı, Fransız aydınlar çevresine katılmış, Fransız hukuk dergisi *Archives de philosophie du droit* de yardımcı editör olarak görev almış, 1966-1972 yılları boyunca da *Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi*'nde hukukçu araştırmacı olarak çalışmıştır (Slattery, 2014: 406). Öğrencilik yıllarından itibaren Komünist Parti'nin yasal bir formu olan *Birleşik Demokratik Sol*'da aktif olarak görev almış, Yunanistan'da yaşanan askerî darbenin ardından 1968'de yaşanan bölünmeden önce ise Yunanistan Komünist Partisi'ne katılmıştır (Poulantzas, 2013: 526). Çekoslovakya'nın işgali ve Yunan askerî diktatörlüğünün Sovyetler tarafından desteklenmesi sebebiyle partisiyle anlaşmazlığa düşmüş ve 1977'de partiden ayrılmıştır (Slattery, 2014: 406). 1967'de yaşanan ve yedi yıl sürecek olan Yunanistan'daki askerî diktatörlük, Poulantzas'ı derinden etkilemiş, katı Stalinci Marksist bir anlayıştan uzaklaşmış ve ilerde Avro-komünizm çizgisine kaymasında önemli faktörlerden biri olmuştur. Aynı zamanda 1968 hareketinin bir sonuca ulaşamaması diğer birçok isim gibi Poulantzas'ı da etkilemiş ve devletin doğasının tartışmaya açılmasındaki bir diğer önemli köşe taşı olmuştur.

Poulantzas, Sartre aracılığı ile Marksizm'e olan ilgisinin geliştiğini söyler ve hukuk alanındaki analizlerine Sartreci bir perspektif ile başlar (Poulantzas, 2013: 526). Bu evredeki temel felsefi sorunu, olgu ile değer arasındaki birliği kurmak

olmuş ve buna ek olarak Sartre'ın diyalektik mantık yöntemini, burjuva hukukunun karmaşık "içsel-dışsal" yönteminin kendine has niteliklerini ve kapitalist toplumlardaki genel konumunu ortaya koymak için kullanmıştır (Jessop, 2005: 82). Yine bu dönemde Goldmann ve Lukacs'tan etkilenmiş ve *Critica Marxista* dergisi aracılığı ile "etkisi her zaman üzerimde olmuştur" dediği Gramsci ile karşılaştığını belirtir. Gramsci etkisi altındayken, Althusser'i incelemeye başladığını söyler ve; "nitekim bu, başından itibaren Althusser ile aramızda bir tür uyuşma ve aynı zamanda uyuşmazlık da yaratmıştır" der. Althusser'in, felsefi ve metodolojik nitelikteki ilk metinlerine tamamen katılmakla birlikte, onun sınıf mücadelesi ve sorunları konusunda da her zaman bir kavrayış gücüne sahip olduğunu düşündüğünü belirtir (Poulantzas, 2013: 526).

Hukuk analizlerinin ardından Marksist siyaset kuramına döner ve kapitalist devlete dair analizinde Gramsci'nin yadsınamayan etkisi altında yeni bir görüş geliştirir. Bu görüş kısa bir zamanda, Althusser'in ve Etienne Balibar'ın, her zaman olumlu olmamakla birlikte yapısalcı Marksizm'inin etkisiyle *kapitalist toplumlarda devletin rolü* hakkında giriştiği analizinde daha geniş bir bakış açısıyla bütünleşir. Kısa bir zaman sonra ise, yapısalcı Marksist görüşün atıllaştırıcı etkilerinden kopmaya başlar ve *faşizmin doğası ve askeri diktatörlükler, toplumsal sınıf ilişkilerinin değişen hatları, modern kapitalizmde toplumsal hareketler ve partilerin rolü* gibi stratejik öneme sahip kuramsal sorunlara daha fazla önem göstermeye başlar.

Jessop, Poulantzas'ın özgünlüğünün emsalsiz bir sentezden kaynaklandığını belirtir. Ona göre (2005: 75-82) Poulantzas'ın üç kaynağı vardır; Fransız felsefesi, İtalyan siyaseti ve Roma-Alman hukuku. Fransız felsefesinde de kendi içerisinde üç farklı geleneğe yaslanır; ilk olarak Sartre ve varoluşçuluk, ardından Althusser ve yapısalcılık ve son olarak da Foucault ve iktidar ve stratejinin mikro-fiziği. İtalyan siyasetinde de şüphesiz en çok Gramsci'den etkilenmiştir. Elbette bunların dışında farklı kaynaklardan beslenmiş olsa da Jessop'a göre daima bu üç temanın filtresinden geçmiştir. Son dönemlerine gelindiğinde politik alana odaklanışını savunurken, Althusser'in son kertede ekonomi tarafından belirlenen "hâkim yapı" karmaşası içerisinde politik alanın görece özerkliği görüşüne dayanır. Kuramsal gelişiminin son evrelerinde ise *ilişkisel yaklaşımı* kullanan Poulantzas, bir toplumsal ilişki olarak devlete, yani politik sınıf mücadelesinde güç dengesinin kurumsal yollarla

dolayımlanmış yoğunlaşması olarak devlet iktidarına dair özgün yaklaşımını geliştirir. Bu son evrede Jessop'un deyimiyle "yapısalcılığı usulca yıkarken" Foucault'dan etkilenir. Son dönem çalışmalarında Foucaultcu iktidar kavramı ve demokratik sosyalizm ile ilgili temel sorunlardan yola çıkarak Marksizm'in krizine ve yenilenmesine dair sorunlar bu dönemin önemli temalarını oluşturur.

Avrokomünizm çağının arifesinde, 1968'de ilk büyük kuramsal yapıtı olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (SİTS) yayınlandığında, Poulantzas'ın kuramsal araştırması, herhangi bir parti çizgisinde olmaksızın, çağdaşlarının birçoğu gibi başlarda, ultra sol, Maoçu seçeneğe daha eğilimli görünmektedir. Çünkü onun bu eserine damgasını vuran, politik olguların özerkliği ve özgüllüğünün temel dayanak noktasını oluşturan ekonomizm eleştirisi, Maoizmin temel özelliklerinden biridir. Keza bu özellik, o dönemlerde Maoizme sempatisini açıkça gösteren Althusser gibi isimlere de çekici gelen yönlerinden birini oluşturmaktaydı. Mao Zedung iktidarının son 10 yılını kapsayan (1966-1976) "Kültür Devrimi" nin, 1968 Hareketine benzeyen devrimleri etkilediğini düşünen başka birçok isim gibi Poulantzas da bu kavrama yakınlık duymuştur. Kavram, Batı'da odaklanmış politik hedefleri bulunmayan, mücadelenin tüm toplumsal sisteme ve bu sistemin kültürel ve ideolojik bütünlüğünü sağlayan tüm araçlara yayılması ile belirlenen, devrimci hareketleri adlandırmak için kullanılmıştır. Althusser'in DİA tezini benimseyen Poulantzas, bu aygıtların "parçalanması" gerekliliği ile "Kültür Devrimi" arasında bir ilişki kurmayı önermiştir (Wood, 2011: 50-51).

Poulantzas'ın *SİTS*'de cevaplamaya çalıştığı soru; burjuvazi neden politik hâkimiyeti için, kapitalist, modern-temsiliyetçi ve ulusal-halkçı sınıf devletini kullanmaktadır ve bu devletin ilk maddî çatısı nereden gelmektedir? O dönemdeki çözümlemeleri bu maddiliğin, devlet ve üretim ilişkilerinin kapitalist düzendeki görece ayrılığına bağlı olduğu doğrultusunda konumlanır. Bu ayrılığın temeli de, kapitalist üretim ilişkilerinin özgüllüğünde ve bunların sonucu olan işbölümünde yatar (Poulantzas, 2006: 53-54). Son dönem çalışmalarına gelindiğinde ise sınıf mücadelesini de devletin kavramsallaştırmasına katmayı dener ve bunu ekonomik olan ile politik olan arasındaki ayrımı öngören kavramsal çerçeveyi terk etmeden yapar (Gülalp, 1993: 52). "Kendimi esas itibariyle ekonomizme karşı yöneltirken, sopayı öteki yöne doğru eğmiştim" (Poulantzas, 2006: 56-57) derken, okları politik olana doğru aşırı yöneltmesini ifade eder. Bu durum, eleştirilere hedef olmasına

sebeup olsa da politiğin ve politik sınıf mücadelesinin bir aktör olarak alana dâhil edilmesinde önemli bir katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, 1960’lar ve 70’ler boyunca yaşanan bir dizi olay, anti Stalinist tutum ve Mao’nun Kültür Devrimi’nin etkisi, onu devlet iktidarının ele geçirilmesi ile toplumsal dönüşümün sağlanamayacağını, gerekli dönüşümü gerçekleştirmek için hâkim ideolojinin ve bu ideolojinin araçlarının da dönüştürülmesi gerekliliği ve ekonomizm eleştirisi şeklinde göstermiştir (Tüzen, 2009: 588). Maoizm’den Avrokomünizm’e kadar olan yolculuğu boyunca varlığını koruyan temel önermeleri baskın olmakla birlikte, dönemin ve girdiği bazı tartışmaların akışı içerisinde birtakım görüşlerini terk etmiş veya değiştirmiş, aşırı sol ve Maocu öğeler içeren önceki politik tutumu, Avrokomünizm’e doğru değiştikçe bazı eski görüşlerinden uzaklaşmıştır. Yaşamının trajik kısalığı düşünüldüğünde daha da etkileyici hale gelen, Poulantzas’ın Marksist politik kuramcılar kuşağı üzerindeki etkisi onu örnek bir olgu olarak ayırt etmek için yeterli bir sebeptir. Aynı zamanda genel, tarihsel bir anlamda da örnek bir olgu olduğunu belirten Wood’a göre (2011: 49-52) onun politik ve kuramsal evrim çizgisi, Avrupa Solu’ndaki büyük bir akımın rotasını belirlemiş ve bütün bir kuşağın politik arayış yolculuğunu yansıtmıştır.

3.2. Hukuk Felsefesinden Devlete: Erken Dönem Marksist Devlet Analizi

Döneminin felsefi akımlarıyla yakından ilgilenen Poulantzas, başta Sartreci varoluşçuluktan ardından 1960’ların ortalarından itibaren yaklaşık 10 yıl boyunca, Louis Althusser’in yapısalcı Marksizm’inden etkilenmiştir. Althusser sorunsalını ele almadığı erken dönem çalışmalarında ise, *Jean-Paul Sartre*, *György Lukács* ve *Lucien Goldmann*’ın etkilerinin bulunduğu daha hümanist bir felsefi eğilimdedir. 1964’te hukuk alanında yazdığı, *Eşyanın Doğası ve Hukuk* adlı doktora tezindeki varoluşçu felsefi yaklaşımı, daha sonraki devlet çalışmalarında daha mesafeli bir hale bürünür. 1964 ile 1966 yılları arasında ise odak noktası hukukî bir Marksist analiz yerine, politik bir nesne olarak devlet konusuna kaymış, varoluşçuluğa dayalı bir paradigmadan, yapısalcılığa dayalı bir paradigmaya geçmiş ve düşünsel bağlılığı da Sartre’dan Althusser’e kaymaya başlamıştır (Martin, 2012: 9-15).

Marksizm ile ilk kez Fransız kültürü ve Sartre aracılığı ile tanıştığını belirten Poulantzas, *Lucien Goldmann* ve *Lukács*’tan esinlenerek bir hukuk anlayışını geliştirmeye çalıştığı doktora tezini hukuk felsefesi üzerine yazar (Poulantzas, 2013:

526). 1964 yılında tamamladığı doktora tezinin esas amacı, doğal hukukun bir türünü savunmamakla birlikte, varoluşçu felsefi yaklaşıma dayanan bir doğal hukuk teorisi ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde hukuksal değerlere dair Marksist bir antropoloji kurduktan sonra, ikinci bölümünü hukuk sosyolojisine ayırmıştır. Hukuki yapıların ekonomik temelle olan etkileşimini kavramlaştırmak için Sartre'ın "içsel-dışsal" diyalektiğini kullanır (Martin, 2013: 12, Jessop, 2005: 82). Fakat bu erken dönemdeki anlayışına dair yöneliminin, başından itibaren; "Marksizm içerisindeki sınırlarını hissetmeye başladım" diyerek belirtir (Poulantzas, 2013: 526). Erken dönem çalışmalarından itibaren, hukuk analizinin yerini devlet almış, varoluşçu Marksizm anlayışı ise yerini Althusserci bir yapısalcılığa bırakmıştır.

Yayımlanan ilk makaleleri, hukuk ve hukuksal ontolojiye yönelik fenomenolojik ve varoluşçu bir Marksist yaklaşımla analizde bulunduğu hukuk incelemelerine olan ilgisini yansıtır. 1964'te *Les Temps Modernes* dergisinde yayımlanan *Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelemesi ve Alternatif Sorunu* başlıklı çalışmasında devlet ve hukuka dair Marksist bir yaklaşım geliştirmiş ve daha bu erken dönem çalışmasından itibaren Marksist ekonomizme karşı hukuki üstyapıların, "görece özerkliği"ni vurgulamıştır (Martin, 2013: 13). Ona göre hukuk ve devlette kendini gösteren şey, üstyapının özgüllüğüdür ve bu özgüllük önceden verili olmaktan ziyade, teorik-pratik bilgi süreci sırasında veya bunun sonunda sergilenmektedir. Devlet, hukuk veya sanat, ahlak gibi alanlar üstyapıları içerdiklerinde, doğrudan altyapıya dayandırılmazlar. Ancak altyapıyla olan ilk "tarihsel" bağlantılarının incelenmesi ile tespit edilebilirler (Poulantzas, 2013: 41-42). Poulantzas'a göre Marx ve Engels hukuk ve devleti basitçe, kapitalist toplumun bir ürünü olarak ele almamışlar; kapitalist toplumdan yola çıkarak aslında "kalıtsal bir yapılaşma süreci" keşfetmişlerdir (Poulantzas, 2013: 54). Ona göre, günümüz Batılı toplumlarının; "hukuksal ve yönetsel düzeyinin özgüllüğünün incelenmesi, zamanımızın modern, biçimsel, soyut özgürlük ve eşitlik değerlerinin tikel niteliğinin analizi"nden başlamaktadır. Bununla beraber, bu çağdaş özgüllükte yeni bir yapılaşma unsurundan bahseder: "Hesaplanabilirlik ve öngörme ihtiyacı". Ona göre bu ihtiyaç; "hukuk ve devlet üstyapısı üzerindeki toplu etkileri bakımından önceden kestirilebilirliğinin çeşitli kısmi ve karmaşık altyapısal zorunlulukların ortak, basit bir amaç-ürünü olarak" ortaya çıkmaktadır (Poulantzas, 2013: 56-57). Poulantzas yine bu makalesinde, Marksist düşüncenin görevinin hukuk ve devleti biçimsel,

soyut ve genel özelliğini inceleyen teorilerin eleştirilmesi olduğunu söyler. Aynı zamanda, *üstyapının mevcut özgüllüğüne itibar ederken* altyapı ile arasındaki mevcut ilişkiyi de açığa çıkarmak zorunda olduğunu belirtir (Poulantzas, 2013: 61).

Poulantzas'ın 1965 yılında kaleme aldığı *Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş* adlı metninde ise hegemonya kavramının önemine dair açıklamalarda bulunur. Ona göre daha önceden Plehanov tarafından kullanılan ve Gramsci tarafından geliştirilen bu kavramı, Plehanov'un *'politik işlev ve strateji'* alanında kullandığı zemin yerine; Gramsci'nin, *'modern toplumda kapitalist devlet yapıları ve egemen sınıfların politik oluşumu'*nu açıklamak için kullanmış olduğu zeminde kullanır. Ona göre bu kavram, ideolojinin bir alanı ile sınırlandırılmaz. Kavram; egemen sınıfların entelektüelleri tarafından; *'kendi dünya görüşünün bütün toplum tarafından kabul edilmesinde başarılı olan ve böylece dar anlamda tahakkümden ziyade, rıza aracılığıyla yöneten bir egemen sınıfın rolüne'* işaret etmektedir. Böylece, kapitalist devlet ile egemen sınıflar arasındaki somut ilişkinin incelenmesini mümkün kılmaktadır (Poulantzas, 2013: 109-110).

Devleti yalnızca bir sınıfın hükmetmesi için icat edilmiş, bir *'araç'* veya *'makina'* olarak gören mutlak idealist ve iradeci anlayışın, Marksist devlet çözümlemesine aykırı olduğunu belirten Poulantzas, bu noktada, Althusser'in de savunduğu, devleti egemen sınıfların bir aracı olarak gören *'betimleyici'* anlayışın aşılması gerektiği düşüncesindedir.

Marksist devlet sorunsalını, doğru bir zemine oturtmak için Marx'ın politik devlet ile ilgilenmeye başladığı ilk çalışmalarına dönmek gerektiğini belirten Poulantzas, Marx'ın ilk dönem eserlerinden, olgun dönem eserlerine geçişi ile birlikte, üretim tarzı, sınıf, sınıf mücadelesi, altyapı, üstyapılara ilişkin bilimsel kavramlar geliştirdiğini belirtir. Bu geçiş ile birlikte devlet, artık *'salt bir fenomen'*, bir *'yabancılaşma biçimi'* veya *'sivil toplum-somut bireylerin yüklemi'* değil; *'temelden başlayarak oluşan, tarihsel olarak belirli bir üretim tarzı içerisinde bilimsel bir şekilde sınıf mücadelesi olarak tanımlanan, kendi etkinliğiyle nesnel, özgül bir gerçekliğin'* yüklemi olan *'sınıf devleti'* anlayışdır. Ona göre Marksistler, devleti egemen sınıfın politik pratiğine indirgemişler ve böylece *'sınıf devleti'*'ni yanlış anlamışlardır. Oysa olgun Marx, Engels ve Lenin'e göre devlet; *'sınıflara ayrılmış bir toplumun'* devletidir (Poulantzas, 2013: 115-116). Fakat

Poulantzas'a göre, sivil toplum ile devlet arasındaki ayrılık fikri, yani "kapitalist devletin bilhassa politik karakteri" her ne kadar Marx'ta sınıf devleti anlayışına yol açmışsada, onun düşüncesinde bir değişmez olarak yerini korumuştur. Ona göre bu "ayırma" dair bilimsel temeli keşfi, olgun dönem çalışmalarında olacaktır (Poulantzas, 2013: 120). Marx'ın sivil toplum ve devlet ayrımı temasını açıkça benimsemesinin ise *On Sekiz Brumaire*'de görüldüğünü belirtir (Poulantzas, 2013: 121, 4 no'lu dipnot). Ayrıca ona göre Marksizm'de bir dönem Hegelci perspektifin baskın olması ve Marx ile Engels'in metinlerini, Genç Marx'ın "yabancılaşma-bilinç şeması"na göre yorumlanmasından dolayı devlet; "ideal bir fenomen statüsüne ve anti-revizyonist eğilim örneğinde açıkça sosyo-ekonomik düzeye yerleştirilerek anarko-sendikalist bir strateji anlayışına yol açan yabancılaşmış bilincin içeriğine" indirgenmiştir (Poulantzas, 2013: 118).

Hegemonya kavramını hem "kurumsallaşmış politik yapılar alanında" hem de "egemen sınıfların politik pratikleri"nde uygulama sahası olduğunu belirten Poulantzas, kurumsallaşmış politik yapılarda, "politik" olanın sivil toplumdan ayrı olarak devlet yapılarını kapsadığını söyler ve "evrensellik" boyutunu da kapsayan üstyapı kurumlarında cisimleşen özgül bir iktidar biçimine işaret eder. Bu özgül etkinlik ve görelî özerklik ile birlikte modern devlet, ulusun genel çıkarını yapılandıran özgül bir unsur temsil etmektedir. İşte bu noktada hegemonya kavramının, evrensellik aşamasının somut sonuçları (rıza, ideolojik işlevler, örgütleyici rol vb.); "modern devletin billurlaştırdığı tikel egemenlik ilişkileri içinde belirleyici bir rol kazandığında, modern devletin nesnel yapılaşma sürecine ilişkin evreyi" ilgilendirmektedir. Egemen sınıfların politik pratikleri alanında ise, "politik" olanın özgül nesnesi, "iktidarın korunması veya fethedilmesi olan tikel bir pratiği" içerir. İktidarın kurumsallaşmış biçimini ifade eder. Buradaki hegemonya kavramı; "egemen sınıfların politik yapılanışının sınıf ilişkilerinde belirleyici önemde olduğu (ideolojik-örgütsel işlev, önderlik vb.) bir momenti" karşılamaktadır (Poulantzas, 2013: 127-129).

Poulantzas'a göre, hegemonya kavramının teşhisini sağlayan modern devlet, ezilen sınıfların ekonomik çıkarlarına dair bir güvenceyi de zorunlu olarak içermektedir (Poulantzas, 2013: 132). Devlet, toplumun sınıflara bölünmesini, eşitsizliği ve köleliği onaylamakla birlikte, kendisini toplumun genel çıkarını temsil eden, "özgür ve eşit bireysel iradeler arasındaki sözleşme olarak takdim etmelidir"

(Poulantzas, 2013: 136) diye belirtir. Poulantzas'ın bu çalışmasında önemle üzerinde durduğu hegemonya kavramının, "rıza" aracılığı ile devleti salt bir "baskıcı güce" veya "şiddet aracı ya da aygıtı"na, "fiziksel bir baskı"ya indirgemeyen özgün Marksist devlet anlayışının tekrardan diriltilmesi bağlamında önemini açıklamaya çalışır (Poulantzas, 2013: 141). Devletin görece özerkliği konusunda ise bu dönemde yalnızca tesadüfi ve koşullara bağlı olarak ortaya konduğunu ve bu özerkliğin ancak; *"sınıfların ve fraksiyonların mücadeleye girdiği durumlarda birbirlerini dengelemeye yaklaştığı Bonapartizm bağlamında"* kabul edileceğini, diğer örneklerde ise devletin, hâkim sınıf veya fraksiyonla özdeşleşeceğini belirtir (Poulantzas, 2013: 151).

1966 yılında yayımlanan *Marksist Bir Teoriye Doğru* isimli çalışmasında ise Althusser'e erken dönem bir eleştiride bulunur. Ona göre Althusser'in sorunsalının yeniliği, son kertede ekonomik olanın egemenliği ile toplumsal formasyon bütününde yer alan bir düzeyin egemen rolü arasındaki ayrımda yatmaktadır (Poulantzas, 2013: 207). Bu egemen rol, diğer başka düzeylerin yaptığı gibi, ekonomik düzey tarafından da yerine getirilebilir. Fakat gerçek süreçte, son kertede ekonomik olanın egemenliği her zaman korumasına karşın, bu "egemen rolün" farklı düzeyler arasında yer değiştirmesine izin verecek olan ekonominin statüsü Althusser'de belli değildir. Yani Poulantzas'a göre Althusser'de ekonomik olanın net bir bilimsel statüsü yoktur. Dolayısıyla son kertede egemen olma ile ekonomik olanın bilimsel bir statüye dayandırılmadığı egemen rol arasında bir ayrıma gidildiğinde ise *"işlevselciliğe düşme tehlikesi"* olduğunu belirtir (Poulantzas, 2013: 221-230). Hatta Poulantzas, Althusser'in politik pratiğine dair karışık kavramsallaştırmasını, anti-tarihselci konumuna rağmen onu tarihselci bir eğilime çekebileceği iddiasında bulunur.

Poulantzas, hümanist, praxis-yönelimli ve Sartreçi ilkelere dayalı doğal hukuk teorisine yönelik ilk saldırının ardından, burjuva politikası ve hukukunun, yapısalcı ve Althusserci analizinin geliştirilmesine yönelmiştir. İlk dönem Marksist çalışmalarını, kendine özgü teorik bir araştırma nesnesi belirleyememekle ve ekonomik temelin bir tepkisine indirgenmesi ile hukukun, egemen sınıfta vücut bulan bir irade olarak, "aşırı-politikleştirilmiş" olmasıyla eleştirmiştir (Jessop, 2008: 91).

3.3. Kapitalist Devletin Yapısal Teorisi: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar

Poulantzas'ın ilk büyük kuramsal yapıtı olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (SİTS), 1968'de yayınlandığı zaman, kuramsal olarak politik zemini, ne Stalinist ne de sosyal demokrat bir çizgidedir (Wood, 2011: 50). Althusser ve Balibar'ın Marx yorumlamalarının etkisinde, kendi kapitalist devlet kuramını sunar. Ortodoks komünist hareketin içerisinde gelen bu yorumlama, Stalinist dogmatizmin kuramsal konumlanışından kopma girişiminin temelinde ortaya çıkmış (Clarke, 2004: 100) ve devlete dair o dönemdeki konumunu açıkça ortaya koymuştur. Eser, alana kazandırdığı kavramlarla diğer farklı Marksist teorisyenlere önemli bir kuramsal kaynaklık etmiş ve kapitalist devlet sorununa dair geliştirilen birçok kuram ve tartışmaya önemli bir katkıda bulunmuştur.

SİTS eserinde Poulantzas, kapitalist toplumsal formasyonda, politik yapının bölgesel kuramını oluşturmaya çalışmıştır. Eserde, bütünün yapısının son yargıda ekonomi tarafından belirlenmesinin, bu yapı içerisinde ekonomîğin her zaman egemen bir rol oynadığı anlamına gelmeyeceğini, ekonomîğin aslında sadece herhangi bir yapıya egemen rol verdiği ölçüde, belirleyici olduğunun altını çizer (Poulantzas, 2014: 12-13). Althusser'in yapısalcı Marksizm'inden güçlü bir şekilde etkilenen Poulantzas'ın yönteminde, sosyal failler "üretim biçimlerinin taşıyıcıları" olarak görülür. Yani insan eylemliliği, sosyal sebeplerin sonucu olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla insanlar burada çok bilgili failer olarak karşımıza çıkmazlar; Giddens'in de belirttiği üzere (2013: 76-77) toplumla "çifte etkileşimleri" kavramsallaştırılmamıştır. Bu sebeple sonraki başlıkta ele alınacak olan ünlü Miliband-Poulantzas tartışmasında Miliband, Poulantzas'ı kendisini bir tür "yapısal süper-belirlenimcilik" dediği olguya adadığı için eleştirir.

Althusser'in Marx'ı yapısalcı bir perspektiften okuması, ilk olarak Poulantzas tarafından devlet analizine uygulansa da Poulantzas, Althusser'in tersine Marksist kuramı bir bütün olarak ele almak yerine toplumsal sınıflara ve politikaya odaklanmıştır. Şüphesiz Poulantzas'ın devlet kuramı üzerine tartışmalara en büyük katkısı devleti sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkili olarak incelemesidir. SİTS'de sınıfların doğasına, devletin sınıf çatışmasının biçimlenmesi ve tanımlanmasındaki rolüne ve bu çatışmanın devlet üzerindeki etkisine odaklanmış ve bunun sonucunda

devletin, sınıf ilişkilerinin kapitalist toplumun “yapıları” içerisine yerleştirilmiş olduğunu ve bu ilişkiler tarafından tanımlanıp, içerisinde işlediği toplumsal sistemin bütünlüğünü ve düzenlenmesini sağlayan bir faktör olduğu sonucuna varmıştır. Eserde, devlet sınıfsal yapıyı yeniden üretmektedir; çünkü devlet, ekonomik sınıf ilişkilerinin politik bölgede ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla, devletin işlevi ve biçimi sınıf ilişkilerinin yapısı tarafından belirlenmektedir. Yine Althusser’in politiğin ve ekonomiğin “görece özerkliği”ni, kapitalist devletin bir sınıf devleti olduğunu ve aynı zamanda bir sınıf devleti olarak varlığını sürdürebilmek için üretimdeki sınıf mücadelesinden görece özerk olması gerektiğini savunurken bu kavrama başvurur (Carnoy, 2013: 129). Devlet Poulantzas’ın analizinde son tahlilde bir sınıf aygıtıdır; fakat devletin sınıfsal karakteri, onun egemen sınıfların elindeki basit bir araç olduğu anlamına gelmez. Araçsal devlet anlayışına karşı Poulantzas, devleti çelişkilerin toplandığı bir *düğüm noktası* temelinde kavrar. Aynı zamanda ekonomist anlayışa karşı da üstyapıların, “görece özerkliği”ni vurgulayarak, devleti aktif bir uğrak biçiminde ele alır.

Görüldüğü üzere Althusserci, *üst-belirlenim, yapısal nedensellik, ekonomiğin son yargıda belirlenimi* ve *politik ve ideolojinin görece özerkliği* gibi kavramları özgün ve gelişkin bir biçimde kuramına yansıtan Poulantzas, politığe ilişkin bu analizini özellikle de kapitalist üretim tarzındaki (KÜT) devletin politik üstyapısına uyarlamış, sonuç olarak Marksist kuramın en temel problemlerinden birini oluşturan, kapitalist devletin rolü ve işlevini kapsamlı bir biçimde yeniden inşaaya koyulmuştur.

3.3.1. Kuramsal Temeller

Poulantzas’a göre (2014: 9-10) Marksizm farklı iki bilim dalının birleşmesinden oluşmuştur; *diyalektik materyalizm* ve *tarihsel materyalizm*. Bu iki disiplinin ayrımının yadsınması ile Marksizm’de bir disiplini diğerine indirgeyen farklı yorumlar mevcuttur. Diyalektik materyalizmi, tarihsel materyalizme indirgeyen genç Lukâcs, Korsch gibi isimler Marksizm’in “tarihselci” kanadını oluştururken, tarihsel materyalizmi diyalektik materyalizme indirgeyen “pozitivist-ampirist” yorumlarda söz konusudur. Bu noktada Poulantzas’ın çokça karıştırılan bu iki kavramı ve aralarındaki ilişkiyi sunarken, yapısalcı anlayışın ve Althusserci etkinin olduğu açıkça görülür.

Ona göre tarihsel materyalizm, tarih biliminin, yani konusunu tarih kavramının kuruluşu olarak tanımlayan bir bilimdir (Poulantzas, 2014: 9) ve bu bilimin içerisinde kavramsal çalışma, herhangi bir tarihsel durumun analizi için temel ve öncüdür. Dolayısıyla kuramsal çalışmanın hammaddesi, reel-somuttan, yani dünyada var olan nesnelerden değil, reele ilişkin bir gerçeklik hakkındaki bilgi, kavram vb.'den oluşan bir hammaddeden yola çıkar (Poulantzas, 2014: 11, Bridges, 1999: 471). Poulantzas'a göre bu hammadde; *'Marksizm'in klasiklerinde, işçi hareketiyle ilgili politik metinlerde ve politika biliminin çağdaş metinlerinde'* yer almaktadır. Marksizm'in klasik metinlerinde yani Marx, Engels, Lenin ve Gramsci'nin politik metinlerinde, politikanın alanına dair sistematik, açık bir kuram oluşturmamışlardır. Bu isimler, doğrudan politik pratik içerisinde yer almışlar, eserlerinde de, *'pratik durum'*a dair ifadeler veya devletin üstyapısının ve politik pratiğin kuramsal bilgisinin öğelerini yani, geliştirilmiş fakat sistematik olmayan kavramları ya da rastlantısal, örtük bir genel politik anlayışın bulunduğunu belirtir (Poulantzas, 2014: 18-19).

Althusserci üretim tarzı ve toplumsal formasyon gibi kavramlar burada tekrardan karşımıza çıkmaktadır. Poulantzas, üretim tarzı ifadesiyle, yalnızca üretim ilişkilerinden değil, ekonomik tarafından dolayı olarak belirlenen ve onun yeniden üretiminde rol oynayan politik ve ideolojik ilişkileri de işin içine katarak, çeşitli yapı ve pratiklerin *özgül bir kombinasyonundan* söz eder. Ona göre bir üretim tarzını belirten şey; *bu üretim tarzının düzeylerinin sürdürdüğü özel bir eklemlenme biçimidir*. Bu durumu eserde bir üretim tarzının *'matrisi'* deyimiyle ifade eder (Poulantzas, 2014: 13). Toplumsal formasyon ise, *belli bir üretim tarzının, kendisini bileştiren diğer üretim tarzları üzerinde egemen olduğu kompleks bir ünite* oluşturmaktadır. Ona göre bir toplumsal formasyonda, bir üretim tarzının diğerleri üzerindeki egemenliği bu formasyona damgasını vurur; *üretim tarzının matrisinin, yani bu üretim tarzını özgüleştiren belirlemenin (son yargıda ekonomik olan tarafından) özel yansımasının oluşturduğu egemenliktir bu*. Bu bağlamda, tarihsel olarak belirlenen toplumsal bir formasyonu özgüleştiren şey, çeşitli düzeylerinin ya da ekonomik, politik, ideolojik ve kuramsal yargılarının özel eklemlenmesidir ve bu özel eklemlenme, karşılaşılabilecek yapısal bütünlükle uyumama (dekalaj) sebebiyle genel kural olarak egemen üretim tarzına aittir. Örnek olarak; *'kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumsal formasyonda egemen rol, genel kural olarak*

ekonomiğe aittir ve bu da bu formasyonda, "kendi saflığı" içerisinde ekonomiğe ait olan egemen rolle karakterize edilen bu üretim tarzı(nın) egemenliğinin etkisinden başka bir şey değildir'' diye belirtir (Poulantzas, 2014: 14). Sonuç olarak toplumsal formasyon ifadesi ile, birden çok üretim tarzının eklemlenmesi ile oluşan kendine has bir yapılanma kastedilir ve son yargıda üretim tarzı tarafından belirlenir.

Poulantzas, üretim tarzı ifadesinde Engels'e referans vererek, onun şematik olarak gösterdiği şekliyle, farklı yargı ya da düzeyleri; ekonomiği, politiği, ideolojiği ve kuramsal kapsadığını söyler (Poulantzas, 2014: 12). Fakat Wood'a göre (2003: 69, 5 no'lu dipnot) Poulantzas'ın bu üretim biçimi kavramı için Engels'e başvurmasının pek az bir savunulabilirliği vardır. Her ne kadar konumsal olarak farklı ve kendi içerisinde var olan alanlar veya "düzeyler" olarak ekonomiğin, politiğin vs. ele alınışına katkıda bulunmuş olsa da Engels'in "unsurlar"a olan göndermesi herhangi bir toplumsal bütünün tarihini birlikte belirleyen güçler için geçerlidir fakat bu durumun, üretim biçimini tanımlamasının kendisinde görülmeyeceğini belirtir.

3.3.2. Devletin Genel Fonksiyonu

Poulantzas, analiz nesnesi olarak ele aldığı devleti ve genel fonksiyonlarını açıklarken ilk iş Marksizm'in klasik eserlerine başvurur. Marksist kuramın devlet ile sınıf mücadelesi ve sınıfın politik egemenliği arasında bir ilişki kurduğunu belirtir. Hatta Engels'e atıfta bulunarak; Marksist kuramın devlet ile "tüm toplum" arasında bir ilişkiyi barındırdığını belirtir. Engels'in ifadeleriyle devlet, toplumun "resmileşmiş özeti", "düzen sağlayıcısı"ydı; "burjuva toplumunun, üretim dış koşullarını korumak için oluşturduğu organizasyon..." olarak politik ve global düzeni sağlama fonksiyonuna sahip olan devlet, örneğin politik sınıf çatışmasının patlak vermesini, bu çatışmanın bir formasyonun ünitesini yansıtmayı ölçüsünde engellemekte yani devlet; *toplumun ve sınıfların yok olmasını* engellemektedir. Yine Marksist kuramcı Buharin'e atıfta bulunarak onun devleti "düzen sağlayıcı" bir rol oynadığı, *kararsız dengeli bir sistem* olarak tanımlandığını ve bu anlayışın da Gramsci'nin devletin fonksiyonunu belirttiği organizasyon kavramının temelinde de bu anlayışın yattığını belirtir (Poulantzas, 2014: 50-53).

Aynı zamanda Lenin'in de ifade ettiği bir soruna dikkat çeker; "neden her devrimin temel sorunu, devletteki iktidar sorunudur?" Bu sorunun çözümü için hem

devletin üstyapısının bilimsel Marksist kavranışına tekrardan dönmek hem de devletin, toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasında tutunum faktörü fonksiyonuna sahip olduğunun gösterilmesi gerekliliğini ifade eder. Çünkü ona göre Marksizm devleti alışılmış politik düzen anlamında değil, *kompleks bir ünitenin düzeylerinin tutunumu anlamında ve sistem olarak kendi global dengesinin düzenleyici faktörü gibi kavrayarak, bir ‘‘düzen’’ faktörü, ‘‘örgütlenme ilkesi’’* olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla bu sayede politik pratiğin devleti hedef alarak neden ünitenin dönüşümlerini ürettiği anlaşılabilir (Poulantzas, 2014: 46-47). Yani politik pratik tutunum faktörü olması ölçüsünde devleti hedefleyerek dönüşümler üretmektedir. Bu bağlamda Poulantzas'ta devletin işlevinin anlaşılabilmesi için öncelikle politik düzeyin yerine ve özgül nesnesine bakmak ardından devletin bu tutunum faktörü ve global rolünün açıklamasını sunmak gereklidir.

3.3.2.1. Politik Düzeyin Yeri ve Özgül Nesnesi

Marksist kuramın devlete ve politik sınıf mücadelesine dair sorunlarını ortaya koymayı amaçlayan Poulantzas, devlet sorununu, *toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesi*'nden önce ele alır. Bu durumun temel nedeni; *‘‘toplumsal sınıfların, devletin de bir parçası olduğu bazı yapısal düzeyleri oluşturan bir faktör olmasıdır’’*. Bu noktada, bir kerte olarak, *‘‘politik’’* diye adlandırılan yani *devletin-hukuki politik üstyapısı* ile *politik sınıf mücadelesini* karşılayan *‘‘politika’’*'nın arasındaki ilişki ve ayrımı ortaya koymaya çalışır. Marx, Engels ve Lenin'de politik olan ve politika sorununun *‘‘tarih sorunu’’* ile ilişkili olduğunu ve bu açıdan Marksist duruşun, *Komünist Manifesto*'daki iki temel önermeye dayandığını belirtir; *‘‘her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir’’* ve *‘‘sınıf mücadelesi tarihin motorudur’’* (Poulantzas, 2014: 37-38). *Politika sorununun tarih sorununa bağlı olduğunu* ifade eden bu pasajlar temelde tarihselci bir okumaya açıktır, fakat Poulantzas'a göre bu iki önerme Hegelci bir tarih okumasına yol açar ve ona göre sınıf mücadelesinin niteliğini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için anti-tarihselci bir kavrayıştan yola çıkmak gerekir.

Öncelikle politik pratiğin, yerini ve özgül nesnesini açıklamaya çalışan Poulantzas, bu pratiğin özgül nesnesini, Lenin'in de ifade ettiği şekliyle *‘‘şimdiki an’’* olarak açıklar. Yani içerisinde bir yapının çeşitli düzeylerinin, çelişkilerinin toplandığı *düğüm noktasıdır*. Dolayısıyla, bu *‘‘şimdiki an’’*, egemen yapıyı

belirleyen eklemlemmeyi yansıtan çelişkilerin kaynaştığı stratejik nokta, bir ‘konjonktür’dür. Politik pratiğin nesnesi ise, bu çelişkilerin, yani yapısal bütünü belirleyen ilişkilerin kaynaştığı yerdir ve bu noktadan sonra da somut bir durumda, yapısal olarak belirlenip, üzerinde işlem yapılabileceği yeri ifade eder. Bu politik pratiğin yöneldiği nesne ise hem *ekonomik, ideolojik ve kurumsala*, hem de dar manada ‘politığe’ yöneliktir. Politikanın tarih ile olan ilişkisi bağlamında politik pratik, ürünü bir toplumsal formasyon ünitesinin, çeşitli alanlarında ve evrelerinde dönüşümünü sağladığı ölçüde ‘*tarihin motoru*’ olur. Fakat tarihselci anlayışın aksine politik pratik, nesnesi kendine has tarihsellikleri ve eşitsiz gelişimi olan çeşitli düzeylerin çelişkilerinin yoğunlaştığı düğüm noktasını oluşturduğu ölçüde bu dönüşümü sağlayabilir (Poulantzas, 2014: 42-43).

Fakat Poulantzas’a göre, politığı basitçe, nesnesi ve ürünü belirlenmiş bir pratik olarak tanımlamakla yetinmek, onun özgüllüğünü azaltmaya ve bir bütünü dönüştüren her şeyi politik olarak değerlendirme tehlikesini de beraberinde getirir. Bununla birlikte politik yapıları kuramsal analizinin ihmali ise konjonktürün ‘şimdiki an’ını kaçırmaya tehlikesi taşır. Sonuç olarak, politığe dair tarihselci anlayış aşılmalı isteniyorsa, politik pratiğin nesnesinin kuramsal analizi ile yetinilmemeli, onun, yerini ve özgül işlevini de toplumsal bir formasyon içerisinde konumunu belirlemek gerekir. Ancak bu ölçüde politik üst-belirlenimin ayrımsal bir tarihle olan ilişkisi görülebilir (Poulantzas, 2014: 43).

Marx, Engels, Lenin ve Gramsci politik mücadeleden bahsederken, onu ekonomik mücadeleden ayırmışlar ve onun özgüllüğünü özel bir hedefe göre değerlendirmişlerdir; ‘*toplumsal bir formasyonun yapılarının özgül düzeyi olarak devlettir*’. Bu anlamda klasik Marksizm’deki politikanın tanımı; ‘*politik pratiğin nesnesi şimdiki andır ve politik pratik yalnızca, tam da çatışma noktası olarak, özgül stratejik hedef olarak devletin politik yapılarına sahip olduğu ölçüde, bir formasyonun ünitesinin dönüşümleri üretir ya da üniteyi korur*’ (Poulantzas, 2003: 44). Görüleceği üzere Poulantzas’ın, anti-tarihselci tutumu, üst-belirlenim nosyonu ve ekonomizm karşılığında görülen Althusserci etki, politika kavramını ele alırken de görülmektedir.

Ona göre Marx ve Lenin’den çıkarılacak sonuç, devlet iktidarı hedefinin, politik pratiğin özgüllüğünün koşulu olacağıdır. Peki nesnesi ‘şimdiki an’ olan ve

bütünün dönüşümlerini üreten bir pratik, neden devlet iktidarını hedef alır? Lenin'in de ifade ettiği gibi, *neden her devrimin temel sorunu, devletteki iktidar sorunudur?* Poulantzas'a göre bu sorunun çözümü: *“devletin, toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasında tutunum faktörü oluşturmak gibi özel bir fonksiyona sahip olduğunu”* göstermek gerekir. Çünkü Marksizm, devleti alışlagelmiş politik düzen anlamında değil, ancak karışık bir bütünün düzeylerinin *“tutunumu”* anlamında ve *sistem olarak kendini global dengesinin düzenleyici faktörü* gibi kavrayarak bir *“düzen faktörü”*, *“örgütlenme ilkesi”* olarak ifade eder. Böylece pratik ya bir kurumun herhangi bir evresinde ya da aşamasında onu olduğu gibi sürdürür veya dönüşümünü önler ya da bu bütünselliğin bozulmasında, bir tutunum faktörü veya düğümsel yapıyı oluşturması ölçüsünde, devleti hedef alarak dönüşümler üretir (Poulantzas, 2003: 47).

3.3.2.2. Devletin Global Rolü ve Tutunum Faktörü

Poulantzas, politik pratiğin devleti hedef almasının nedeni olarak onun *“tutunum”* faktörünü sağlayan özel bir işleve sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda bu faktör devletin genel işlevini oluşturmakta ve devletin diğer işlevleri olan, teknik-ekonomik, politik ve ideolojik fonksiyonlarının da devletin *“global”* rolü tarafından üst-belirlendiğini söyler. Ona göre; *devletin bu global rolü politik bir roldür*. Çünkü devlet, *“sınıflara bölünmüş bir toplum”*la ve *“politik sınıf egemenliği”* ile ilişki halindedir ve bu durum onun politik rolüne işaret eder. Bu durumda devletin salt bir ekonomik, ideolojik ve politik fonksiyonu yoktur. Konumunun kendisine vermiş olduğu global bir tutunum işlevi ve bu işlevinin özgül politik işlevce üst-belirlenen biçimleri vardır (Poulantzas, 2014: 46-53).

Poulantzas devletin işlevlerine ilişkin kullanılan bu üstbelirleme kavramı ile iki şeyi ifade eder; devletin çeşitli işlevlerinin, devletin sınıflara bölünmüş bir formasyonunun global tutunum faktörü rolü bakımından politik bir nitelik kazanması ve bu şekilde egemen sınıfın politik çıkarlarına hizmet etmesi. Bir formasyonun yapılarındaki *“egemenlik”* göstergesindeki yer değiştirmeler, *çelişkilerin düğüm noktası olan devletin*, global politik rolü içindeki çeşitli işlevlerinin somut eklemlenmesinde yansımaktadır. Tutunum faktörü olan devletin rolü, toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlamaktır. Dolayısıyla, devletin global rolü içerisinde ekonomik fonksiyonun egemenliği genel bir kural olarak, bir formasyonun

düzeylerinin eklemlenmesinde egemen rol tekrardan politik düzeye geçer. Bu durumda, devletin ekonomik fonksiyonunun diğer fonksiyonları üzerindeki egemenliği, *devletin egemen rolüne bağlıdır*. Çünkü tutunum faktörü olma işlevi, bir formasyondaki belirleyici rolü (ekonomik) elinde tutan düzeye özgül müdahaleyi gerektirir. Örneğin bu durum, politiğin egemenliğinin, devletin ekonomik işlevinin egemenliği ile yansıtıldığı Asya tipi üretim tarzının despotik devletlerinde veya tekelci devlet kapitalizminde ve kapitalist devletin müdahaleci biçimlerinde görülür. Buna karşılık, liberal devlette ekonominin üstlendiği egemen rol, devletin tamamen politik işlevinin egemenliğinde ve ekonomiye özgül anlamda müdahale etmemesi biçiminde yansır. Fakat bu durum, devletin ekonomik işlevi olmadığı demek değildir, yalnızca bu işlevin egemen role sahip olmamasıdır. Poulantzas ayrıca iki duruma vurguda bulunur; birincisi, devletin tutunum faktörü rolü, devletin başta ekonomik düzey olmak üzere çeşitli düzeylere “müdahalesine” indirgenemez. Örneğin ilkel kapitalizmde devletin müdahalesizliği, onun bu tutunum faktörü rolünü üstlenmediği anlamına gelmez. Bu durumda devlet, sadece ekonomiye özgül bir müdahalede bulunmaz. İkinci vurgusu, toplumsal formasyonun tutunum faktörü olan devletin global rolü, onun daima egemen rolü elinde tuttuğu veya bu egemen rol ekonomiye geçtiğinde, devletin bu tutunum faktörü olma işlevini kaybettiği anlamına gelmez (Poulantzas, 2014: 57-60).

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Poulantzas görüldüğü üzere “ekonomizm” eleştirisinde Althusser’i de aşan bir yorumlama getirmiştir. Devletin global rolü içerisinde ekonomik fonksiyonun egemen oluşunun ifadesi olarak, bir formasyonun düzeylerinin eklemlenmesinde, genel bir kural olarak egemen rolün tekrardan politik düzeye geçtiğini söyleyerek, politiğin “egemen” durumda olduğu durumun koşullarını verir.

Yalnızca kapitalizme has olan ve tekelci evrede de varlığını devam ettiren ekonomik ve politik yönler arasındaki ayrıma rağmen, devletin müdahale alanının genişlemesi sebebiyle, politik alan, prekapitalist üretim tarzlarında politik alanın “egemenliğine” benzer bir konuma ulaşır. Bu bağlamda Wood, tekelci devlet kapitalizmi ile Asya tipi üretim tarzı arasında benzerlik kuran Poulantzas’ın bu politik yönün “egemenliği” anlayışının, tipik olarak prekapitalist toplumlarda ve bazı üretim tarzlarında, üretim ve sömürü ilişkilerinin “ekonomi dışı” yollardan örgütlenebileceğini ifade ettiği ölçüde anlam kazanacağını belirtir. Yani, örneğin,

feodalizmde artığa el koyma ekonomi dışı araçlarla gerçekleştirilir çünkü lordun sömürücü yetkileri, politik yetkilerine, devlette sahip olduğu konumuna bağlıdır. Aynı şekilde Asya tipi üretim tarzında yine politik yönün hâkim olduğu söylenebilir fakat bu durum politik ilişkilerin sömürü ilişkilerinden önce gelmesi anlamında değil, devletin artı-emeğe doğrudan el koyan başlıca güç olması sebebiyle sömürü ilişkilerinin de politik bir biçime bürünmesi manasında söylenebilir. Dolayısıyla üreticilerin politik bağımlılığına veya tabiliğine değil de mülksüzleştirilmesine dayanan sömürünün tamamen “ekonomik” bir şekle büründüğü kapitalizmi ayıran şey, tam da bu “politik” ve “ekonomik” yönlerin kaynaşması olduğunu belirtir Wood. Althusser *son kertede belirlenme* ilkesini bu anlamda kullanırken Poulantzas'ta bu fikir önemli bir dönüşüme uğrar. Özgün biçiminde sömürü ilişkileri her daim odak noktasında olmakla birlikte, “ekonomi dışı” şekillere de bürünebilir. Poulantzas'ta ise, sömürü ilişkileri belirleyici olmaktan çıkarak ekonomik alana girer. Ekonomik olgular ise prekapitalist toplumlarda ve hatta tekelci kapitalizmde, kendine has egemenlik yapısı olan ayrı bir politik alana bağımlı olabilir. Farklı üretim tarzlarında, sömürü ilişkilerinin “ekonomik” veya “ekonomi dışı” biçimlere bürünmelerine göre, bu ilişkilerin niteliğinin farklılık gösterebildiğini iddia eden Poulantzas üretim tarzlarının bizzat sömürü ilişkilerinin “egemen” olup olmamalarına göre farklılık gösterebileceğini belirtir. Dolayısıyla Poulantzas, tekelci kapitalizmde “ekonomik” yönün değil “politik” yönün “egemen” olduğunu ileri sürdüğünde, pratikte sömürü ilişkilerinin, “son kertede belirleyici” olmakla birlikte artık egemen konumda olmadığını öne sürer (Wood, 2011: 55-57).

3.3.3. Toplumsal Sınıflar ve İktidar

Poulantzas, toplumsal sınıf analizinde, yapısalcı bir anlayışla, ekonomik, ideolojik ve politik yapıların tümünün etkisinin olduğunu belirtir. Yani sınıfların oluşumunun yalnızca ekonomik düzeye indirgenemeyeceğini söyler. Dolayısıyla analizinin temel tezini, sınıfların oluşumunda, tek başına “ekonomik belirlenim”in yeterli olmayıp, toplumsal formasyonu oluşturan düzeylerin tümünün yarattığı etkiye dayandığını belirtir.

Poulantzas, Marx'ın toplumsal sınıflara dair analizlerinin, yalnızca ekonomik yapıya denk düşmediğini, aynı zamanda toplumsal formasyondaki ve bir üretim tarzındaki *tüm yapılara* ve çeşitli düzeylerin *kendi aralarında sürdürdüğü ilişkileri*

de içerdığını saptar. Aynı zamanda, toplumsal sınıflar, özel bir yapı düzeyinin, diğer bir yapı düzeyi üzerindeki etkisi, örneğin ekonomik yapının, politik ya da ideolojik yapı üzerindeki etkisi hemen ortaya çıkmaz; *yapıların toplumsal ilişkiler alanındaki global etkisi olarak ortaya çıkar* (Poulantzas, 2014: 68-69). Dolayısıyla ona göre:

“Aslında toplumsal sınıf tam olarak, yapıların tümünün ve bir üretim tarzının ya da toplumsal bir formasyonun matrisinin, destekleri oluşturan failler üzerindeki etkilerini gösteren bir kavramdır: Öyleyse bu kavram, global yapının toplumsal ilişkiler alanındaki etkilerini de göstermektedir” (Poulantzas, 2014: 74).

Gerek Marx’ın gerekse Engels’in eserlerinde toplumsal formasyon teriminin, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir “bütün”ü ifade ettiğini belirten Poulantzas, “toplum” teriminin de özellikle “sınıflara bölünmüş toplum” karşılığı için kullandıklarını söyler (Poulantzas, 2014: 75). Marx’ta ekonomik mücadele, politik sınıf mücadelesinden ayrılmış ve sınıflar tam olarak varlıklarını ancak politik mücadele düzeyinde kabul eder görünür (Poulantzas, 2014: 81). Marx’ın toplumsal ilişkilerde, politik sınıf mücadelesine verdiği rolün, tıpkı yapılarda devlete verilen role benzediğini ve aynı “politik statüye” girdiğini belirten Poulantzas;

“Politik üstyapının, yapı düzeylerinin çelişkilerini yoğunlaştırarak ve ilişkilerini yansıtarak, bu düzeylerin üst-belirleyici düzeyi olması ölçüsünde, politik sınıf mücadelesi de sınıf mücadelelerinin çelişkilerini yoğunlaştırarak ve sınıf mücadelesinin diğer düzeylerinin ilişkilerini yansıtarak, sınıf mücadelesi alanının -toplumsal ilişkiler- üstbelirleyici düzeyi olur” (Poulantzas, 2014: 84-85).

Ve buradan devletin politik üstyapısının işlevinin, bir toplumsal formasyonun “tutunum faktörü” işlevi görmesi veya politik sınıf mücadelesinin bu devleti “hedeflemesi” ölçüsünde gerçekleşeceğini ve Marx’ın “politik sınıf mücadelesi tarihin itici gücüdür” önermesinin ancak bu bağlamda yerini bulabileceğini belirtir (Poulantzas, 2014: 85).

Peki bir toplumsal formasyondaki sınıflar nasıl belirlenmektedir? Ona göre bu konudaki başlıca sorun, bir toplumsal formasyonu oluşturan “saf” üretim tarzlarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bazı *ayrık sınıfların* genellikle toplumsal formasyonda *eriyerek* ve başka sınıflarla *kaynaşarak*, onların özgül toplumsal kategorileri haline gelmeleridir. Marx’ın analizlerinin, bir sınıfın bir formasyonda ayrık bir sınıf olarak varlığının, onun “özgün” örgütlenmesine bağlı olduğunu gösterir. Poulantzas bu noktada Marx’tan yola çıkarak; *“bir toplumsal formasyonda*

bir sınıfın ancak, ekonomik varlığı ve üretim ilişkileriyle bağıntısı diğer düzeylere özgül bir varlık olarak yansıdığı zaman ayrık ve özerk bir sınıf olarak -toplumsal güç anlamında- değerlendirilebileceği'' düşüncesindedir. Buradan saf bir üretim tarzına dayalı bir toplumsal formasyonda bulunan sınıfların, politik ve ideolojik düzeylere başvurması gerektiği sonucuna varır (Poulantzas, 2014: 85-87). Dolayısıyla Poulantzas, toplumsal formasyonda sınıfın toplumsal bir güç olarak değerlendirilmesinde ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkmış ve aynı zamanda ayrık bir sınıftan bahsederken politik ve ideolojik yapılara başvurma gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu analiz dâhilinde Poulantzas, toplumsal sınıfların ancak sınıf pratikleri olarak kavranabileceğini çünkü bu pratiklerin kendi bütünlükleri içerisinde, sınıflar mücadelesini oluşturan çelişkilerde bulunduğunu vurgular (Poulantzas, 2014: 96). Bununla birlikte yine önemli bir sorun alanı olan iktidar kavramı da tıpkı pratikler gibi, sınıf ilişkileri alanında yer alır. Politik kuram alanında başlıca sorunlardan biri olan *''iktidar kavramı''*nı ele alan Poulantzas, iktidar kavramının *sınıf pratiği alanında oluşan* bir kavram olduğunu belirtir. Ona göre *sınıf ilişkileri, iktidar ilişkileridir*. İktidar kavramı tıpkı pratikler gibi, yapısal bir düzeyde değil, sınıf ilişkileri alanında yer alır. Çünkü bu düzeylerin tümünün sonucudur ve sınıf mücadelesinin düzeylerinin her birini niteler. Dolayısıyla bu kavram yapının bir düzeyine uygulanmaz. Örneğin devlet iktidarından söz edildiğinde; devletin, yapının diğer düzeylerine eklemlenme ve müdahalesini değil, *devletin çıkarları* ile denk düşen, *belirli bir sınıfın diğer toplumsal sınıflar üzerindeki iktidarını* gösterir (Poulantzas, 2014: 110-111).

Sonuç olarak ona göre, *sınıf ilişkileri her düzeyde iktidar ilişkileridir*. Çünkü iktidar sadece, yapıların tümünün *mücadele halindeki çeşitli sınıfların pratiklerinin ilişkileri* üzerindeki etkisini ifade eden bir kavramdır. Fakat bu durum, yani sınıf ilişkilerinin tüm düzeylerde iktidar ilişkileri olduğunu kabul etmek, *hiçbir biçimde toplumsal sınıfların iktidar ilişkilerinin üzerinde kurulduğunu ya da bu ilişkilerden türemiş olduğunu* onaylamak değildir. Toplumsal ilişkiler alanına sahip olan iktidar ilişkileri; tam da bu alana sahip olduğu için sınıf ilişkileridir ve sınıf ilişkileri de toplumsal sınıf kavramının yapının pratik üzerindeki etkilerini gösterdiği ölçüde sınıf ilişkileridirler. İktidar kavramı da yapının *''mücadele eden''* sınıfların aralarındaki

pratik ilişkilerle olan etkilerini gösterdiği ölçüde, iktidar ilişkileridir (Poulantzas, 2014: 113-115).

İktidar kavramının bu şekilde sınırlarını belirleyen Poulantzas, bir iktidar kavramı önerir; *iktidar, toplumsal bir sınıfın kendi özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesini* belirtir. Kavramı, sınıf pratikleri ve onun alanıyla yani sınıf mücadelesi ile ilişkilendiren Poulantzas, çıkış noktası olarak; “*sınıflara bölünmüş bir toplumdaki sınıf mücadelesini*” referans alır (Poulantzas, 2014: 116-118). Sınıf çıkarlarının yapılarla ve pratiklerle ilişkilerini açıklamaya çalışan Poulantzas’a göre iktidar, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf çıkarlarının varlığı ölçüsünde, çeşitli sınıf pratikleri düzeyine yerleşir ve yapı ve pratiklerin, karşılıklı sınıf çıkarlarının “özgül özerkliği” ile karakterize edilen kapitalist bir formasyonda, bir sınıfın her bir düzeydeki görece özerk çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesini takip ederek, *ekonomik iktidarın, politik iktidarın, ideolojik iktidarın* arasındaki ayrım belirgin bir şekilde görülebilir. Bu durumda, sınıf çıkarları nasıl ki salt ekonomik düzeye yerleşmemişse, iktidar ilişkileri de salt politik düzeye yerleşmemiştir. Sonuç olarak ona göre, yapılar ve pratikler kadar, iktidar ilişkileri de basit bir anlamlı bütünlük oluşturmakla kalmaz, son kertede ekonomik iktidarcı belirlenen *kompleks ve dekalaj* (yerinden çıkmış) ilişkiler oluştururlar; “*politik ve ideolojik iktidarcılar ekonomik iktidarın basit bir ifadesi değildir*” (Poulantzas, 2014: 127).

Böylece artık iktidar kavramından yola çıkarak, hem Althusser’in hem de Lenin’in *devlet iktidarı* ve *devlet aygıtı* arasında yaptığı ayrım gibi devlet ve iktidar arasında bir ayrıma gider. Ona göre çeşitli toplumsal kurumların, özellikle devlet kurumunun aslında iktidarı yoktur. Eğer bir kurum iktidar olarak değerlendirilecekse *ancak iktidarı elinde tutan toplumsal sınıflar* bu değerlendirmeye girer. Bu bağlamda devlet, *politik iktidarın uygulama merkezidir*. Fakat bu durum, ekonomik, politik, askeri ve kültürel gibi güç merkezlerinin, toplumsal sınıfların iktidarının basit iktidar aygıtları, aracı veya uzantısı olduğu anlamına gelmez. Bunların kendi özerklikleri ve yapısal özgüllükleri olup, salt iktidar terimleriyle yapılacak bir tahlile indirgenemezler. Ayrıca bu güç merkezlerinin, toplumsal sınıflardan görece özerk olması, onların sınıf iktidarından ayrı özgün bir iktidarı olduğundan değil, yapılarla olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu çeşitli kurumlar, sınıf iktidarının uygulama araçları değil, güç merkezleridir (Poulantzas, 2014: 129-130).

3.3.4. Kapitalist Devlet Analizi

Poulantzas kuramının genel inşasını oluşturduktan sonra kapitalist devlet analizine geçer. Hemen belirtmek gerekir ki Poulantzas'dan “genel” bir devlet kuramı beklemek yanlış olacaktır. Analizinde kapitalist devlet tipini ve biçimlerini inceleyen Poulantzas, aynı zamanda kapitalist devletin üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi alanı ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmış, Gramsci'nin hegemonya kavramını sınıf alanına çekerek farklı ve özgün bir anlam yüklemiştir.

Ona göre kapitalist devlet biçimini diğerlerinden ayıran temel nokta, kapitalist devlette, “bireyler”, “yurttaşlar”, “politik şahsiyetler” olarak nitelenen öznelerin, *üretim taşıyıcıları* olarak belirlenmemiş olmasıdır. Aynı zamanda bu sınıf devletin, kendi kurumlarında politik sınıf egemenliğinin bulunmadığı görüşünü öne sürer ve kendisini *halkçı bir devlet* olarak gösterir. Kurumları da bu bireylerin veya politik şahsiyetlerin eşitliği ve özgürlüğü ilkelerini gerçekleştirme çerçevesinde örgütlemiş dolayısıyla bu devletin meşruluğu artık, eşit ve özgür bireylerin oluşturduğu halk egemenliğine dayanmaktadır. Modern kapitalist devlet, imtiyazlara dayalı feodal düzenden farklı olarak, modern hukuk sistemi çerçevesinde eşit ve özgür bireyler-yurttaşların oluşturduğu bir “hukuk devleti” olarak, genel iradenin ifadesi gibi görülen soyut ve formel yasalarla kendisini tüm toplumun genel çıkarını sağlayan bir devlet olarak gösterir (Poulantzas, 2014: 139-140). Yani, kapitalist devlet gerçekte sınıflara bölünmüş bir toplumu, eşitlik ve özgürlük ilkelerinden yola çıkarak, kendisini tüm toplumun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak sunar.

Poulantzas’a göre kapitalist devletin bu temel işlevi ideolojiye indirgenemez. Her ne kadar halk egemenliği, politik özgürlükler, parlamenter temsiliyet gibi kurumlarda ideolojinin rolü olsa da, bu rol son derece karmaşık ve kapitalist devletin yapılarının işleyişi ile özdeşleştirilemeyen bir roldür. Buradaki temel sorun, KÜT’ün, ekonomisinde yani kapitalist üretim ilişkilerinde, üretim taşıyıcılarının “bireyler” olarak ortaya çıkmasıdır. Bu bireyselleştirme, modern devletli yapıların dayanağını oluşturmakta yani bu bireylerin tümü sivil toplumu, dolayısıyla toplumsal ilişkilerdeki ekonomiyi oluşturacaktır. Devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrılması ilişkilerdeki ekonomiyi oluşturacaktır. Devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrılması ise; “*tamamen politik bir üstyapının, değişimci ve rekabetçi toplumun özneleri olan*

bu ekonomik bireylere karşı üstlendiği role işaret edecektir'' (Poulantzas, 2014: 140-141).

Bu noktada Poulantzas'ın sivil toplum eleştirisi, Althusserci anlayışla paralel bir çizgide yükselir. Althusser sivil toplum kavramının muğlak olduğunu belirtir. Poulantzas da bu kavramın 18. yüzyıl politik düşüncesinin bir icadı olduğunu belirterek kavramı reddeder. Hegel ve 18.yüzyıl politik kuramının ürünü olan sivil toplum kavramı, "ihtiyaçlar dünyası"nı yansıtmakta ve "somut bireyler" in, "cinsel insan"ın antropolojik bakış açısı olan tarihselci sorunsalla bağlantılıdır. Modern devletin, sivil toplum ve devlet ayrılığına dayandırılarak incelenmesi, bir *yabancılaşma şeması* ile karşımıza çıkar; *öznenin(somut bireylerin) nesnelleşmiş özüyle (devletle) kurduğu ilişkinin şeması*. Kapitalist devletin bu şekilde bir ayırmadan yola çıkarak incelenmesi ise birtakım sorunları beraberinde getirir. Örneğin, devlet ve sınıf mücadelesi ilişkisinin anlaşılmasını engeller. Çünkü üretim taşıyıcıları temelde yapının destekçileri olarak değil, bireyler-öznel olarak kavranması sonucunda, toplumsal sınıfların varlığı olanaksız hale geliyor, diğer yandan da devletin bu ekonomik bireyler-taşıyıcılarla ilişkilendirilmesi, devletin sınıflarla ve sınıf mücadelesi ile ilişkilendirilmesini olanaksız kılar. Bununla birlikte sivil toplum-devlet ayırımından yola çıkarak, kapitalist devletin sebep olduğu bir dizi gerçek sorunu, devlet ve sivil toplum ayırımının dayandığı ideolojik sorunsalın altına gizleyerek, sorunların analizini engeller (Poulantzas, 2014: 141).

3.3.4.1. Kapitalist Devletin Üretim ilişkileri ve Sınıf Mücadelesi Alanı İle İlişkisi

Poulantzas, kapitalist devletin bir yandan üretim ilişkilerinin yapılarıyla diğer yandan sınıf mücadelesi alanı ile olan ilişkilerinin özgünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Üretim ilişkileri ile kapitalist devlet arasındaki ilişkiyi, KÜT'ün *tarihsel koşulu ve kuramsal varsayımı* olarak "sade birey" kavramının Marx'ta neyi ifade ettiğini açıklamaya çalışarak işe başlar. Ona göre Marx, sade birey kavramı ile, KÜT'ün *oluşum tarihini* değil, *bazı öğelerinin soy ağacını* ifade eder. Marx'ın doğrudan üreticiyi ifade eden *özgür işçi* terimiyle eş tuttuğu sade birey kavramı, tarihsel gerçeklikte üretim taşıyıcılarının bireyler olarak ortaya çıkması anlamında kullanılmamıştır. Marx terimi, feodal üretim tarzı ilişkisinin *çözülmesini* göstermeye yönelik olarak *betimsel* bir tarzda kullanmıştır. Yani Marx sade birey kavramı ile,

feodal yapıların çözülmesiyle *kişisel bağımlılık zincirlerinden* kurtulmasını ifade etmiştir. Dolayısıyla, sade birey kavramı bu yapıların çözülmesi ile taşıyıcıların “sadeleşmesi”, “özgürleşmesi” ve hatta “bireyselleşmesi”ni ifade eder. Bu şekilde KÜT’ün *tarihsel koşulunu* açıklayan Poulantzas, Marx’ın sade bireyi *kuramsal varsayımı* anlamında kullanımını ise “reel temellük ilişkisi” anlamına geldiğini belirtir. Yani doğrudan üreticinin, doğal çalışma koşullarından ayrılmasına daha açık bir ifadeyle doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığına karşılık gelir. Bu durumun çıkardığı sonuç ise, Marx’ın üretici güçlerin toplumsallaşması olarak tanımladığı, çalışma sürecinin kolektifleşmesi yani çalışanı kolektif bir üretim mekanizmasının organı haline getirirken, üretim araçlarının sahiplerini de sermayenin yoğunlaşması sürecine götürmektedir (Poulantzas, 2014: 142-144).

Sonuç olarak Poulantzas, kapitalist devletin, üretim ilişkileri alanı ile ilişkisini açıklamaya çalışırken, KÜT’ün, tarihsel koşulunu ve kuramsal varsayımını sade birey kavramı merkezinde, Marx’ın kullandığı anlamda açıklamaya ve analiz etmeye çalışmıştır. Kapitalist devletin sınıf mücadelesi alanını ise yine “yalıtıcı etki” adını verdiği temel bir kavramdan yola çıkarak açıklar.

Poulantzas, politik yapıların üretim ilişkileri ile olan ilişkisinin, *devletin sınıflar mücadelesi alanı ile ilişki sorununa* bağlı olduğunu belirtir. Hemen belirtmek gerekir ki Poulantzas’ın, esas amacı, üretim ilişkilerinden hareketle devlet yapılarının örgütlenmesini ya da bunların iç çelişkilerine dair açıklamalar getirmek değil, özellikle bu yapıların sınıflar mücadelesi alanına yönelik fonksiyonlarını belirlemeye çalışmak olacaktır. Ona göre bu yalıtıcı etki; *son yargıda emek sürecinin yapısıyla belirlenmiş olan politik ve ideolojik yapıların, toplumsal sınıflara dağılan üretim faillerini hukuki ve ideolojik "özneler" olarak kendi düzeyine yerleştirmesinden ve ekonomik sınıf mücadelesi üzerinde, ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğunu bu faillerden gizleyen bir etki yaratmasından kaynaklanır* (Poulantzas, 2014: 147-152). Yani Poulantzas, politik ve ideolojik yapıları, son yargıda emek sürecinin yapısıyla belirlenmesi üzerinden tanımlar.

Ona göre bu yalıtılma, hukukînin, hukukî-politik ideolojinin ve genel anlamda ideolojinin ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerinin bir sonucudur ve bu yalıtıcı etkinin “korkunç” biçimi ise; rekabettir. Yani ücretli çalışanlar ile özel mülkiyet sahibi kapitalistler arasındaki rekabet. Poulantzas bu

noktada üretim ilişkilerinin basit bir değiş-tokuş ilişkileri olarak kavranmasını sağlayan ‘rekabet’ kavramının, *kapitalist üretim ilişkilerinin yapısını* ifade etmekten uzak olduğunu vurgular. Çünkü ona göre bu ilişkiler, tek taraflı değil, karmaşık ve farklı bir dizi ilişkiler içerisinde görülür. Sonuçta bu rekabet terimi ile ifade edilen ‘yalıtıcı etki’, ekonomik toplumsal ilişkilerin tümünü kapsamaktadır ve ekonomik mücadeledeki ilişkilerin aslında bir sınıf ilişkileri olduğunu üretim taşıyıcılarından gizlemesi bakımından büyük önem taşır (Poulantzas, 2014: 148).

Kapitalist devlet; *hukuki ve ideolojik etkinin sonucunda yalıtılmış biçimde ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkilerle ilişki içerisinde*dir. Dolayısıyla kapitalist devlet, ekonomik sınıf mücadelesine ilişkin olan, yalıtıcı etkiyle ortaya çıkan işleviyle belirlenir. Bu sebeple de devlet; *kendisini sürekli olarak, bu yalıtılmışlığı kendi doğasında açığa çıkaran ekonomik mücadelenin tamamen politik ünitesi* gibi sunar. Kapitalist devlet, sınıfsal karakterini gizleyerek kendisini ‘genel çıkarın’ bir temsilcisi gibi gösterir ve bu noktada Poulantzas kapitalist devletin en önemli fonksiyonlarından birine işaret eder; sınıfsal karakterine rağmen kapitalist devletin kendisini halk devleti olarak sunması. Bununla beraber, ekonomik sınıf mücadelesi bakımından, devletin bu fonksiyonuna, bir dizi ideolojik işlemin müdahalesi söz konusudur; fakat Poulantzas, devletin ekonomik toplumsal ilişkiler fonksiyonuna bağlı olan yapıların tamamen ideolojiye indirgenemeyeceğini de vurgular (Poulantzas, 2014: 150-151).

Özetle Poulantzas, kapitalist devletin sınıfsal karakterini, kendisini bir ‘halk devleti’ biçiminde sunarak gizlemekte olduğunu belirtir ve devletin bu sınıfsal karakterini açığa çıkarmayı amaçlar. KÜT’de, kapitalist devletin özgül özerkliği ve üretim ilişkilerinin sınıflar mücadelesi alanına, ekonomik ve politik sınıf mücadelesinin bir özerkliği olarak yansıdığını belirtir. Çünkü özgül bir özerkliğe bürünen devlet, kendisini halk-ulus bütünlüğünün yani ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtılmasına dayanan toplumsal gövdenin bir temsilcisi gibi sunarak (Poulantzas, 2014: 153-154) sınıfsal karakterini maskeler.

3.3.4.2. Kapitalist Devlet Tipi ve Devlet Biçimleri

Poulantzas, SİTS’de devlet tipleri ve devlet biçimleri arasında kavramsal bir ayrıma gider. Devlet tiplerini belirli üretim tarzlarına denk düşen yani despotik, köleci, feodal, kapitalist gibi yönetim tarzlarını açıklamak için kullanır. Bu noktada,

belirli bir üretim tarzının *bölgesel bir yargısını* yani devletin hukuki-politik üstyapısını inceleme nesnesi olarak oluşturur. KÜT'deki kapitalist devletin özgüllüğünü anlayabilmek için, bu tarzı niteleyen (matris) içerisindeki yerinin belirlenmesi gerekir. Ona göre bu özgüllük, devletin ekonomiğe göre özgül özerkliğidir. Fakat Poulantzas bu özgül özerkliği, kapitalist devleti yerine oturtmak için yeterli görmez. Bu sebeple de devletin hem ekonomik sınıf mücadelesiyle hem de politik sınıf mücadelesiyle yani devletin sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkisinin yarattığı etkiler içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Bu sebeple kapitalist devlet tipi, KÜT'ün ekonomik toplumsal ilişkilerindeki yalıtıcı etkisiyle ilişkili olarak, yapılarının ve ekonomik sınıf mücadelesinin özgül özerkliği ile ilgilidir (Poulantzas, 2014: 162-164).

Ona göre kapitalist devlet tipi, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir formasyonun, çeşitli üretim tarzlarının bir arada bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla benzer bir formasyondaki devlet, bu formasyonda bir araya gelen farklı üretim tarzlarından doğan birçok devlet tipinin bileşiminin bir sonucu olmakla birlikte, KÜT'ün egemen olduğu bir toplumsal formasyonda mutlaka kapitalist devlet tipinin egemen olacağı anlamına gelmez. KÜT'ün egemen olduğu fakat devletin feodal nitelikte olduğu bir durumdan da söz edilebilir. Örneğin Marx ve Engels'in Bismarckçılığa dair metinleri ve kapitalist bir formasyonda feodal tipteki devletin varlığını inceledikleri yazılar tam da bunu ifade eder. KÜT bunu *yargıların özerkliği* adına yani politik düzeyin, ekonomik düzeye karşı özerkliğinden dolayı başka bir tipteki devletin, politik yargı düzeyinde var olmasına izin vermesinden kaynaklanır. Fakat egemen KÜT bu "izne" rağmen, tüm sistemi etkiler ve diğer alt bağımlı üretim tarzlarının işleyiş koşullarını da değiştirir. Dolayısıyla bu durumda feodal yapılarına rağmen bu feodal devlet, *kapitalist devletinkine benzer fonksiyonları ödünç alarak yapabilir*. Bu ödünç alma, egemenliğine ve feodal devlete ayırdığı yere borçludur (Poulantzas, 2014: 164-165). Yani böyle bir durumdan bahsedebilmemiz için Poulantzas'ın önemle vurguladığı, yargıların özerkliğinden yani politığın ekonomiğe karşı özgül özerkliğinden bahsedebilmemiz gereklidir. Bu durumda Poulantzas, politik üstyapının, ekonomiğe indirgenemeyeceğini devletin özgül özerkliği ile göstermiş aynı zamanda bu özgül özerkliği, hem ekonomik hem de politik alanda, sınıf mücadelesi ile ilişkisinin yarattığı etkilerin göz ardı edilmemesinin altını çizmiştir.

Devlet biçimi kavramını ise, belli bir devlet tipinin, çeşitli tarihsel şartlarda aldığı biçimleri açıklamak için kullanır. Ona göre devlet biçimlerindeki farklılıklar *görece özerk olan ekonomikle politik arasındaki ilişkinin büründüğü özgül biçimlere* denk düşmektedir (Poulantzas, 2014: 171). Devlet biçimlerinin, belirsiz bir terim olarak kullanılan “hükümet biçimleri” kavramının yerine kullandığı rejim biçimleri kavramından ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirten Poulantzas, devlet biçimlerinin, aynı devlet biçimine ait olan farklı rejim biçimleri olarak ortaya çıkabileceğini belirtir. Bu rejim biçimlerinin ortak noktası ise aynı devlet biçimine dâhil olmalarıdır. Örneğin liberal devlet, Büyük Britanya örneğinde olduğu gibi hem anayasal monarşi hem de Fransa’da olduğu gibi parlamenter demokrasi şeklinde görülebilir (Poulantzas, 2014: 175).

3.3.4.3. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar

Poulantzas, kapitalist devletin temel özelliklerini analiz ederken, devletin egemen sınıflar ve egemenlik altındaki sınıflarla olan ilişkisi açısından ele alır. Devletin egemenlik altındaki sınıflar açısından işlevi; *bu sınıfları kısmen kendi özgün etkisi olan bir ekonomik yalıtılmışlık içinde tutarak, onların bu yalıtımı aşmalarına yol açacak politik örgütlenmelerini engellemektir*. Devletin bu işlevi, kapitalist devleti, köleci veya feodal devletlerden net bir şekilde ayırmaya imkân veren özel bir tarzda yerine getirilir. Köleci ve feodal devletler sınıfları kurumsal olarak “kamusal statülerle” belirleyerek politik sınıf hiyerarşisini “devletler-kastlar” şeklinde kurumsallaştırırken kapitalist devlet, bir yandan ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki yalıtıcı etkisi ile diğer yandan kendisini halk-ulusun ünitesi olarak sunarak, egemenlik altındaki sınıfların örgütsüzlüğünün sürmesini sağlar. Dolayısıyla devletin bu işlevi, sınıf niteliğinin gizlenmesini ve egemenlik altındaki sınıfların devlet kurumlarından özgül bir şekilde dışlanmasına imkân verir. Egemen sınıflar açısından bakıldığında ise devletin bu işlevi, bu sınıfların ekonomik yalıtılmışlıklarını ortadan kaldırarak, politik düzeyde örgütlenmelerini sağlar (Poulantzas, 2014: 217). Kapitalist devletin işlevini ise şöyle tanımlar:

“Egemen sınıfları politik olarak örgütleyerek, egemenlik altındaki sınıfları politik olarak örgütsüzleştirmek; egemen sınıfları sınıf olarak göstererek, egemenlik altındaki sınıfların sınıf olarak varlığını bağrından çıkarmak; egemen sınıflarla ilişkisini politik olarak örgütlenmiş sınıflarla ilişkisi olarak, egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisini de halk-ulus ünitesinin temsilcisi olarak belirlemek. Kısacası bu devlet, sınıf “mücadelesi”ni tamamen bağrından çıkarmıştır ve bir egemen sınıflar devleti olarak vardır. Bu devletin temel

çelişkisi böylelikle, bir sınıf devleti olmasına karşın, tüm halkın devleti olduğunu "söylemesinden" değil, tam da kendisini bizzat kendi kurumlarında, kurumsal olarak sınıflara bölünmemiş olarak saptanan bir toplumun "sınıf" (politik örgütlenmesine katkıda bulunduğu egemen sınıflar) devleti olarak sunmasından kaynaklanır. Kendisini burjuva sınıfının devleti olarak sunarken, tüm "halk"ın bu sınıfın parçası olduğunu ima eder'' (Poulantzas, 2014: 217-218).

Egemen sınıfları doğrudan “ekonomik çıkarlarını” değil de “politik çıkarlarını” temsil eden hegemonik sınıf yönetimindeki kapitalist devletin, egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarları için belli bir güvence verdiğinin de altını çizen Poulantzas, bu güvencenin, egemen sınıfların kısa erimli birtakım çıkarlarıyla karşıt, fakat politik çıkarlarıyla ve hegemonik egemenlikleri ile uzlaşılabilir nitelikte olduğunu belirtir. Kapitalist devletin vermiş olduğu bu güvence, egemen sınıfların “politik iktidarının sınırlanması” olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü bunun “sınırı” egemen sınıfların politik iktidarlarını etkilemeyecek bir biçimde devletin dayattığı sınırlar içerisinde çizilir. Zaten bu güvence, egemenlik altındaki sınıfların politik örgütsüzlüğünü hedeflenmektedir. Aynı zamanda bu durum, yani egemenlik altındaki sınıfların politik ve egemenlik mücadelesiyle belli bir güvence alması, devletin basitçe bir sınıfın kullandığı bir araç olmayıp, *sınıflara bölünmüş bir toplum devleti* olduğunun da göstergesidir. Bu durum aslında kapitalist devletin “özel” bir karakterine işaret eder. Hem politik üst yapının ve ekonomik yargının hem de politik ve ekonomik iktidarın “özgül özerkliğinden” kaynaklanır. Özel bir karakterdir çünkü yargıların ilişkisinin bu şekilde olmadığı önceki formasyonlarda bu durum farklıdır. Kapitalist devlette politığın özerk oluşu, egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarlarının karşılanmasına olanak verir (Poulantzas, 2014: 219-221).

3.3.4.4. İktidar Bloğu

Poulantzas, kapitalist devlet ile egemen sınıf arasındaki ilişkiden hareketle, “iktidar bloğu” kavramını tartışmaya açar. Devlet ile iktidar bloğu arasındaki ilişkiyi ve bu blokta yer alan egemen sınıf ve fraksiyonlarının politik pratiklerinin fonksiyonunu incelemek için hegemonya kavramına başvurur (Poulantzas, 2014: 266). Çünkü iktidar bloğunun işleyişini mümkün kılan tam da bu kavram olacaktır (Poulantzas, 2014: 160). Ona göre pek çok sınıfın eş zamanlı varoluşu, her toplumsal formasyonun genel karakteristiğidir. Kapitalist devlet yapısı içerisinde de pek çok sınıf ve fraksiyonunun politik egemenliğinin eş zamanlı varoluşu iktidar bloğunun

ortaya çıkma gerekçelerindendir (Poulantzas, 2014: 167). İktidar bloğu kavramı her ne kadar egemen sınıfların birliğini ifade etse de Poulantzas aralarından birinin blok içerisinde diğerleri üzerinde hegemonya kurabileceğini belirtir. Yani egemen sınıf ya da fraksiyonlardan biri, *hegemonik rol* olarak nitelenebilen özel bir egemen rol üstlenir (Poulantzas, 2014: 160).

İktidar bloğu kavramı; “*kapitalist devletin özel bir biçimiyle olan ilişkisi içerisinde politik olarak egemen olan sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının özel ve çelişkili üntesini göstermektedir.*” Ona göre bu kavram, politik düzeye denk düşer ve politik pratikler alanını kapsar (Poulantzas, 2014: 272-273). Kapitalist devlet yapısı içerisinde doğan iktidar bloğunun, pek çok sınıf ve sınıf fraksiyonunun politik hâkimiyetinin eş zamanlı var oluşu, kapitalist devletin, egemen sınıf mücadelesi alanı ile olan ilişkide, kendi kurumlarının bir tür iç oyunla iktidar bloğunun kurulmasını olanaklı kılar. Örneğin Marx’ın da işaret ettiği üzere, genel oy hakkı, iktidar bloğuna olanak veren kapitalist devletin karakteristiklerini net bir şekilde ortaya çıkaran bir örnektir (Poulantzas, 2014: 267-268).

Egemen sınıf ve fraksiyonlarının çelişkili üntesini oluşturan iktidar bloğu, içerisinde sürekli bir çıkar çatışması ve sınıf mücadelesi vardır. Bu blok içerisindeki sınıf veya fraksiyon “*hegemonik fraksiyon*”dur. Burada, kapitalist devlet ile egemen sınıf veya fraksiyonlar arasındaki ilişki, bunların hegemonik bir sınıf ya da fraksiyon himayesindeki politik üntesi anlamına gelir ve; *iktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyonların ortak genel çıkarını temsil eden hegemonik sınıf ya da fraksiyon, politik çıkarlardan ekonomik çıkarlar sağlayarak, iktidar bloğundaki diğer sınıf ya da fraksiyonların çelişkili özgül çıkarlarını kutuplaştırır* (Poulantzas, 2014: 278). Bununla birlikte iktidar bloğu kavramını, “*ittifak*” kavramından ayıran Poulantzas, iktidar bloğunda, sınıf mücadelesinin tüm düzeylerinde, *üntenin görece yayılması* yani karşılıklı özveriler görülür; ekonomik ünite, politik ünite ve genellikle ideolojik ünite ile ilişkilerinde görece bir homojenlik görülür (Poulantzas, 2014: 281).

Ona göre devlet iktidarını elinde tutan ve bunu egemen sınıf veya fraksiyon olarak örtülü bir biçimde gerçekleştiren, her daim hegemonik sınıf veya fraksiyon olmuştur. Bu durum da hegemonik sınıf veya fraksiyonun hâkimiyetindeki iktidar bloğunun politik üntesi; *bu sınıf ya da fraksiyonunun özgül çıkarlarına uygunluğu çerçevesinde, devlet iktidarının üntesini belirtir.* Bu durum kapitalist devletin

“özgün ünitesi” ve “görece özerkliği” ile ilgilidir. Çünkü hegemonik sınıf veya fraksiyonunun devlet ile olan bu özel ilişkisi, onun devlet “makinesine” bağımlı olması sonucunu doğurmaz aksine, hem bu sınıf veya fraksiyonundan hem de iktidar bloğunun görece özerkliğini gösterir (Poulantzas, 2014: 248-249). Yani Poulantzas bu noktada, devletin iktidar bloğundan yer alan sınıf veya fraksiyonlarından görece özerk olduğunu ifade ederek, “görelî özerklik” kavramını iktidar bloğu ilişkilerini açıklamak için de kullanmıştır.

Böylece Poulantzas, politik egemenliğin tek bir sınıf veya fraksiyonda olmadığı sınıflara bölünmüş bir kapitalist toplumda, kapitalist devlet ile egemen sınıf arasındaki ilişki analizinde, iktidar bloğu kavramına başvurur. Bu blokta yeri geldiğinde farklı üretim tarzları ve sınıfların bir arada bulunduğunun da altına çizerek, devleti basit bir “araç” olarak gören anlayışa da karşı çıkar. Çünkü kapitalist devlet, bu kavram üzerinden tekrardan belirttiği üzere, pek çok sınıf ve fraksiyonlarının bulunduğu aynı zamanda kendi aralarındaki çelişkili üniteyi ve çıkar çatışmalarını da gösterir. Devletin tüm bu anlatılan işlevleri yerine getirebilmesi için ise bir ön koşul gereklidir: Görece özerklik.

3.3.4.5. Kapitalist Devletin Görece Özerkliği

Poulantzas’ın en önemli kuramsal katkılarından biri olan devletin görece özerkliği, ona göre kapitalist devlet tipinin en önemli karakteristiklerinden biri olmanın yanı sıra çok sayıda tartışmaya ve yanlış yoruma da yol açmış bir konudur. Ona göre kapitalist devlet, devlet iktidarının ekonomiden görece özerkleşmiş kurumlarının özgül bir iç tutunumunu sağlar. Bu tutunum, iktidar bloğunda yer alan sınıf veya fraksiyonlarının, müttefik ya da destek sınıf ve fraksiyonların ilişkilerinin, devletin kurumsallaşmış iktidarının parçalanmasını engeller. Bu durum kapitalist devlete özgüdür çünkü önceki devlet tiplerinde, özerkleşmiş hukukî-politik üstyapının bu özgül tutunumuna rastlanmaz. Dolayısıyla kapitalist devlet tipinin görece özerkliği; devletin yapıları ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiden, devletle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkiden ve özellikle de kapitalist devletin iktidar bloğundaki sınıf veya fraksiyonlarından görece özerkliğini ifade eder. Poulantzas’ın bu kavramı kuramına katmasındaki amaç, devleti egemen sınıfların bir aracı olarak gören anlayışın yetersiz ve yanlış olduğunu göstermek ve aynı zamanda kapitalist

devlet tipinin önceki devlet tiplerine göre özgül fonksiyonunu belirlemektir (Poulantzas, 2014: 297-298).

Görece özerkliğin koşulunu ise, KÜT'ün ve kapitalist bir formasyonun özgül düzeyi olan özgün bir üniteye yani sınıf iktidarı ünitesine sahip olması ölçüsünde mümkün olacağını vurgular (Poulantzas, 2014: 199). Yani bu politik ünite devletin görece özerkliğinin koşulunu oluşturur.

Devletin görece özerkliği, yalnızca politik yapının ekonomiden görece özerkliğini değil aynı zamandan devletin egemen sınıflardan görece özerk olduğunu da ifade eder (Bridges, 1999: 478). Her ne kadar Poulantzas bu kavramın dayanak noktasını Marx ve Engels'e uzatsa da onların mevcut güçler arasında bir denge olması durumuna bağlı özerklik olasılığını eksik bulur (Poulantzas, 2014: 305). Bu noktada kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıflara göre üstlenmiş olduğu rolden bahsetmek gerekir. Kapitalist devlet burjuvaziyi politik düzeyde örgütler. Marx ve Engels'in de belirttiği üzere, burjuva sınıfı, hegemonik örgütlenme düzeyinde kendi özgün politik partileriyle ortaya çıkma konusunda yeteneksizdir. Burjuvazinin politik düzeyde ortaya çıkma konusundaki yeteneksizliği, iç ünitesini gerçekleştirme konusundaki güçsüzlüğünden kaynaklanır. Aynı zamanda bu yeteneksizlik, egemenlik altındaki sınıflarla mücadelesinden ve bu sınıflara hegemonya kurmasının güçlüğünden de kaynaklanır. Bu noktada devreye giren kapitalist devlet, burjuvazinin politik çıkarlarını dikkate alarak, onun adına bu politik hegemonyayı gerçekleştirir. Fakat bunu yaparken kapitalist devlet, burjuvazi karşısında görece bir özerklik edinir. Bu özerklik, kapitalist devlete, egemenlik altındaki sınıflarla zamanla egemen sınıf ve fraksiyonların ekonomik çıkarlarına yarayacak bir 'uzlaşma' olanağını verir. Aynı zamanda görece özerklik: *"Devlete somut konjonktüre göre egemen sınıfın herhangi bir fraksiyonunun uzun erimli ekonomik çıkarlarına müdahale etme olanağı da verir"* (Poulantzas, 2014: 332-333). Görüldüğü üzere devlet bu durumda farklı konjonktürlere göre görece özerkliğe sahiptir ve yine bu noktada egemen sınıfların basit bir aracı olduğu görüşünden ayrılır.

Bununla beraber devlet, bu görece özerkliği somut olarak kazanmak için, toplumun egemenlik altındaki bazı sınıflarına dayanır. Bunu ideolojik ve kompleks bir dizi süreçte, kendisini onların temsilcisi gibi sunarak onları egemen sınıflara karşı oyuna dâhil eder. Bu sayede, politik çıkarlarına uygunmuş gibi sunduğu bir dizi

uzlaşmayı egemenlik altındaki sınıflara kabul ettirmeyi başarır. Özetle, somut olarak egemen sınıflardan görece bir özerklik kazanan kapitalist devlet, egemenlik altındaki sınıflara dayanmakta ve onları bazen egemen sınıflara karşı oyuna sokarak, politik fonksiyonunu yerine getirir. Kazanmış olduğu bu özerklik devlete, bu sınıfların politik çıkarıyla sürekli olarak ilişki içerisinde olmasını mümkün kılar. Fakat unutulmaması gereken nokta, kapitalist devletin, burjuvazinin politik çıkarlarından bir adım bile uzaklaşmamasıdır. Sonuç olarak devlet böylece, hegemonya düzeyinde ortaya çıkamayan egemen sınıflar adına bu politik hegemonyayı gerçekleştirir. Bu durum onun “*politik örgütlenme faktörü*” olma fonksiyonundan kaynaklanırken, işçi sınıfının özerk bir politik parti olarak örgütlenmesi ise “*politik örgütsüzleşme faktörü*” olma fonksiyonundan kaynaklanır. Yani devlet bir yandan egemen sınıfları politik olarak örgütlerken diğer yandan işçi sınıfını politik olarak örgütsüzleştirir (Poulantzas, 2014: 334-337).

Poulantzas devletin görece özerkliği kavramı ile devleti egemen sınıfların basit bir aracı olarak gören anlayışa karşı çıktığı gibi, devleti bir öznenin, *egemen-özne sınıfın* bir ürünü olarak gören anlayışa da karşı çıkar. Devleti sınıflardan ayrı bağımsız bir alan olarak görmesi onu bir dizi tartışmanın önemli bir figürü haline getirmiş ve meşhur Poulantzas Miliband tartışmasını başlatmıştır.

3.4. Kapitalist Devlet Sorunu: Poulantzas ve Miliband Tartışması

Ralph Miliband’ın 1969 yılında yayımlanan *Kapitalist Toplumda Devlet* adlı eseri üzerine, Poulantzas’ın aynı yıl *Kapitalist Devlet Sorunu* başlığını taşıyan, Miliband’ın eserine yönelik eleştirel bir makale yazması ile *New Left Review* sayfalarında başlayan ve sürdürülen tartışma, Miliband’ın 1970 ve 1973 yıllarında Poulantzas’ın suçlamalarına karşı yazdığı iki makalesinin yayımlanması ile devam eder. Ardından Arjantinli kuramcı Ernesto Laclau’nun da tartışmaya dâhil olarak 1975 yılında iki yazara yönelik eleştirel bir makale kaleme almasıyla süren tartışma, Poulantzas’ın 1975’de Miliband ve Laclau’nun eleştirilerine yanıt verdiği makaleyle son bulur.

Tartışma, *devletin görece özerkliği* sorunundan yola çıkarak, yöntemsel ve epistemolojik eleştirilerin yanı sıra bir dizi zengin konuyu ve problemi ele alır; bürokrasi sorunu, ideoloji sorunu, devlet iktidarı-sınıf iktidarı ayrımı, üretim tarzı vb. Fakat bu problemlerin ve Marksist devlet sorunsalının doyurucu bir cevabının

sunulmadığı aşikâr olsa da dikkatleri Marksist devlet sorununa çevirmiş ve yeni analizlere kapı aralamıştır. Ayrıca gerek Miliband gerekse Poulantzas geç dönem çalışmalarında bu dönemde ortaya koydukları görüşlerinin sınırlılıklarını aşmışlardır.

Tartışmanın fitilini ateşleyen Miliband'ın *Kapitalist Toplumda Devlet* adlı eserinde Miliband hem çoğulcu devlet modellerini eleştirmekte hem de devletin kapitalist toplumdaki yeniden üretim üzerindeki rolünü kendi Marksist okuması üzerinden sunmaktadır (Carnoy, 2014: 137). Eserde, sermayenin devlete nasıl egemen olduğunu ve bu egemenliği nasıl yeniden ürettiğinin detaylı bir analizini sunan Miliband, sosyalizme salt seçim yoluyla ulaşılamayacağını, halkın taleplerini dile getirip onları harekete geçirebilecek kitlesel bir politik hareketin gerekliliğine işaret eder (Clarke, 2004: 28). Hem Poulantzas'ın SİTS (1968) eseri hem de Miliband'ın *Kapitalist Toplumda Devlet* (1969) eseri ihmal edilen Marksist devlet konusunda, hem büyük bir boşluğu doldurmuş hem de bu devlet sorunsalına dair zengin bir değerlendirme sunmuştur. Aynı zamanda Negri'nin de belirttiği üzere esas sorunu da doğru bir biçimde ortaya koymuşlardır. Sorun: “*Çağdaş devletin görece özerkliği'nin, onun sınıfsal karakterini olduğu gibi muhafaza etmeyi de ihmal etmeden, iktisadi ilişkiler dünyası bakımından ne şekilde ve hangi boyutlarda tezahür ettiğini tanımlamaktır*” (Negri, 2003: 216).

1969'da yazılan *Kapitalist Devlet Sorunu* başlıklı metninde Poulantzas, Marksist düşüncede bir devlet teorisinin yokluğundan ve ihmalinden bahseder ve Miliband'ın *Kapitalist Toplumda Devlet* adlı kitabının bu anlamda büyük bir boşluğun kapatılmasına yardımcı olacağını belirtir. Ona göre devlet teorisinin olmayışı, tıpkı bilimsel bir teorinin olmadığı dönemlerdeki gibi, devlet ve siyasal iktidar üzerine, burjuva fikirlerinin, siyasal teorik alanı, hiçbir direniş görmeden kaplamıştır ve Miliband'ın çalışması bu noktada, devlet hakkındaki burjuva ideolojilerini yıkmakla kalmamış, bu ideolojilerin sunamadığı pozitif bilgileri de ortaya koymuştur. Fakat yine ona göre Miliband'ın seçmiş olduğu yöntem aynı zamanda yanlışların kaynağı da olmuştur (Poulantzas vd., 1977: 63).

Miliband'ın analizinde seçmiş olduğu yönteme dair iki eleştiride bulunan Poulantzas ilk olarak, Miliband'ın eserinde, *somut olgunun dolaysız incelenmesi yoluyla burjuva ideolojilerini doğrudan cevaplandırırken*, Marksist devlet teorisine dair bir analiz geliştirmediğini, burjuva ideolojilerini cevapladığını belirtir. Bu analiz

yokluğu birçok yerde Miliband'ın; *‘‘hem kendini burjuva ideolojileriyle aynı alana yerleştirdiği, hem de onlara saldırdığı izlenimini vermektedir’’* diyerek eleştirir. İkinci eleştirisi ise, Miliband'ın toplumsal sınıfları ve devleti; *‘‘nesnel yapılar ve bunların ilişkilerini de dñzenli bağlantıların nesnel bir sistemi, yani ögeleri insanların, Marx'ın deyimiyle taşıyıcılar olduğu bir yapı ve bir sistemi’’* (Poulantzas vd, 1977: 64-69) kavramakta güçlük çektiğini belirterek:

‘‘Toplumsal sınıfların veya grupların bir şekilde kişilerarası ilişkilere indirgenebileceği, devletin, devlet aygıtını oluşturan farklı grupların üyelerinin kişilerarası ilişkilere indirgenebileceği, devletin, devlet aygıtını oluşturan farklı grupların üyelerinin kişilerarası ilişkilerine indirgenebileceği ve son olarak da toplumsal sınıflarla bizzat devlet arasındaki ilişkinin de, toplumsal grupları oluşturan bireylerle, devlet aygıtını oluşturan bireyler arasındaki ilişkilere indirgenebileceği izlenimini vermektedir’’ (Poulantzas vd., 1977: 69).

Eleştirisinde bulunur. Bu noktada Poulantzas, Miliband'ı, devleti kişilerarası ilişkilere indirgemekle ve işlevselcilikle suçlar. Kendi analizinde ise devlet sorununa daha *‘‘nesnel’’* bir bakış açısı sunmaya çalışır. Ona göre burjuva sınıfı ile devlet arasındaki bağ *‘‘nesnel bir ilişkidir’’*. Dolayısıyla bunun anlamı:

‘‘Eğer belli bir toplumsal formasyonda devletin işlevi ile aynı formasyondaki hâkim sınıfın çıkarları birbirleriyle uyuyorsa, bu, sistemin kendi mantığından ötürü böyledir. Yönetici sınıfın üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmaları neden değil sonuçtur, hem de bu nesnel rastlantının şans eseri ortaya çıkan ve koşula bağlı bir sonucu’’ (Poulantzas vd., 1977: 74-75).

Ona göre Miliband devletin işlevini, devlet aygıtı üyelerinin davranışlarına ve tavırlarına indirger (Poulantzas vd., 1977: 75). Miliband'a göre ise Poulantzas'ın özel bir ağırlık verdiği *‘‘nesnel ilişkiler’’*e dair vurgusu diğer birçok unsuru dışlamaktadır:

‘‘Devletin yaptığı her şeyin, en ince ayrıntılarına kadar ve her zaman, bñtñnñyle bu nesnel ilişkilerce belirlendiği öne sürñlmñř olmaktadır; başka bir deyişle, sistemin yapısal baskıları, devletin işlemlerini sağlamaları sistemin onlara empoze ettiği politikanın sadece görevlileri ve uygulayıcıları durumuna getirecek kadar kesin zorlayıcı niteliktedirler’’ (Miliband vd., 1977: 96).

Miliband'a göre Poulantzas'ın bñtñn bu söylediklerinin getirmiş olduğu tek şey; *‘‘yönetici sınıf yerine nesnel yapılar ve nesnel ilişkiler kavramını koymasídır’’*. Poulantzas'ın analizinin onu doğrudan bir tür *‘‘yapısal determinizme’’* veya *‘‘ñst-determinizme’’* götürdüğñnñ ve bunun sonucunda da; *‘‘devletle sistem arasındaki diyalektik ilişkinin tñmñyle gerçeği bir şekilde ele alınışının imkânsız kıldığını’’* belirtir. Çünkü ona göre devlet ile sistem arasındaki ilişki, Poulantzas'ın planının izin

verdiğinden çok daha karmaşıktır. Onun analizindeki gibi devlet seçkinleri, tümüyle nesnel yapılar içerisine hapsedilirse, muhafazakâr veya sosyal demokrat olsun, burjuva meşruiyetçilerinin yönettiği bir devlet ile faşistler tarafından yönetilen bir devlet arasında, hiçbir fark olmayacağı sonucuna varılacağını iddia eder (Miliband vd., 1977: 96-98). Miliband'a göre böylesine bir yanılgı, Poulantzas'ın *devletin göreceli özerkliği* konusunu ele alırken devlet ve hükümet biçimlerindeki farklılıkları yok etmesine benzetmektedir. Poulantzas, Marx'ın "*burjuvazinin dini*" olarak tanımladığı Bonapartizm'i; "*kapitalist devletin bütün biçimlerine özgü*" olarak ifade ettiğini belirttiğini söylediğinde Miliband buna karşı çıkarak, hem Marx'ın böylesi bir karşılığı kullanmadığını hem de kullansa dahi yanılmış olacağını belirtir. Ona göre Bonapartizm, *bütün kapitalist devlet biçimlerine özgü* olmamıştır, hatta bunun tam tersi söz konusudur. Ona göre Marx, Bonapartizm'in; "*devleti yönetme yeteneği bulunabilen tek hükümet biçimi olduğunu*" söylüyordu. Tüm devletlerin belli derecelerde özerk oldukları fikrine katılmakla birlikte Miliband'ın bu konuda dikkat çekmek istediği nokta, faşizm gibi devletin özerkliğinin aşırı bir örneğinin olduğu bir durumla, burjuva demokrasisi koşullarında kazanılan bir özerklik arasında büyük bir fark olduğu analizidir (Miliband vd., 1977: 98-99). Yani Miliband'a göre Poulantzas'ın yaptığı gibi devleti nesnel ilişkiler alanına sıkıştırmak, devletin *göreceli özerkliği* bahsini yanlış yorumlamaya yol açacak bir teorik bakış açısına; *üst-determinizme* götürecektir. Fakat Miliband'ın Poulantzas'a ithafen yazdığı ikinci cevabında, bu üst-determinizm yerini *yapısalcı soyutlamacılık* nitelemesine bırakır.

Miliband'a göre bunun anlamı Poulantzas'ın "yapılar" ve "düzeyler" anlayışının doğurduğu sonucun, "*somut bir konjonktürün siyasal analizi*" olarak adlandırdığı şeyi yapmasına imkân bırakmamasıdır (Miliband vd., 1977: 139). Laclau ise Miliband'ın kullandığı anlamda kavramı şöyle açıklar; "*soyut olarak tanımlanmış bir düzeyin açıklayıcı ilkesine başka bir çeşit, soyut olarak tanımlanmış, düzeyde aradığı, teorik bir yaklaşım*". Laclau bu durumu bir aynalar oyununa dönüştürmekle eleştirmekte, bir düzeyin başka bir düzey ile aranma sürecinde sonuç olarak hiçbir şeyin kesin bir anlamının olmadığı ve kavramsal sistemin tümüyle çelişkiye düştüğü bir dairesel işleme dönüştüğünü belirtir (Laclau vd., 1977: 139). Hem Miliband'a hem de Poulantzas'ın metinlerinde kullanmış oldukları yönteme dair detaylı bir eleştiride bulunan Laclau, Miliband'ın teorik yetersizliğine yönelik eleştiriye cevap veremediğini ve kitabının analiz basamağının ötesine geçemediği

için, eserinin teorik ufkunun sınırlı olduğunu belirtir. Poulantzas'ın teorik bakış açısına yönelik Miliband'ın yönelttiği "yapısal üst-determinizm" tanımlamasına ise katılır fakat bunun, devletin görelî özerkliği sorununu doğru bir şekilde ortaya koymasına engel olduğu iddiasına katılmaz. Çünkü ona göre, burjuva sınıfı ile devlet arasındaki bağın nesnel niteliğiyle, bu devletin görelî özerkliği arasında hiçbir uyumsuzluk yoktur. Laclau'ya göre Poulantzas'ın ele aldığı şekliyle görelî özerklik, yapısal bir öge olacaktır. Yani söz konusu üretim tarzına karşılık gelen düzeyler arasındaki eklemlenme sonucudur. Dolayısıyla sistemin tümünün bir diğer nesnel belirleyicisini de bu görelî özerklik oluşturmaktadır. Laclau, Poulantzas'ın Miliband'a yönelik eleştirisini devletin görelî özerkliği üzerinden kurarken karşıtının kuşkularına yönelik, daha güçlü bir tez oluşturmadığının da altını çizerek (Laclau vd., 1977: 94-107).

Miliband ve Poulantzas arasında ideoloji özelinde yürütülen tartışmanın devamında ise Poulantzas, hem kendisinin hem de Miliband'ın ideolojinin sadece; *"fikirlerde, geleneklerde ve ahlakta var olduğunu düşünüp, güçlü anlamda kurumlarda somutlaştığını görmeyerek çalışmamızı bitirdik"* diye belirterek, temelde ideolojik düzeylere dayanan bu kurumların, kurumsallaşma süreci sebebiyle devlet sistemine ait olduklarını söyler. Marksist geleneği sürdürerek devlet kavramını oldukça sınırlı bir anlamda kullandıkları özeleştirisinde bulunur. Çünkü ona göre klasik Marksist gelenekte devlet teorisi, temelde devletin, baskıcı rolünü göstermekle ilgilenir. Onlar da bu geleneği izleyerek, başlıca baskı ögesi olan kurumların, devletin bir parçası olduğunu düşünüp, başlıca rolü ideolojik olan kurumları, *devletin dışında sayarak reddettik* der. Önerdiği tez ise şudur; *"devlet sistemi, içlerinde bazılarının temelde, en katı anlamıyla baskı rolünü yüklediği ve ötekilerin ideolojik rolü üstlendiği çeşitli aygıtlar ya da kurumlardan oluşmaktadır"* Dolayısıyla ona göre DİA'ların, devletin bir parçasını oluşturduğu kabul edilmelidir (Poulantzas vd., 1977: 82-84). Oysa Miliband bu konuda şüpheli davranır.

Ona göre bunların burjuva demokrasilerinde devletin değil de siyasal sistemin parçası oldukları iddiasındadır. Çünkü ona göre ideolojik kurumlar, çok fazla ölçüde bir özerkliğe sahiptir. Dolayısıyla sisteme bağlı olma derecelerini daha iyi gizleyebildiklerini belirtir. Bu ilgili kurumların bağlı olduklarını göstermenin yolu ise; *"bunların devlet sisteminin parçası olduğunu ileri sürmek değil, ideolojik işlevlerini devlet sisteminin dışında yerine getirdiklerini göstermektir"* der (Miliband

vd., 1977: 100-101). İdeolojinin rolü sorununda, Miliband'ın şüpheli tavrı onu, ideolojilerin kurumsallaşmış yapılar olduğunu göz ardı etmesine sebep olurken aynı zamanda ideolojik aygıtları devlet sistemine dâhil etmez, Poulantzas'ın *devletin baskı aygıtlarının yanı sıra ideolojik aygıtları ihmal etmemiş olması önemlidir fakat bu aygıtlara gereken "özerkliği" vermemiş olması da eleştirilmeye değerdir.*

Laclau'ya göre devlet gücünü elinde tutan bölüm ile egemen sınıflar arasındaki ilişki ele alındığında, Miliband ile Poulantzas'ın farklı konuları incelediklerini ve bu noktada bir yanlış anlaşılma olduğunu belirtir. Poulantzas, KÜT içerisinde, siyasal düzeyin özerk niteliğini teorik düzeyde göstermeye çalışırken; Miliband, Batı Avrupa'da siyasal iktidarı elinde tutan bölümlerle egemen sınıflar arasındaki ilişkiyi kuran somut bağları belirlemekle ilgilenmektedir. İki isim böylesine farklı konuları incelerken, bu durumu açıkça görememişler ve Poulantzas, Miliband'ın iktidardaki seçkinler ile hâkim sınıf arasındaki ilişkiyi, yalnızca faşizm özelinde, devletin görece özerkliğini vurguladığı yönünde anlamış, Miliband ise Poulantzas'ın farklı yönetim şekillerini burjuva demokratik devlet biçimine dair ilgisini kaybetmiş biçimde vurguladığını ve bu iki biçim arasındaki farklılığı göremediğine dair yanlış bir çıkarımda bulunmuştur (Laclau vd., 1977: 108-109).

Laclau'nun da doğru bir tespitle işaret ettiği üzere, gerçekten de gerek Poulantzas gerekse Miliband, tartışmaya benzer bir konudan; *kapitalist bir toplumda devletin görece özerkliğinden* yola çıkarlar. Fakat aynı başlangıç noktalarından yola çıkmalarına rağmen, analizlerinin devamında çok farklı konuları savunmakla birlikte, ikisi de birbirini *devletin görece özerkliğini* yanlış ele almakla suçlamışlardır. Poulantzas, kaleme aldığı son cevap metninde, Laclau'nun da belirttiği gibi, Miliband ile yazdıklarının farklı alanlarda olduğunu belirtir.

Poulantzas, 1975 yılında, artık Laclau'nun da dâhil olduğu süregelen tartışmaya dair son bir metin kalem alır. Yazmış olduğu makalenin, Miliband'ın makalelerine değil de Laclau'ya bir cevap ve genel tartışmaya bir katkı niteliğinde olduğunu belirtir. Ayrıca bu tartışmanın Miliband ile arasındaki farklılıkların araçsalcılık ve yapısalcılık arasındaki çekişme olarak algılanmasının tartışmayı yanlış bir şekilde ortaya konulmasına sebep olduğunu söyler. Makalenin en önemli amaçlarından birini de Poulantzas'ın *SİTS* eserinin yayımlanmasından itibaren kendi

pozisyonu ve analizlerinin evrimi üzerine bir dizi düzeltme ve değerlendirme niteliği taşımasıdır (Poulantzas vd., 1977: 182-184).

SİTS'e yöneltilen "somut analizlerin eksikliği" eleştirisini kabul etmeyen Poulantzas, yalnızca teorist bir eğilim taşıyan bu somut analizlerin metin içerisindeki yürütülme yollarına ilişkin durumu, bir dönem Althusser'le paylaştığı aşırı katı bir epistemolojik tavra bağlanabileceğini belirtir (Poulantzas vd., 1977: 186). Bu teorisizmin onu sadece somut analizleri uygun olmayan bir sunuşa götürmeyle kalmadığını aynı zamanda Laclau'nun da işaret ettiği üzere onu "biçimselciliğe" ve dolayısıyla somut analizlerin ihmaline götürdüğünü kabul eder. Buna ek olarak teorisizmin yol açtığı anlaşılması güç bir dil kullandığını ama daha sonraki yazılarında bu durumu düzeltmeye çalıştığını belirtir (Poulantzas vd., 1977: 194). Biçimselcilik yorumunu kabul etse de Laclau'nun, eleştirilerinin "Althusserciler" olarak Poulantzas'ı da dâhil eden genellemesini yanlış bulur. Laclau bu noktada, Balibar'ın *tarihi maddecilik* anlayışı ile birlikte Poulantzas eleştirisine dâhil eder.

Laclau'ya göre Balibar ve Poulantzas, "ekonomik düzey" kavramını kesinlikli bir eleştiriden geçirememişler ve gerçek bir teorik kavram üretememişlerdir. Ayrıca üretim ile ekonomi arasındaki gerekli ayrımı ortaya koyamamışlar dolayısıyla kendilerini; "örneğin *hangi düzeyin egemen rolü olacağına ekonomik düzey karar verir şeklinde biçimsel bir mecazlar oyununa*" indirgemişlerdir eleştirisinde bulunur (Laclau vd., 1977: 125). Poulantzas bu eleştirilere karşılık, Laclau'nun "ekonomik düzeyi tek anlamlı gibi kabul etmesi" durumunu yani tüm üretim tarzlarında aynı anlam ve içeriğe sahip saymakla ilgili suçlamasını ve ayrıca, ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin farklı üretim tarzlarının niteliği olmadığını yalnızca kapitalizme özgü olduğu söylemini bir dereceye kadar haklı bulduğunu söyler (Poulantzas, vd., 1977: 216). Bu noktada özelde Balibar'la ve Althusserci ekolle olan farklı pozisyonunu göstermeye çalışır.

Poulantzas, Althusser'in ve Balibar'ın yazılarında, ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin göreceli özerkliği konusunun, her bir düzeyinin özüne ait değişmeyen ve farklı üretim tarzlarında var olan bir özellik olarak görüldüğünü belirtir. Oysa kendi sorunsalını; "kapitalist devletin göreceli özerkliği altında yatan kapitalist üretim tarzını tanımlayan, siyasal düzey ve ekonomik düzey ayrımı gibi

kesin ve önemli bir sorunla uğraşıyordum'' diye belirtir. Bu noktada Laclau'nun doğru olarak tespit ettiği yanlışının, kapitalizme özgü bu ayrımın/özerkliğin farklı biçimlerde de olsa; *'kapitalizm-öncesi üretim tarzlarında da bulunabileceğini'* söylemesi olarak belirtir (Poulantzas, vd., 1977: 224). Dolayısıyla bu düzeylerin farklı üretim tarzlarında var olan bir özellik değil, yalnızca kapitalizme özgü olduğuna dair savı Laclau ile paylaşır.

Poulantzas-Miliband tartışmasını araçsal ve yapısal görüş arasında cereyan eden bir tartışma olarak nitelendiren merkezi bir görüşün yanı sıra (Gold, Lo ve Wright, 1976) örneğin Martin Carnoy Miliband'ı araçsal olarak tanımlamanın yanlış olduğunu belirtir ve bu tartışmayı; *'yöntem ve bireyin toplumsal değişimin bir kaynağı mı olduğu, yoksa toplumsal yapı tarafından mı belirlendiği'* üzerine yapılan bir tartışma olarak tarif edilmesinin daha doğru olabileceğini belirtir. Ona göre araçsalcılık karşısında yapısalcılık boyutu aslında ileri sürülen ana argümanların yanlış okunması ile ilgilidir. Poulantzas'ın yapısalcılığının, Miliband'ın ampirizmine karşılık bilimsel bir yöntem olarak sunulduğunu belirtir (Carnoy, 2013: 137-141). Dolayısıyla bu tartışmayı yapısal ve araçsal görüşe indirgemekten ziyade daha ötesinde bir pozisyonda konumlandırmak daha doğru olacaktır.

Jessop'a göre (2005: 43-45) hem Miliband hem de devlet üzerine bu dönem çalışmalarında Poulantzas, ekonomik ve sermaye birikiminin gerekliliklerine dair bir gönderme yapmaksızın, politik ve ideolojik mücadeleler üzerine yoğunlaşmışlar ve sonuç olarak bu durum onların polemik kaygılarını yansıtmıştır. Miliband'ın kaygısını; *'liberal demokrasi kuramcılarına karşı bir yandan ekonomik ve siyasal elitlerin sosyal kökenleri, aralarındaki kişisel bağlar ve ortak değerlere dair; öte yandan hükümet politikasının gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkilerine dair olguları açığa çıkarmak'* olarak açıklar. Bu noktada Miliband'ın temel kaygısı liberal çoğulculuğun çarpıtmalarını ve mistifikasyonlarını açığa çıkarmak olduğu için Marksist devlet analizini geliştirememiş dolayısıyla kapitalist toplumda devletin esas doğasını, devletin sermaye lehine sağladığı avantaj ve içsel sınırlılıklarını ortaya koymayı başaramamıştır. Poulantzas'ın kaygısı ise liberal demokratik kuramı yanlışlamaktan çok, geleneksel komünist ortodoksi'nin *'tekelci devlet kapitalizmi'* tezinin eleştirisidir. Bu eleştiri her ne kadar anlamlı olsa da kapitalist devlete dair doyurucu bir açıklama getirmez. Simon Clarke'ın da doğru bir tespitle işaret ettiği üzere Poulantzas'ın kuramı tekelci devlet kapitalizmi kuramının revaçta olduğu

Fransa’da değil Britanya’da ses getirmiştir. Fakat çalışmasının ses getirmesinin nedeni açık yanıtlar sunması değil, Britanya’da o zamana dek üzerinde durulmayan, ekonomi ile politika arasındaki, *yapı ile savaşım arasındaki ilişkileri* sorgulamasıdır. Her ne kadar son kertede ekonominin belirleyici olduğunu vurgulasa da esas olarak, sınıf savaşımının ideolojik ve politik boyutlarıyla ilgilenmiş, üstelik daha sonraki çalışmalarında sınıf mücadelesinin hangi yönde gelişeceğini belirlemede ideolojik ve politik boyutlara daha da büyük bir rol atfederek, ekonomik boyutu daha fazla arka plana itmiştir (Clarke, 2004: 27-31).

Colin Hay’a göre ise (2017: 354-357) bu ‘‘kötü’’ şöhretli tartışmada her iki isim de en parlak teorilerini ortaya koyamamışlar ve sorunu ileriye taşıyamamışlardır. Fakat gerek yapı merkezli gerekse kişi merkezli görüşlerin sınırlılıklarını göstermekle birlikte devlet konusunda günümüzdeki birçok yeni gelişmelere bir kalkış noktası oluşturmuşlardır. Tartışmanın çalışma açısından önemi ise, Poulantzas’ın bu dönemdeki devlet düşüncesine ait konumunu ve bu konuma ait itirazları açıkça ortaya koymuş olmasıdır.

3.5. Olağanüstü Devlet Biçimleri

Poulantzas’ın 1970’de kaleme aldığı *Faşizm ve Diktatörlük*’te (FD); *olağanüstü devlet biçiminin özel bir rejim biçiminden başka bir şey değildir* (Poulantzas, 2004: 22) diyerek tanımladığı faşizmin, özgül bir siyasi olgu olarak temel özelliklerini ayırt etmeye çalışır. Alman ve İtalyan faşizminin genel niteliği üzerine bir analizin yanı sıra Üçüncü Enternasyonal’in faşizm karşısındaki siyasetinin de bir eleştirisini sunar. 1975 tarihli ve Türkçe çevirisinde *Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci* başlığını taşıyan *Diktatörlüklerin Krizi* adlı çalışmasında ise merkezi temayı, Yunanistan, İspanya ve Portekiz’deki askeri diktatörlük rejimlerini ve bu rejimlerin yıkılmasının ardından bahsi geçen toplumlardaki demokratikleşme süreçleri ve çıkarılacak derslerin bir analizini verir.

FD, gelişmiş ülkelerdeki kapitalist iktidarın olağan biçimi ile burjuvazinin siyasal egemenliğinin "istisnai" biçimleri arasındaki ayrıma odaklanırken aynı zamanda faşist rejimlerin doğasını ve bunların yükselişlerini kontrol etmek veya bunları yıkmak isteyen işçi hareketinin yenilgisinin incelemesini de sunar (Jessop, 2005: 77). Poulantzas’ın analizi, faşizm olgusundaki sınıf siyasetinin karmaşıklığının çözümünün yanı sıra politik konjonktürlerin ayrıntılı bir dönemselleştirmesini de

sağlayan grift bir kavramlar aygıtı sağlamış ve bu durum aynı zamanda kendi sosyolojik yaklaşımını Althusser'in teorik duruşundan ayırması sürecini başlatmıştır (Martin, 2013: 28-29).

SİTS'de kapitalist devlet tipi ve biçimlerine dair ayrıntılı bir analiz sunan Poulantzas, FD'de kapitalist devlet tipinin olağan ve olağanüstü biçimlerinden bahseder. Kapitalist devletin olağan dönemi olan, gerek liberal hukuk devleti biçimi gerekse siyasal bunalımlara tekabül etmeyen müdahaleci devlet biçimi ile olağanüstü devlet biçimleri olarak adlandırdığı faşizm, askeri diktatörlükler ve Bonapartizm arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmış ve SİTS'deki teorik analizini genişletmiştir.

Aynı zamanda SİTS'e getirilen somut analizlerden yoksun olduğu eleştirilerine karşı FD'de *somut durumların analizi* yoluyla bu ihmalin telafisini yapmıştır. SİTS'in yayımlanmasının ardından tutum ve analizlerinin evrimi üzerine bir dizi düzenlemeye, FD ile başlamış ve özellikle bu düzenlemeler *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar*'da somutlaşmıştır. Bu durumu; "... gerek Alman ve İtalyan faşizminin ayrıntılı bir analizi olan *Faşizm ve Diktatörlük*, gerekse çağdaş kapitalist toplumun çok somut şekilde ele alındığı *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar*'da "ampirik" denilen verilerden koca bir yığma açıkça değinerek gerekli düzeltmeleri yaptığımı sanıyorum" (Poulantzas, 2013: 379) diyerek belirtir.

Faşizm incelemesinde ortaya çıkan temel sorunlardan biri kapitalist devletin diğer biçimleri ve askeri diktatörlük ve Bonapartizm gibi rejim biçimlerine göre faşizmin özgüllüğü sorunudur. Bu sorunu olağanüstü devlete tekabül eden siyasal bunalımın ve özgül olağanüstü rejim biçimlerine denk gelen farklı siyasal bunalım türlerinin incelenmesi yoluyla çözülebileceğini belirten Poulantzas (2004: 26), faşizm tahlilinde, öncelikle faşizmin emperyalist aşamadaki konumunu açıklamaya çalışmış ve siyasal bunalımın genel niteliklerini tanımlayarak, faşizme yol açan sınıf savaşı konjonktürünün ortaya çıktığı dönemin genel hatlarını çizmiştir. Bu bağlamda Poulantzas'ı takip ederek öncelikle faşizmin emperyalizm ve siyasal bunalım ile olan ilişkisi açıklanacak ardından faşist devletin büründüğü kurumsal biçimler ve devletin baskı ve ideolojik aygıtları içerisinde faşistleşme sürecine dair açıklamaları ele alınacaktır.

3.5.1. Emperyalizm ve Siyasal Bunalım

Poulantzas, Alman sosyolog Max Horkheimer'in; *'kapitalizmden söz etmek istemeyen birinin, faşizm konusunda da ağzını açmaması gerekir'* önermesini yanlış bulduğunu, esas; *'emperyalizmden söz etmek istemeyen birinin, faşizm konusunda ağzını açmaması gerekir'* (Poulantzas, 2004: 27) diye belirtir. Çünkü ona göre faşizm tam da kapitalizmin emperyalist aşamasına rastlamaktadır.

Bu sebeple emperyalizm sorunu üzerine duran Poulantzas, emperyalizmin, Üçüncü Enternasyonal'in ekonomist bir emperyalizm görüşüne rağmen yalnızca iktisadi bir olgu olmadığını, iktisadî alanda ortaya çıkan değişimlerle sınırlanamayacağını belirtir. Çünkü esasen salt iktisadi veriler kapitalist sistemin bütününe tekrardan düzenlenmesinin ve bunun sonucu olarak, "ideoloji" ve "siyasi"nin derin değişimlerini belirler. Bu değişimler, hem her ulusal toplumsal formasyonu, hem uluslararası toplumsal ilişkileri hem de bu iki kesim arasındaki ilişkileri *aynı zamanda* etkiler. Ulusal toplumsal formasyondaki sürecin görünümü *tekelci kapitalizmde* ortaya çıkar. Bu noktada belirleyici önemdeki olgu, kapitalist devletin yeni işlevidir. Bu işlevin önemi, kapitalist devletin müdahale alanının genişlemesinden ileri gelir. Değişimler uluslararası bağlamda ele alındığında ise karşımıza iki temel öge çıkar; *emperyalist zincir* ve bu zincirin halkalarının *eşitsiz gelişimi*. Bu iki kavram ışığında somut durumların çözümlenebileceğini belirten Poulantzas, tekrardan toplumsal formasyonun bütününe işaret eder. Örneğin Lenin, Rusya'yı zincirin zayıf halkası olarak açıklarken, yalnızca iktisadî ögelere dayanmamıştır. Emperyalist zincirin eşitsiz gelişimi Rusya'da toplumun iç yapısına, bizzat iktisadın, politikanın ve ideolojinin eşitsiz bir şekilde gelişmesine yansiyordu. Bu giriş faşizmin incelenmesinde önemlidir. Çünkü devrim zincirin en zayıf halkasında, Rusya'da gerçekleşirken, Rusya'nın ardından en zayıf iki halka olan Almanya ve İtalya'da faşizm kurulmuştur (Poulantzas, 2004: 28-36). Sonuç olarak Poulantzas'a göre emperyalizm, yalnızca iktisadi sürece indirgenemeyen, iktisadi, siyasiyi ve ideolojiyi aynı anda etkileyen bir olgu olarak kavranması ölçüsünde doğru bir analizde bulunulabilir.

Poulantzas'a göre (2004: 68) faşizm dönemi emperyalist aşamanın bir parçası ve emperyalist ülkelerde tekelci kapitalizmin egemenliğine geçişi temsil etmekteydi. Aynı zamanda bu dönem, bir geçiş evresine has çelişkilerle birleşmiş, emperyalizm

ile tekelci kapitalizmin çelişkileri bu dönemi karakterize etmektedir. Fakat faşizmi, bu geçiş evresi kendi başına açıklayamaz: *“Faşizm yalnız bu döneme bağlı bir olgu kesinlikle değildir”* diye ifade eder. Bu dönem, sınıf mücadelesi konjonktürlerini çizdiği ve faşizmin tekabül ettiği *“siyasal bunalımların”* ortaya çıkışına katkıda bulunduğu ölçüde önem kazanır.

Faşizmin ortaya çıkışının mutlaka bir siyasal bunalıma tekabül ettiğini söyleyen Poulantzas bu siyasal bunalım olgusunun, gerçekte sınıf savaşının bir dizi *özgün niteliklerinden* ibaret olduğu vurgulanarak açıklığa kavuşturulabileceğini belirtir. Faşizmin ortaya çıkışının ve faşistleşme sürecinin ise siyasal bunalımın önemli bir ögesini oluşturan, egemen sınıflar ile fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin derinleşme ve keskinleşme durumuna tekabül ettiğini söyler. Bu durum da bahsi geçen siyasal bunalımın önemli bir unsurunu oluşturur. Siyasal bunalımın ancak egemen sınıf fraksiyonları ve sınıf ittifakları hakkında tutarlı bir görüşten hareketle kavranılacağını belirten Poulantzas çeşitli toplumsal sınıflardan oluşan ve özellikle burjuva sınıfının yapısal olarak sınıf fraksiyonlarına bölündüğü bir toplumsal formasyonda, siyasal egemenlik tek bir sınıfın ya da fraksiyonun hâkimiyetinde değildir. İktidar bloğu terimi ile ifade ettiği üzere çeşitli sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının özgül bir ittifakı mevcuttur. Dolayısıyla egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler, devletin ve devlet rejiminin biçimine dair belirleyici bir önem kazanmaktadır (Poulantzas, 2004: 74-87).

3.5.2. Özgül Bir Siyasi Olgu Olarak Faşizm ve Faşistleşme Süreci

Poulantzas'ı faşizm ve olağanüstü devlet konusunda çalışmaya iten sebep, faşizm sorununun her ne kadar; *“ tarihin karanlıklarında kalmış akademik bir yazma uğraşının konusuymuş”* (Poulantzas, 2004: 21) gibi görünse de hala güncel bir mesele olmasıdır. Elbette tek tehlike faşizm değildir, diğer olağanüstü rejimlerin gerçekleşme ihtimalleri ortadan kalkmamış, Bonapartizm ve askeri diktatörlükler de şanslarını yitirmemişlerdir. Hâlihazırdaki siyasi durum göz önüne alındığında orta veya uzun vadede dikkate alınması gereken bir olasılıktır. Tekrar ortaya çıkması pekâlâ mümkün olan faşizmin ise, tümüyle geçmiştekine benzer ve özdeş biçimlere bürünecek bir süreçten geçeceğini düşünmemek gerektiğini de ekler (Poulantzas, 2004:414, 2006:234).

Poulantzas soyut bir tipolojiden kaçınmak için Bonapartizm ve çeşitli askerî diktatörlük biçimleri gibi, özel türdeki siyasal bunalımlara karşılık gelen diğer olağanüstü rejim biçimlerini bir yana bırakarak, faşizmi tanımlamaya ve temel karakterlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat faşizm ve onun tekabül ettiği özel bunalım türüne dair yapılan tahlilin, diğer bunalımların ve olağanüstü rejimlerin analizinde de ilke olarak kullanılabileceğini belirtir (Poulantzas, 2004: 413).

Poulantzas'ın Bonapartist biçimle anlatmak istediği, temel sınıf çelişkisiyle birbirini kesen siyasal güçler arasındaki bir "denge"ye tekabül eden politik biçimlerdir. Böyle bir durumda egemen sınıfın konumu, ezilen sınıflar safında yer alabilecek bir iktidar dönüşümünü önlemek olan bir devlet biçimi ve diktatörlük olacaktır. Bu durumda devlet, sınıf mücadelesinin arabulucusu ve genel çıkarın temsilcisi şeklinde görünmesine karşın uzun vadede egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Aynı zamanda Bonapartist diktatörlükte devlet, faşizmde olduğu kadar ciddi bir halk desteğine ihtiyaç duymaz, çünkü onun işlevi zaten uzun vadede egemen sınıfların çıkarına hizmet etmektir (Poulantzas, 2013: 238-239). Askerî diktatörlüklerde ise halk kitleleri devlet aygıtlarında görünürde hiçbir yerde yoktur (Poulantzas, 1981: 65). Bununla birlikte Bonapartizmde sivil idare hâkim aygıtken, askerî diktatörlüklerde ordu, faşizmde ise siyasi polis hâkim aygıt durumundadır (Poulantzas, 2004: 370).

3.5.2.1. Faşist Devletin Büründüğü Kurumsal Biçimler

Poulantzas'a göre (2004: 361-362) kapitalist devlet tipine ait bir devlet biçimi olan faşist devlet, siyasal bir bunalıma tekabül etmesi sebebiyle, olağanüstü devlet biçimidir. Aynı zamanda özgül bir "rejim biçimi" oluşturan faşist devlet, ortak bir siyasal bunalıma denk düştüğü ölçüde askerî diktatörlük, Bonapartizm gibi kapitalist devletin olağanüstü devlet biçimine, diğer rejim biçimleriyle "ortak hareketler" sunar. Bununla birlikte faşist devlet biçimleri özgül bir sınıf ilişkisi ve siyasal bunalıma tekabül ettiği ölçüde diğer rejim biçimleriyle "ayrılıklar" gösterir.

Faşist devlet incelemesine geçmeden önce, onu devlet biçimi ve rejim biçimi olarak örgütletiren ölçütlerin konması gereklidir. Kapitalist bir devlet içinde, olağan ve olağanüstü *devlet biçimlerini* ayırt eden ölçütler: (1) Devletin iktisat ve toplumsal ilişkiler üzerindeki müdahale biçimleri ve devletin egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliğinin biçimleri, (2) Devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının biçimleri,

işlevleri ve aralarındaki ilişkiler, (3) Bizzat devlet aygıtının içindeki kolların genel ilişkileri, (4) DİA'lar içerisindeki genel ilişkileri. Kapitalist devlet içerisindeki olağan ve olağanüstü *rejim biçimlerini* ayırt eden ölçütler ise: (1) Bir devlet biçiminin genel karakterlerini sunma derecesi, (2) Bu karakterlerin aldığı özel biçimlere ve gerek baskı aygıtının gerekse ideolojik aygıtların hem birbirleri hem de kendi aralarındaki somut ilişkilere bakılır (Poulantzas, 2004: 362-363).

Ona göre kapitalist gelişmenin belirli bir evresi tek başına faşizmi açıklamak için yeterli değildir. Faşizm, siyasal bir bunalıma ve özgül bir sınıf savaşı konjonktürüne tekabül eder. Fakat Poulantzas bu noktada durup kalmamak gerektiğini belirtir;

“Aslında faşizm, kapitalist devletin gelişiminin belli bir aşamasındaki basit bir farklı biçimini oluşturmaz. Faşizm kapitalist devletin devlet ve yönetim olarak ‘sınırdan’ bir biçimini oluşturur. Sınır durumdan kesinlikle burjuva siyasal sisteminin ‘marazi’ bir biçimi değil; yani, herhangi bir biçimde ‘parlamentar demokrasi’ye yabancı bir biçim değil, fakat sınıf savaşının tamamen özgün bir konjonktürü gereği olan bir biçimi anlamak gerekir. Sınıf savaşının yer aldığı kapitalizmin gelişimi dönemi bile tamamen bu özelliği belirlemez” (Poulantzas, 2004: 73-74).

Müdahaleci devletin mutlak olarak faşist bir biçim alması gerekmeyeceğinin altını çizen Poulantzas’a göre bu durum şuna işaret eder; *faşizm, özgül bir sınıf savaşı konjonktürüne tekabül eder*. Faşizmin oldukça karmaşık bir olgu olduğunu ve ancak “mücadele halindeki farklı sınıflarla” olan ilişkisinin ayrıntılı incelenmesi ile açıklanabileceğini belirtir. Fakat faşizmin, egemen sınıfların fraksiyonlarının ve çeşitli sınıfların çok özel bir durumuna denk düştüğünü de ekler. Çünkü faşizmin doğuşu ve faşistleşme süreci; *egemen sınıflar ve bunların fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin derinleşme ve keskinleşme durumuna tekabül eder* (Poulantzas, 2004: 73-87).

3.5.2.2. Faşistleşme Süreci

Faşizmin; “*sakin bir gökyüzünde birdenbire kopan bir sağanak gibi*” gelmediğini bir “süreç” olduğunu belirten Poulantzas, faşistleşme sürecindeki dönemleri ise şöyle açıklar; birincisi, *sürecin başlangıcından ‘dönüşsüzlük’ dönemine kadar olan dönem*. Faşizmin iktidara gelmesiyle özdeş olmayan bu dönemde, faşistleşme sürecinin geriye döndürülmesi çok güçtür. Faşist parti bu dönemde giderek bir kitle partisi biçimine bürünse de birtakım teminatlar ile

desteğini kazandığı sermaye kesiminin ve hatta iktidar ittifakının bütününe ‘‘temsil eden’’ bir parti olmaktan henüz uzaktır. *Dönüşsüzlük noktasından faşizmin iktidara gelişine kadar olan* ikinci dönem; faşizmin doğası ve siyasal karakteri açısından önemlidir. Tam belirgin olmayan ve kendi içerisinde yıkıcı tohumlar taşıyan, tekelci sermaye ve küçük burjuvazi ile ittifakın kurulduğu dönemdir. Bu dönemde halk yığınlarına karşı her türlü baskı, faşist parti ile iktidar bloğu arasındaki ilişkilerin niteliğini açıkça ortaya koyar. Üçüncü dönem ise; *faşizmin, iktidardaki ilk dönemidir*. Bu dönemde halk desteğinin belirsiz olması sebebiyle istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi niteliğindedir. Bu sebeple uzlaşma önlemlerine başvurma gereği görülür. Küçük burjuvazi ise yönetici sınıf durumuna geçer. Faşist partinin sol eğilimli kanadının tasfiyesi ile birlikte uzlaşma dönemi biter ve dördüncü dönem olan; *faşizmin stabilizasyonu dönemine* geçilir. Kendi içerisinde birçok evreden oluşan bu dönemde faşizm öncelikle, kitlesel ve kanlı temizlemelerle sınıf kökenlerinden veya kökenlerinin belirsizliklerinden arınır ve böylece maskesinin indirerek kendi sınıfsal işlevlerini artık tümüyle ve doğrudan uygulamaya geçer (Poulantzas, 2004: 82-106).

Tüm bu aşamaları takiben son evrede faşizm Poulantzas’ın ifadesiyle şöyle sona erer: ‘‘Nihayet, siyasal alandaki durumun –küçük burjuvazinin devleti elinde tutan sınıf olması- ve ideolojik alandaki durumun –faşist ideoloji- etkilerinin daha önceki etmenlere eklenmesiyle, faşizmin izlenmiş olduğu siyaset, büyük sermayeye ters düşerek sona erer’’(Poulantzas, 2004: 107).

3.5.2.3. Aygıtlar İçerisinde Faşistleşme Süreci

Olağanüstü bir devlet biçimi olan faşist devleti, diğer müdahaleci devlet biçimlerinden ayıran, müdahalenin derecesinden çok, bu müdahalenin yapılış biçimleridir (Poulantzas, 2004: 364-365). Olağanüstü devlet biçiminde devlet sisteminin yeniden düzenlenmesi gereklidir. Bu şekilde DİA’larda ve bunların devlet aygıtı ile olan ilişkilerinde radikal değişimler görülür. Bu değişiklikler bizzat devlet bünyesinde, ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin belirgin bir şekilde sınırlandırılmasına hatta ortadan kaldırılmasına kadar varabilir. Bu durum devlet aygıtı ile DİA’lar arasındaki tüm ilişkilerin değişmesi anlamına gelir. Olağanüstü devlet durumunda ideolojik aygıtların görelî özerkliğindeki bu kısıtlama, siyasal bunalımla beraber gelen ideolojik bir bunalıma ve dolayısıyla ideolojinin müdahalesiyle birlikte halk sınıflarına karşı uygulanan baskının bir kat daha artmasına bağlıdır. Olağanüstü

devlet biçimindeki bu kısıtlama ise en başta, sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerine ve bir bunalım durumunda hegemonyanın tekrardan düzenlenmesine bağlıdır. Devletin bu düzenlemedeki belirleyici rolü ise, iktidarın aygıtlar arasındaki dağıtımının keskin bir biçimde kısıtlanması ve hegemonyasını kurmaya çalışan sınıf veya fraksiyonun elinde tuttuğu bir aygıt ve ‘kol’ aracılığıyla, devlet sisteminin tamamının sıkı bir biçimde denetlenmesini kapsar (Poulantzas, 2004: 366-367).

Devlet sisteminin bu şekilde yeniden düzenlenmesinde önemli olan şeyin baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlar arasındaki yeni ilişkiler olduğunu vurgulayan Poulantzas, birinin veya diğerinin baskın oluş şekline bağlı olarak olağanüstü devletin *rejim biçimlerini* belirleyeceğini söyler. Bu baskınlık durumu, devlet sistemi ve güçler ilişkisi içinde sınıf iktidarının dağılımının sonucu olarak; bizzat DBA ve kollarından biri tarafından sağlanabilir. Örneğin, yerleşik faşizm durumunda siyasi polis, askeri diktatörlüklerde ordu, Bonapartizmde ise sivil idare. İdeolojik devlet aygıtı tarafından sağlandığında ise, faşizmin ilk iktidar deneminde partinin üstlendiği rol gösterilebilir (Poulantzas, 2004: 370). Sonuç olarak olağanüstü devlet biçimi bu şekilde, bir yandan DBA diğer yandan DİA’lar ile arasındaki özel ilişkilerle belirlenmekte, egemen kol veya aygıt yer değiştirebilmekte ve hatta kimi kez bu ikili çerçeveden biri devlet sisteminin tümüne egemen olma noktasına kadar varabilmektedir.

Devlet aygıtlarının işleyiş biçimleri ve birbirleri ile olan ilişkileri, Bonapartizm, askerî diktatörlük gibi diğer olağanüstü rejim biçimlerine kıyasla faşist devleti ayırmamıza yarayacak önemli bulguları barındırır. İlk olarak DİA’lar içerisinde özel nitelikte bir kitle partisi vardır. Faşist devlet, halk kitlelerinin sürekli eyleme geçirilmesi ile belirlenmektedir. İkincisi, DBA ile faşist parti arasında özel bir ilişki mevcuttur. Buna göre faşizm her şeyden önce, temelde DBA’nın ‘dışında gelişen’ bir olgudur. Her ne kadar faşist parti ile devlet aygıtı arasında bir suç ortaklığı olsa da iktidara ulaşmanın başlıca aracı; DBA *dışında bir aygıttır*. Dolayısıyla faşist parti ile devlet aygıtı arasında bir kaynaşma, birleşme olmaz, faşist parti her zaman özel bir işlev üstlenir. Faşizmin iktidardaki ilk evresinde, her ne kadar devlet aygıtının kolları ile faşist parti arasında bir mücadele sürse de parti, ordu, polis, idare, yargı gibi baskı aygıtlarına egemendir. Yerleşmiş faşizm evresinde ise, uygun bir dönüşümle faşist parti devlet aygıtına egemen olur. Dolayısıyla artık faşist parti devlet aygıtına tâbi hale gelir. Bu evrede devlet aygıtının egemenliği

rastgele değil, yeniden bir düzenleme ile gerçekleşir. Devletin baskı aygıtının belirli bir kolu diğerlerine ve dolayısıyla ideolojik aygıtlar da dâhil olmak üzere devlet aygıtının tümüne egemen olur. Bu kol ise “siyasi polis” tir. Kurumlaşmış faşizm dönemine gelindiğinde ise DİA’lar ile ilişkilerinin yeniden düzenlendiğini görürüz. İlk olarak bu aygıtların, DBA karşısında ve kendi aralarında görece özerklikleri tartışılır hale gelir. Devlet ile hiçbir zaman tümüyle kaynaşmayan faşist parti, devlet aygıtına bağımlı hale gelmesinden itibaren, devlet aygıtınca ideolojik aygıtları denetleyen bir araç haline dönüşür (Poulantzas, 2004: 385-387). Dolayısıyla faşist devlet, devlet aygıtının tümünün yeniden düzenlenerek gerek DİA’lar da gerekse devlet aygıtı ile olan ilişkilerinde birtakım radikal değişikliklere yol açmaktadır.

Sonuç olarak kapitalist devlet tipinin olağanüstü bir biçimini ifade eden faşizm, emperyalist aşamanın bir parçasıdır ve ortaya çıkışı mutlaka bir kriz dönemine denk gelmektedir. Görüldüğü üzere bu olağanüstü biçimde, ekonomik müdahale, iktidar bloğu arasındaki güç dengeleri, hegemonya ilişkileri, hukuki sistem ve aygıtlar tekrardan düzenlenir.

3.6. Kapitalist Devletin İlişkisel Teorisi: Devlet, İktidar, Sosyalizm

Poulantzas’ın son büyük kuramsal yapıtı olan; *Devlet, İktidar, Sosyalizm*’e (DİS) uzanan süreçte, özellikle 1970’lerin ortalarından itibaren devlet krizi ve yarattığı açmazlar onun devlet kuramı üzerine yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur.

Poulantzas’ın düşünce evriminde bir dönemleme yapılacak olursa bu son yapıtını yeni bir evrenin başlangıcı olarak ele almak gerekir. 1960 sonrası Marksist düşünce geleneği içerisinde gerçekleşen yenilenmenin izleri açıkça görülebilir. Avrupa komünizmi anlayışının gelişimi içerisinde, bu yaklaşımın reformist kanadının karşısında “sol Avrupa-komünizmi”ni savunanların önde gelen isimlerinden biri olmuş ve 1978 ile birlikte sosyalizme geçişe dair öneriler geliştirmeye başlamıştır (İnsel, 1979: 41-42).

Poulantzas’ı bu konularda analize iten Sovyetler Birliği pratiği ve özellikle 1945 sonrası dönemde sosyalizmin gelişimi, Sovyet bürokrasisi ve sosyalist blokun demokrasi anlayışı, sosyalizme geçiş konusunu gündeme taşımıştır. Sosyalist toplumlarda devletin sönüp yok olması yerine tam tersi bir biçimde büyüyor ve kalıcı

bir hale bürünüyordu (Carnoy, 2014: 192). Bu durum Lenin'in ardından neredeyse unutulmaya yüz tutmuş devlet konusunun tekrardan tartışılmasını elzem kılıyordu.

Sovyet politikasının sol kanat eleştirmeni olan Poulantzas, 1960'ların sonlarından itibaren otoriter rejimler karşısında demokratik ittifaklar olasılığına dikkat çekmek ister. Bunun sebebi Yunanistan'daki 1974'e dek sürecektir olan askeri diktatörlük ve Fransa'daki 1970'lerin krizidir (Martin, 2013: 35). Yunan ve Fransız politığıne dâhil olan birçok olgunun, Poulantzas'ın kuramsal analizlerinin gelişimine katkıda bulunduğu açıktır. Peki Poulantzas'ın konumundaki değişimleri harekete geçiren nedir? Jessop bu soruya cevap olarak, Poulantzas'ın siyasal duyarlılıkları olduğunu belirtir. Fakat bu duyarlılığı onun kontrolünün ötesinde siyasal gelişmelerin seyrine bağlıdır. Nasıl ki Marx proletarya diktatörlüğü tezinin gelişimi için Paris Komünü'nü beklemek zorunda kaldıysa Poulantzas da burjuva diktatörlüğü ve onun stratejileri hakkındaki tespitleri için Yunan askeri diktatörlüğünün 1974'teki kendi iç çelişkilerinin ağırlığıyla yıkılışını beklemek zorundaydı. Aynı zamanda Poulantzas'da bazı noktalardaki kopuş için temel faktörlerden biri de onun "saf" proleter sınıf konumunu kısmen terk edişidir. Çünkü onun Marksist-Leninist aşamasını temsil eden saf proleter sınıf konumu, modern toplumlardaki siyasetin doğasını kavramasına engel teşkil etmektedir (Jessop, 2005: 84). Erken dönem Ortodoks Leninizm anlayışından uzaklaşan Poulantzas, daha çoğulcu bir duruşu benimseyerek halk mücadeleleri ve demokratik hareketlere dair analizlerde bulunmuş, son başlıkta ele alınacağı üzere sosyalizme demokratik bir yoldan geçiş anlayışını benimsemiştir. Bu gelişmeler izinde Poulantzas, DİS'e uzanan nihai teorik konumuna ulaşmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Poulantzas, çeşitli üretim tarzları boyunca değişmez, genel bir ekonomi kuramının var olamayacağı gibi, siyaset/devlete dair de değişmez, genel bir kuramın olamayacağını söyler. Poulantzas burada, devlet türlerinin çeşitli üretim tarzları içerisinde aynı kuramsal nesneyi içermeyeceğini ve bu nesnenin bir üretim tarzından diğerine geçirdiği başkalaşımaları yani bir devletten diğerine geçişin yasalarını kendi başına ifade edemeyeceğini kasteder. Yani "genel kuram" terimini bu anlam dâhilinde ele alır. Elbette devlet ile ilgili "genel kuramsal önermeler" ileri sürülebilir fakat ona göre bu Marx'ın "genel olarak üretim" ile ilgili önermeleri ile aynı statüye girer. Yani devletin "genel kuramı" statüsünü taşımaz. Marksizm'in klasiklerinde genel bir devlet kuramının bulunmayışını,

Marksizm'in kurucularının geliştiremediklerinden veya bunu kavrayamamış olmamalarından değil, *genel bir devlet kuramının mümkün olmamasından* kaynaklandığını ve bunun hala korkunç güncel bir sorun olduğunu belirtir. Keza aynı şekilde *kapitalist devletin sosyalist devlete geçişiyle ilgili benzer bir kuram da var* olamaz. Elbette kapitalist devlete dair bir kuram sosyalizme geçiş sürecindeki devlete ilişkin önemli ögeler sağlar fakat bu ögeler, kapitalist devlet kuramı ile aynı statüyü taşımadıkları gibi, devlete ilişkin genel kuramsal önermelerin içinde bile '*tümüyle özel bir statüye sahiptirler*' uyarısında bulunur. Zaten sosyalizme geçiş devletin kuramsal yönden de garantili ve şaşmaz bir reçetesi de olamaz. Bir kapitalist devlet kuramı ise; *ancak kapitalist devlet içindeki siyasî mücadelelerle ilişkiye sokularak geliştirilebilir* (Poulantzas, 2006: 20-28). Özetle;

“Devletin alanını belirleyen şey üretim ilişkileri olsa da, devlet yine de bu ilişkilerin bizatihi oluşumu içinde kendine özgü bir role sahiptir. Devletin üretim ilişkileriyle olan münasebeti, toplumsal sınıflarla ve sınıf mücadeleleriyle arasındaki bir ilk münasebettir. Kapitalist devletin üretim ilişkilerinden ve bu ilişkilerin kurduğu ayrılığı, bu devletin örgütsel çatısının temelidir, kapitalist düzen içinde toplumsal sınıflarla ve sınıf mücadeleleriyle olan münasebetini bu ayrılık biçimlendirir” (Poulantzas, 2006: 28).

Poulantzas bu şekilde devletin toplumsal sınıfların oluşumu ve yeniden-üretimi içindeki, özetle sınıf mücadeleleri içindeki ilk konumlanışını bu veriler ışığında serimler. Devleti üretim ilişkileri ile olan münasebeti içinde konumlandırmak onun; *sınıf mücadelesi içindeki mevcudiyetinin ilk çerçevesini çizmektedir*. Ona göre üretim tarzındaki, ekonomik, siyasi ve ideolojik düzeylerin belirlenişini, sınır ve alanlarının çizimini üretim ilişkileri belirlemektedir ve kapitalist devletin başlıca işlevi, üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesinin oluşumu ve yeniden üretilmesinde belirleyici rolü elinde tutmak ve bu koşulları yerine getirmektir (Poulantzas, 2006: 18-39).

3.6.1. İlişkisel Bir İktidar Yaklaşımı

Jessop'a göre (2008: 209) Poulantzas'ın Marksist teoriye en anlamlı katkısı devlet ve sınıfların yanı sıra devlet iktidarı konusudur. Ona göre bu konular Poulantzas'ın en orijinal olduğu ve en önemli teorik aşamaları katettiği alanlardır. Poulantzas, SİTS'deki vurgusunu, DİS'de tekrarlar; devlet egemen sınıfın ürünü veya eklentisi değildir ve devlet aygıtı, devlet iktidarının basit bir aracına

indirgenemez. Temel bir sorundan yola çıkar: ‘‘Devlet, iktidar ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki nedir?’’ (Poulantzas, 2006: 11-13).

Poulantzas, özellikle Üçüncü Enternasyonal’in siyaset ve devletin özgüllüğünü ve başat rolünü dikkate almamasına, altyapının basit bir uzantısı olarak görmesine rağmen Marksizm’in ‘‘devletçilik’’ eleştirisine maruz kaldığını söyler. Marksizm devleti dikkate almadığında bu ekonomizm olurken, devletten söz ettiğinde ise bu devletçilik oluyordu. Marksist kuramda devlet başat bir öneme sahip olsa da Poulantzas, iktidarın devletle özdeşleşemeyeceğini ve devlete indirgenemeyeceğini önemle vurgular. Ona göre Marksizm’deki iktidar ilişkileri Foucault’un veya Deleuze’ün savunduğu gibi diğer tipten ilişkiler (ekonomik süreçler gibi) karşısında dışarılık konumunda değildirler. Foucault ve Deleuze için devlet yalnızca ordu, polis, hapishane, mahkemeler vb. gibi kendi kamusal çekirdeği ile sınırlanmışlardır. Dolayısıyla bu durum yani devleti dar bir çerçeve ile sınırlandırmaları, onlara iktidarın, devletin dışında da var olduğunu söyleyebilmelerine imkân sağlar. Poulantzas için devlet geniş bir kapsamda dahi düşünülse; *iktidar devletin çok dışına taşar ve bu birçok doğrultuda olur* (Poulantzas, 2006: 39-41).

Her şeyden önce, toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelesine atfedilmiş erkler devlete indirgenmiş değildir. Yani sınıf mücadeleleri, iktidar ilişkileri alanına dâhildir ve bu alan devlete indirgenemez veya devletle özdeşleştirilemez. İktidar ilişkileri ve sınıf mücadeleleri ona göre ‘‘devletin çok dışına taşmaktadır’’. Aynı durum, siyasî iktidarla kesişmelerine rağmen ve devletle olan ilişkilerinin bir dışarılık ilişkisi olmamasından dolayı, üretim ilişkileri içindeki erklerin durumu için de geçerlidir. Kapitalist devlet, çeşitli erk biçimlerini giderek daha büyük ölçüde kendisinden yoğunlaştırmış, toplumsal düzende daha fazla müdahil olarak, ‘‘özel’’ olan toplumsal dokuyu eriterek; ‘‘*en kılcal kanallara bile yayılmakta ve erk kesimlerini, her türlü sınıfsal erki belli bir eğilim doğrultusunda kuşatmaktadır*’’. Kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrılma, üretimler içinde maddileşen ideolojik-simgesel erklerin, devlet ile ilişkilerin doğrudan sürdürüldüğü konut, sağlık, sosyal yardım, taşımacılık vb. gibi ortak tüketim alanlarından devlet yatırımlarına kadar, *sınıfsal erkler ile devlet arasındaki ilişkilerin giderek daha dar bir hale geldiğini* ifade eden Poulantzas, sınıfsal ve yalnızca ekonomik olmayan erklerin her zaman için devletin ötesine geçtiklerini belirtir. İdeolojik erk, her zaman için araçlardan

taşan ve iktidar ilişkilerinden ibaret olan bir yerleşiklik gösterir. Egemen ideolojiyi geliştiren ve yayan da ideolojik araçlardır (Poulantzas, 2006: 40-42).

Ona göre devlet, sınıfsal erklerin varoluşunda ve yeniden üretiminde ve hatta daha genel anlamda sınıf mücadeleleri içinde, oluşturuca bir role sahiptir. Poulantzas, devletin sınıf mücadeleleri, üretim ilişkileri ve iktidar ilişkileri içindeki bu oluşturuca rolünün çerçeveslenmesi sorununu, kronolojik köken ve doğuş sorunundan ayrılması gerektiğini düşünür. Bunun yolu da pozitivist-ampirist ve tarihselci akımla ipleri koparmaktan geçer. Çünkü ona göre, sınıf mücadelesinin ve sınıfsal erklerin olduğu yerde devlet yani kurumlaşmış siyasi iktidar zaten o anda mevcuttur. Dolayısıyla ona göre; *devletten önce ve devlet olmaksızın sınıfsal mücadele ve erk olamaz* (Poulantzas, 2006: 42-44).

Sınıf mücadeleleri yalnızca devlet içerisinde gerçekleşmez, onun çok daha dışına taşar. İktidar ilişkileri de sınıfsal ilişkilerin dışına çıkabilir fakat kendilerini maddileştiren ve yeniden üreten araç ve kurumlardan vazgeçmeleri mümkün değildir. Aynı şekilde devlet aygıtları da onların dışında kalamaz. Devlet; *“bütün iktidar münasebetleri içinde, onlara bir sınıfsal süreklilik atfetmek ve onları sınıfsal erklerin örgüsü içinde kuşatmak üzere, edimiyle ve bunun sonuçlarıyla müdahildir”* (Poulantzas, 2006: 49-50). Bu tespitlerin ardından Poulantzas, devlet, iktidar ve sınıf mücadeleleri ilişkisine dair şu önermelere işaret eder:

- a) *Sınıfsal erk, sınıflar halinde bölünmüş ve devindiricisi sınıf mücadelesi olan bir toplumsal oluşum içindeki iktidarın temel dayanağıdır;*
- b) *Siyasî iktidar, ekonomik erk ve sömürü ilişkileri üzerinde kurulu olmakla birlikte önceliklidir, şu bağlamdaki, dönüştürülmesi iktidarın öteki alanlarındaki her türlü esaslı değişikliği koşullandırır, ancak bunun için yeterli olmadığı da bilinmelidir;*
- c) *Kapitalist üretim tarzında, siyasî iktidar, erkin öteki alanlarına kıyasla özgül bir alan ve bir yer işgal eder ve bu, kesişmelere rağmen olur;*
- d) *Bu erk, başatlıkta siyasî iktidarın merkezî icra yeri olan devlette yoğunlaşmakta ve maddeselleşmektedir* (Poulantzas, 2006: 50).

Dolayısıyla, sınıflara bölünmüş bir toplumda iktidarın temel dayanağı olarak sınıf iktidarını gösteren Poulantzas, siyasi iktidarı, her ne kadar ekonomi ve sömürü ilişkileri üzerine kurulmuş olsa da diğer erklerin dönüşümü ve değişimin koşulunu oluşturur ve merkezi icra yeri olan devlet tarafından somutlaştırılır. Devlet bu noktada, basit bir araç değil, sınıf mücadelelerinin gerçekleştiği alandır. Her iktidar ancak birtakım aygıtların içerisinde somutlaşır ve bu aygıtlar iktidarın basit uzantıları değil, oluşturuca bir işleve sahiptirler ve sınıf mücadeleleri bu aygıtlar karşısında

önceliğe sahip, onların dışına taşan bir alandır. Bu alan yalnızca ekonomik mücadeleleri değil aynı zamanda politik ve ideolojik mücadeleleri de kapsar.

Poulantzas iktidarın kendisinin sahip olunan bir şey olmadığını, bir sınıfsal öze, egemen bir sınıfa bağlı bir nitelik olarak kavranmaması gerektiği düşüncesindedir (Poulantzas, 2006: 163). Daha önceki çalışmalarında özellikle SİTS’de iktidar kavramını yine ilişkisel bir yaklaşımla tahlil etmiş (Jessop, 2008: 301) fakat orda iktidarı yalnızca sınıf mücadeleleri alanını örten görünümü altında incelemeye tabii tutmuştur. DİS’de ise açıkça; iktidarın alanı kesinlikle ilişkiseldir tezini geliştirir (Poulantzas, 2006: 163). Bir sınıfın, örneğin egemen sınıfın iktidarı, elinde tuttuğu bir tözü karşılamaz: İktidar, çeşitli sınıfların toplamı hiç olan, paylaşacakları veya mübadele edecekleri bir alan değildir. Dolayısıyla iktidar:

“... fazladan bir sınıfın iktidarının örgütlenmesine ve konjonktürün içindeki sınıfsal konuma, toplumsal güçler halinde oluşmuş bulunan sınıfların ilişkilerine, dolayısıyla da adlı adınca söylersek stratejik bir alana gönderme yapar. Bir sınıfın siyasî iktidarı, siyasî çıkarlarını gerçekleştirme yeğînliği, yalnızca öteki sınıflar karşısında onun sınıfsal yerine (belirlenişine) değil, ama aynı zamanda da ötekiler karşısındaki konumuna ve stratejisine bağlıdır...” (Poulantzas, 2006: 164).

Sonuç olarak Poulantzas böylece, eski anlayışın bir tezahürü olan iktidarın paylaşılabilir, kazançların birbirini götürdüğü toplamı hiç olan bir anlayış yerine iktidar ile sınıfsal çıkarlar ve stratejiler arasındaki ilişkilere vurgu yapar.

Poulantzas, iktidar analizinde hatırı sayılır bir bölümü de Foucault’nun iktidar ile ilgili çözümlemelerine karşı geliştirdiği özgün eleştirilerine ayırmıştır. Her zaman için fikir birliğinde bulundukları söylenememekle birlikte ve özellikle iktidar konusunda önemli farklılıkları olsa da birbirlerine yaklaştıkları alanlar da vardır. Her ikisi de iktidar ile stratejiler arasındaki bağlantıları araştırmış ve iktidar konusunda ilişkisel bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Her iki teorisyen de iktidarın daima direniş ile karşılıklı ilişki içinde olduğunu belirtir. Bu anlamda sınıfsal ilişkiler ve sınıf mücadeleleri aynı anda vardır ve sınıf mücadeleleri sınıf ilişkilerine dışsal bir konumda değildir. Yine iki isimde iktidara basitçe baskıcı ve olumsuz bir şekilde yaklaşmaktansa, iktidarı üretken ve olumlu görme konusunda hemfikirdir. Poulantzas, devletin üretim ilişkilerinin yeniden-üretilmesi, iktidar bloğunun birleşmesi ve örgütlenmesi, bilgiyi üretme gibi alanlarda iktidarın olumlu rolüne dikkat çekmiştir. İktidar ve bilgi arasındaki yakın bağların tahlili konusunda da

Foucault'a yakın bir konumdadır. Bunlara ek olarak her ikisi de “mikro-devrimlerle” devletin uzağındaki mücadeleler ve alt tabaka hareketleri ile ilgilenmiş, yeni toplumsal hareketlere karşı tutarlı fakat bir o kadar da karmaşık, uyumlu bir strateji ihtiyacına dikkat çekmiştir (Jessop, 2008: 302-304).

Bunun yanı sıra Foucault’ya ve yeri geldikçe Deleuze’ye ciddi eleştirilerde yöneltmiştir. Bu eleştirileri kabaca dört ana noktada toplamak mümkündür. İlki *iktidarın devletsizleştirilmesidir*. Marksizm’de iktidar kaynağını devletten almaz, devlette cisimleşen sınıfsal erkler arasındaki ilişkiler devletten taşar. Devlet tarafından yaratılmayan iktidar ilişkileri hem devlet içinde hem de devlet dışındaki kurum-aygıtlarda cisimleşir ve kayıtlanırlar. Dolayısıyla bu durumda kapitalist devlet, KÜT’ün egemen olduğu toplumlarda vazgeçilmez bir kurum-aygıt olarak ortaya çıkar. Bu sebeple de iktidar olgusunu Foucault ve Deleuze’ün aksine devlet ile ilişkilendirerek kavramak gerekir. İkincisi ise *iktidarın köksüzleştirilmesidir*. Foucault ve Deleuze, Marksizm’i iktidarın köklerini sınırlı bir biçimde belirli bir üretim tarzı ve ekonomik alan içerisinde görmekle eleştirir. Poulantzas, Marksizm’i gerçekten de iktidarı emeğin toplumsal iş bölümünde ve üretim ilişkileri içerisinde kökleşmiş şekilde görür fakat Foucault ve Deleuze’ün göremedikleri nokta, ekonomik alanın veya üretim tarzının asla salt ekonomik olmadığı aksine doğası gereği politik olduğudur. Üçüncü nokta, *iktidarın zordan arındırılmasıdır*. Foucault’nun iktidar yaklaşımı Poulantzas’a göre zor süreçlerini ve bu süreçte hukukun rolünü göz ardı eder. Fiziki zorun yerini disiplinci tertibatlar almış ve kitleler birtakım ideolojik ve sembolik manipölasyonlarla iktidarı içselleştirmekte ve hatta iktidarın icrasını arzulamaktadır. Poulantzas ise bu tarz yaklaşımların iktidarı öznelleştirme, iktidarın veya rızanın maddi temellerini yok sayma tehlikesine düşmekle eleştirir. Rıza sorunsalı iktidar analizinde kilit bir öneme sahipken, Foucault’nun analizinde salt zorun değil, rızanın da buharlaşması ile sonuçlanır. Rızanın bu şekilde devre dışı bırakılması iktidar analizini zenginleştiren değil yoksullaştıran bir etki doğurur. Son bir eleştiri ise Foucault’da *direnışin imkânsızlaşmasıdır*. Bunun sebebi, iktidar ilişkisinin kendisinin dışında bir temeli olmaması ve dolayısıyla mutlaklaşarak kendi kendine hapsolmasıdır. İktidar temelsiz olduğunda direniş de temelsizleşir. İktidara karşı herhangi bir strateji direnişi evcilleştirmekte ve iktidara eklemlenmektedir. Poulantzas ise direnişin iktidar tarafından messedilip edilmeyeceğine benimsenen “siyasal stratejiye” bağlı

olduğunu belirtir. Devletten ve iktidardan, devletin dışında direniş örgütleyerek kaçılmaz. Poulantzas için direnişin stratejisi, özerk halk kitlelerinin hem devlet aygıtı içerisinde hem de devlette ve diğer kurum-aygıtlara belirli bir mesafeden merkezler ve ağlar oluşturarak özerk girişimlerle, tabandan, *doğrudan demokrasi* yoluyla mücadele etmeleridir (Subaşı, 2020: 560-562).

3.6.2. Güçler Dengesinin Yoğunlaşması Olarak Devlet

Poulantzas, önceki çalışmalarında kapitalist devlet ve iktidara dair çözümlemelerinde ağırlığı üretim ilişkilerine verdiğini ve bu sebeple devletin ekonomik ilişkilerine yeterli önemi göstermediğini ifade eder (Poulantzas, 2006: 56) DİS’de devletin kurumsal içeriğinin üretim ilişkileri ve toplumsal iş bölümü ile ilişkilendirilmesinin zorunluluğunu vurgular fakat kapitalist devlet kuramının nesnesinin yalnızca üretim ilişkilerine atıfta bulunarak inşa edilemeyeceğinin de altını çizer. Çünkü bu ilişkilendirme devletin toplumsal sınıflar ve sınıf mücadeleleriyle olan ilk ilişkisi olur. Bu bağlamda sorun şudur: *“Üretim ilişkilerinden yola çıkarak, nesnesinin bizzatı yapıyla, sınıf mücadeleleri işlevinde onun ayrımsal yeniden-üretimini kavrayacak bir kapitalist devlet kuramı inşa etmek”*. Dolayısıyla sınıf mücadelelerinin, daha özelde *“siyasi mücadele ve hâkimiyetin”* izini devletin kurumsal çatısı içinde kavramak gerekir. Kapitalist devlet bir kendindelik olarak değil, *“sermaye”*nin oluşum tarzına benzer bir şekilde; *bir münasebet olarak, daha doğru bir deyişle, devletin içinde ve her zaman özgül bir biçimde dile geldiği haliyle, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güç dengesinin maddî yoğunlaşması* olarak düşünülmesi gereklidir. Güçler dengesinin yoğunlaşması olarak devlet, tek bir sınıfın hâkimiyetinde değildir. Devlet egemen sınıflar özellikle de burjuvazi karşısında bir *örgütlenme rolüne* sahiptir. Bu sınıfları, yani iktidardaki bloğu örgütler ve uzun vadeli çıkarlarını temsil eder. Aynı zamanda egemen sınıfların siyasî birliğini oluşturur ve bu sınıfları egemen sınıflar halinde düzenler. Elbette devlet bu rolünü söz konusu sınıflar ve blok karşısında *görece özerkliği* elinde tuttuğu ölçüde oynayabilir. Bu, kapitalist devletin *kurucu özerkliğidir* (Poulantzas, 2006: 137-143).

3.6.2.1. Devlet ve Sınıf İlişkileri

Poulantzas’ın SİTS’de tespit ettiği üzere egemen sınıf ve fraksiyonları homojen, tek parçalı bir yapı değil, aksine pek çok sınıf ve fraksiyonun var olduğu,

parçalı bir yapıya sahiptir. Kapitalist toplumda, mücadele yalnızca işçi sınıfı ile burjuvazi arasında gerçekleşmez, egemen sınıflar arasındaki farklı fraksiyonlar arasında da çıkar çatışmaları ve mücadeleleri mevcuttur. Dolayısıyla devlet bu sınıfları egemen sınıflar halinde düzenlerken aynı zamanda onların siyasi birliğini de sağlayan örgütleyici bir rol üstlenir ve bu işlevleri yerine getirirken bir ön koşul olarak, belli bir özerkliği elinde tutar.

Devletin işleyişini ve özünü kavramakta iki temel açmaza işaret eden Poulantzas, bunlardan ilki olan devleti bir “kendindelik”, özgün bir varlık olarak değil bir ilişki içerisinde, esasen “sermaye” gibi güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olarak düşünülmesi gerektiğini belirterek bu sorunu aşmaya çalışır. Bir diğer sorun ise, sözde bir ikilem yani devletin “özne” ve “nesne” olarak kavranmasıdır.

Devletin nesne olarak kavranması, araçsal anlayışın yani devletin tek bir sınıfın veya fraksiyonunun hâkimiyetindeki, nötr olmasa da pasif, edilgen ve hiçbir özerkliğinin olmadığı bir devlet anlayışının tezahürü iken, özne olarak devlet, devletin kendine ait bir gücü ve mutlak bir özerkliği mevcuttur. Bu gücünü ve özerkliğini ise bürokrasiye ve siyasal seçkinlere borçludur ve onların lehine genişletir.

Poulantzas’a göre (2006: 146) bu iki anlayışta devlet ile egemen sınıf ve fraksiyonlarının ilişkisini, devletin toplumsal sınıflar ile olan ilişkisini bir *dışarılık ilişkisi* olarak ele alır. Ya egemen sınıflar baskı grupları aracılığıyla devlete (nesne) boyun eğer, ya da devlet (özne) egemen sınıflara boyun eğer. Yani *toplama hiç olan iktidar* anlayışı ile iktidara, diğerinin sahip olamadığı ölçüde sahip olunacaktır. Sonuç olarak bu iki anlayışta devletin iç çelişkileri sorununu kavramakta ve açıklamakta yetersizdir. Çünkü bu iki anlayışta da devlet *çatlaksız bir monolitik blok* halinde belirir. Oysa devlet bir güç ilişkilerinin yoğunlaşması olarak, özerkliğini ve örgütleyici rolünü iktidardaki çatlaklara, bölünmelere ve devletin içsel çelişkilerine borçludur. O halde devlet; çelişkili bu ilişkilerin maddi yoğunlaşmasıdır. Sonuç olarak:

“...devlet, iktidardaki blokun siyasi birliğini, sınıfsal çelişkileri sadece varoluşu aracılığıyla ve uzaktan çözmek suretiyle dışarıdan örgütlemeyebilir. Tam tersine, devletin örgütleyici rolünü mümkün kılan şey, ne kadar paradoksal görünürse görünsün, bu çelişkilerin devletin maddiliği içindeki işleyişidir...”

Kısacası, devleti bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak kavramak, aynı zamanda da hem eklemlenen hem de birbirlerine kıyasla çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar düğüm ve şebekelerinin kesiştikleri stratejik bir alan ve bir süreç olarak kavramaktır'' (Poulantzas, 2006: 148-151).

Fakat devlet içerisindeki çatlaklar, iç bölünmeler ve devletin belli bir özerkliği elinde bulundurabilme gücü yalnızca iktidardaki blokun egemen sınıf ve fraksiyonları arasındaki çelişkilere indirgenemez. Tüm bunlar aynı zamanda devletin ezilen sınıflar karşısındaki üstlendiği role de bağlıdır. Devlet egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki geçici uzlaşmaların, Poulantzas'ın tabiriyle *bir oyununu sahneleyerek*, hegemonyayı kutsar ve yeniden-üretir. Ezilen sınıfların örgütlenmesini engellerken iktidardaki bloğu örgütler, birleştirir. Dolayısıyla devlet yalnızca iktidar blokunun fraksiyonları arasındaki güçler dengesini değil bunun yanı sıra ezilen sınıflarla arasındaki güçler dengesini de yoğunlaştırmaktadır (Poulantzas, 2006: 156).

Geçiş Süreci adlı eserinde de bu duruma vurgu yapar:

''Gerçekte devlet, hiçbir durumda ne bir özne ne de bir nesne değildir. Devlet doğası icabı daima bir ilişkidir. Tıpkı sermayenin olduğu gibi. Daha kesin bir deyişle, devlet içerisinde özgül biçimde dışa vurulan, sınıflar arasındaki güçler dengesinin yoğunlaşmış halidir. Nasıl sermaye, daha başlangıçta sermaye ve ücretli-emek çelişkisini kendi içinde taşırsa, sınıf çelişkileri de devletin ta içinden geçerler, çünkü devlet, kendi doğası bakımından bir sınıf devleti olduğu için, bu çelişkileri gene kendi içerisinde yeniden üretir. Bunun anlamı da sınıf çelişkilerinin daima, özgül bir şekilde, devletin içerisindeki iç çelişkiler olarak dışa vurulması demektir. Ve bu bakımdan devlet çatlaklardan yoksun yekpare bir blok değildir, hiçbir zaman da olamaz. Elbette devletin egemen sınıf ya da fraksiyonunun çıkarlarını temsil etmesine ilişkin olarak devlet gücünün bir bölünmezliği vardır ama bütün bunlar devletin çatlaksız, yekpare bir blok olduğu fikrini yaratmamalıdır '' (Poulantzas, 1981: 64).

Sonuç olarak devlet ne egemen sınıfın basit bir aracı ne de özgün ve kendinde bir güce sahip olan bir öznedir. Çelişkili, parçalı, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında stratejik bir alan; ''mücadeleler arasındaki güçler dengesinin yoğunlaşmasıdır.'' Ona göre devleti bir ilişki olarak kavramak, devleti nesne ve özne olarak ele alan anlayışın yol açtığı sahte ikilemden kurtulmak demektir.

3.6.2.2. Devlet Personeli

Poulantzas'a göre siyasi mücadeleler iktidar döşeminin bir parçasıdır ve devletin stratejik alanının dışında kalamazlar. Aynı zamanda fiziki yönden dışlanmış oldukları durumlarda bile, siyasi mücadelelerin devlet içerisinde, bir bakıma uzaktan,

araya yerleştirilmiş kişiler (devlet personeli) aracılığıyla tezahür etse bile her daim birtakım etkileri vardır. Egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler, devlet personelinin ayrışık bir toplumsal kategori olarak özgül karakteri sebebiyle bu personele karmaşık bir biçimde yansır. Devlet personeli, sınıfsal aidiyeti sebebiyle zaten sınıf mücadelesinin içerisinde ve sınıf çelişkileri bu personelin içinde de mevcuttur ve bu çelişkiler aynı zamanda; *devlet personeli arasındaki iç bölünmüşlükler aracılığıyla (devlette, idarede, yargıda, orduda ya da polisteki çeşitli bürokrasiler) da devletin içine kayıtlıdır* (Poulantzas, 2006: 169-173).

Poulantzas, devlet personelinin bir sınıf pozisyonuna tutunduklarının altını çizer ve bu nedenle bu personelin içerisindeki bölünmelerin de görülmesi gerekmektedir. Devlet personelinin üst kademeleri burjuva sınıfının üyeleriye daha orta ve alt kademeler ise *küçük burjuvaziye* mensuptur (Poulantzas, 2013: 429-430). Bu noktada ‘*her kapitalist devlet burjuvazinin devletidir*’ türünden dogmatik bir biçimselcilikten kopmak gerektiği gibi, her devlet personelinin de burjuvazinin bir temsilcisi olduğu görüşünden kopmak gerekir. Sonuçta bu personelin, geniş kesimleriyle küçük burjuva sınıfına aidiyeti sebebiyle halkçı mücadelelerin etkisine de açık olduklarını belirtir (Poulantzas, 2006: 172-177).

3.6.3. Modern Kapitalizmdeki Yeni Devlet Biçimi: Otoriter Devletçilik

Poulantzas’ın olağanüstü devletler tahlili onun daha sonraki olağan devletlere dair savlarını etkilemiştir. Kapitalist devletin yeni biçiminin ‘‘otoriter devletçilik’’ olduğunu savunan Poulantzas’a göre, bugün her türlü iktidar otoriter devletçiliğe yönelik olarak işlemektedir. Otoriter devletçiliği, hem merkezdeki devletleri hem de bağımlı kapitalist devletleri aynı biçimde karakterize eden, kapitalizmin mevcut evresindeki güncel bir kapitalist devlet biçimi şeklinde ele alır. Bu yeni devlet biçimi, çeşitli ülkelerin özgün konjonktürlerine bağlı olarak farklı rejim biçimleriyle ilişkilendirilebilir. Örneğin Fransa’da daha neo-liberal, Almanya’da ise daha otoriter olabilir. Dolayısıyla bu genel eğilimlere dikkat çeken Poulantzas, bunların gerçekleşme etkilerinin ve biçimlerinin farklılık gösterebileceğinin altını çizer (Jessop, 2008: 98, 2005, 100-102, Poulantzas, 2006: 229, 2006: 269).

Geçiş Süreci adlı eserinde otoriter devletçilik yerine ‘‘teknokratik otoriter’’ tanımlamasını kullanan Poulantzas, (1981: 102) DİS’de batılı kapitalist toplumlarda

devletin çok büyük değişikliklere uğradığını ve bu devletin yeni biçiminin otoriter devletçilik olduğunu savunur. Bu yeni biçimin genel eğilimini ise: “*Ekonomik ve toplumsal yaşamın tüm alanlarının devlet tarafından giderek artan bir hızla kapılıp siyasî demokrasinin kurumlarındaki belirleyici çöküşe ve biçimsel denilen özgürlüklere getirilen... katı ve türlü biçimdeki kısıtlamalara eklenmesi*” şeklinde ifade eder. Otoriter devletçiliğin kaynağını ise kapitalizmin aşama ve evreler halinde dönemselleşmesine bağlar. Liberal devletin kapitalizmin rekabetçi aşamasına veya müdahaleci devletin tekelci kapitalizmin daha önceki evrelerine tekabül etmesi gibi otoriter devletçilik de hâkim ülkelerde emperyalizmin ve tekelci kapitalizmin hâlihazırdaki evresine tekabül etmektedir (Poulantzas, 2006: 227-228).

Faşizm incelemesinde karşımıza çıkan siyasî bunalım otoriter devletçilikte de karşımıza çıkar. Fakat otoriter devletçilik siyasî bunalıma ve devletin bunalımına gönderme yapmakla birlikte genel bir biçimde bir bunalım devleti veya bunalım halinde bir devlet olarak nitelemek de mümkün değildir. Ona göre siyasî bunalım ve devlet bunalımı kavramlarına *çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir konjonktür alanı tanımak* gerekir ve otoriter devletçilik bu bunalım öğelerinin yoğunlaşmasının sonucu ve bu yoğunlaşmaya bir cevap olarak kendini göstermektedir (Poulantzas, 2006: 229-231).

Poulantzas, otoriter devletçiliğin ortaya çıkışını ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirmemek gerektiğini, olağanüstü devletin yeni bir biçimi olmadığı gibi, böylesi bir devlete doğru geçişin de bir formu olmadığını belirtir. Ona göre otoriter devletçilik: “*Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni demokratik formunu*” temsil etmektedir. Bununla birlikte faşist devlet bir siyasî bunalıma hatta onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül ederken otoriter devletçilik böyle bir bunalıma tekabül etmez. Otoriter devletçilik, devletin karşı durmak için önlemler aldığı bir bunalıma verdiği sıradan bir cevap değil; *üretilmesine katkıda bulunduğu bir bunalıma verdiği cevaptır*. Sonuç olarak otoriter devletçilik gerek yeni türden bir faşizm veya faşistleşme süreciyle gerekse totalitarizmden farklı olsa da daha önceki demokratik devlet formlarından da ayrılmaktadır. Aynı zamanda faşizmlerde görülen devlet aygıtına dışardan sızma ve yerleşmeye karşı otoriter devletçilikte devlette içsel bir kopuş söz konusudur (Poulantzas, 2006: 234-269).

Otoriter devletçilik, halkçı mücadelelerin ve bunların hegemonya için oluşturdukları tehlikelere karşı önleyici karakterde tüm bir kurumsal düzeneğin devreye sokulmasında yatar. Üretim ilişkilerindeki, toplumsal iş bölümü ve süreçlerindeki dönüşümleri üzerinden, sınıfsal ilişkilerden ortaya çıkan değişimlere gönderme yapan otoriter devletçilik anlayışının uğradığı bu değişimler sadece bunlarla sınırlı olmayıp; *başatlıkla devlet partisi olan egemen bir kitle partisinin varlığını ve özel rolünü* de içermekte ve demokrasideki çok büyük dönüşümlere tekabül etmektedir (Poulantzas, 2006: 235-268). Demokrasideki bu dönüşümleri ise şöyle açıklar:

‘‘... kitlelerin siyasî karar merkezlerinden hızla dışlanmasında, devletin toplumsal yaşamın bütününe istila ettiği bir anda devlet aygıtları ile yurttaşların ayrılmasında ve aralarındaki büyüyen mesafede, devletin erişilmemiş bir dereceye varan merkezîyetçiliğinde, ‘katılım’ girişimleri aracılığıyla kitleleri yaygın bir biçimde zapturapta alma eğilimlerinde, kısacası siyasî düzeneklerin artan otoritarizminde özetlenmektedir. Bu otoritarizm yalnızca bürokratik idareyi ve onun da ötesinde devlet aygıtlarının tamamını ilgilendirmektedir, sadece örgütlü fizik baskının artmasında ya da güçlendirilmiş bir ideolojik yönlendirmede de yatmamaktadır. Yeni iktidar tekniklerinin devreye sokulmasıyla, iktidarın icra edildiği toplumsal bedene yeni bir maddilik kazandırmayı hedefleyen bir dizi uygulamaların, kanalların, dayanakların düzenlenmesiyle olumlanmaktadır. Bu maddilik, yasa önünde eşit ve özgür birey-yurttaşların ulusal-halkçı siyasî bedeninin maddiliğinden, geleneksel temsili demokrasinin temeli olarak kamusal ve özel arasında kurumsallaştırılan bir ayrışımın maddiliğinden çok büyük ölçüde ayrılmaktadır (Poulantzas, 2006: 268).

İktidarın icrasına da yansıyan bu dönüşümlerin, toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılarak, iktidarın toplumsal ilişki ve münasebetler bütünü içindeki işleyişi içerisinde devlet idaresinin karşı konulamaz yükselişine dikkat çeker.

Fakat tüm bunlar yalnızca dar anlamıyla idarî aygıtı, yani merkezî politik rolü elinde tutan sivil idareyi ilgilendirmemektedir. Daha genel dönüşümler bağlamında, benzer değişimler devlet aygıtının tamamında ve buralarda görev yapan memurlarda da ortaya çıkmaktadır. Ordu, polis, adalet, okul vs. gibi. Dolayısıyla sivil idareye damgasını vuran bu yeni çelişkiler devlet sisteminin tamamına yansımaktadır ve nihayet otoriter devletçiliğin kendisi de kaçınılmaz olarak yeni hakçı mücadele biçimleri doğurmaktadır. Kadın hareketleri, çevreci hareketler veya yaşam kalitesi için verilen mücadeleler gibi hem geleneksel hem de özellikle yeni mücadele biçimleri karşımıza çıkar. Otoriter devletçilik kitleleri disiplinci ağırları içinde toparlamayı, bütünleştirmeyi başaramadığı gibi, tabandan doğrudan demokrasinin

hak talebini ve gerçek bir demokrasi isteminin patlamasını bir nevi kışkırtmaktadır (Poulantzas, 2006: 276-277).

Poulantzas otoriter devletçiliğin, *yürütme erkinin dorukları tarafından yüksek idareye el konulması ve yürütmenin idare üzerinde artan siyasî denetimi* ile belirginleştiğini ifade eder (Poulantzas, 2004: 251). Genel manada otoriter devletçilik, yürütme aygıtına egemen devlet-partisine ve yeni anti-demokratik ideolojiye geniş roller tanımakta ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına müdahalenin önündeki engelleri kaldırmaktadır (Jessop, 2005: 100). Dolayısıyla tüm bu gelişmeler kapitalist devletin demokrasiden otoriter bir yapıya dönüşümünde önemli yapıtaşlarını oluşturmaktadırlar.

3.6.4. Demokratik Bir Sosyalizme Doğru

Poulantzas'a göre (2006: 24) genel bir devlet kuramı olamayacağı gibi, bir devletten bir başka devlet şekline geçiş, özellikle de *kapitalist devletten sosyalist devlete geçiş* ile ilgili benzer bir kuram da var olamaz. Elbette kapitalist devlete ilişkin kuram, sosyalizme geçiş sürecindeki devlete dair önemli bulgular sağlar fakat bu bulgular kapitalist devlet kuramı ile aynı statüde olmadığı gibi; *devlet üzerine genel bir kuramsal önermelerin içinde bile tümüyle özel bir statüye sahiptir* der. Bu konuda kendi çözümlemeleri da dâhil olmak üzere yapılan çalışmalar ve sunulan önermelere dair ise; “*kuramsal-stratejik nosyonlardan başkaca bir şey oluşturmazlar*” diye belirtir.

Ona göre sosyalizme giden demokratik yolda kaçınılması gereken iki tarihi örnek vardır; birçok Avrupa ülkesinde görüldüğü haliyle *geleneksel sosyal demokrasi* ve Doğu ülkelerinde görülen *reel sosyalizm*. Her ne kadar bu iki tarihî örneği ayıran onca şey olsa da temel bir *suç ortaklıkları* vardır: *Devletçilik* ve *halkçı kitlelerin inisiyatiflerine karşı derin bir kuşku*. Yine ona göre Fransa’da işçi ve halkçı hareketin iki geleneğinden söz edilebilir; Lenin ve Ekim Devrimi’nden Üçüncü Enternasyonal’e ve komünist harekete uzanan *devletçi ve jakoben gelenek* ile *özyönetimci ve tabandan doğrudan demokrasici gelenek*. Poulantzas bu noktada açıkça belirtir; demokratik sosyalizm için, birincisiyle ipler kopartılmalı ve ikincisi yönünde konum almak gereklidir (Poulantzas, 2006: 279). Fakat bu konumlanmanın yeterli olmadığını da ekler.

Dolayısıyla bu konunun doğru bir tahlilini sunmak için öncelikle Lenin ve Ekim Devrimi'ne tekrardan dönmek gereklidir. Stalincilik ve Üçüncü Enternasyonal modeli elbette Lenin'in düşüncelerinden ve eyleminden ayrıdır; fakat Poulantzas Stalinci anlayıştaki devletçiliğin tohumlarının Lenin'de mevcut olduğunu söyler. Rosa Luxemburg'un Lenin eleştirisinden yola çıkarak Leninizm kavrayışını tartışmaya açar. Lenin'in çifte iktidar stratejisini eleştiren Poulantzas, onun temelde herhangi bir otoriter devletçi amaç taşımadığını belirtir, fakat Lenin daha hayattayken araçsalıcı devlet anlayışı modelinin nüveleri sergilenmekte ve özellikle ölümünden sonra baş gösteren tek parti ve partinin bürokratikleşmesi, devletçilik anlayışı, devlet ile partinin iç içe geçmesi gibi durumların arkasında yatan sebeplerden bir anlamda sorumlu olduğu iddiasındadır.

Peki, sosyalizme giden demokratik yolda ne yapmalı? Poulantzas açıkça belirtir; *sosyalizm ancak demokratik olabilir*. Devletin monolitik olmayan parçalı yapısında halk, devletin içsel çelişkilerini kendi lehine kullanabilir:

“Devlet halk kitlelerinden yalıtılmış bir fildişi kuleden başka bir şey olmamakla birlikte bugün bu yalıtılmışlık çok daha azdır. Halk kitlelerinin mücadeleleri, bu kitlelerin fizik olarak mevcut olmadıkları aygıtlar söz konusu olduğunda bile devleti durmaksızın kat etmektedir. Çifte iktidar konumlanışı, yani belirli bir momentte yoğunlaşan cepheden mücadeleciler halk kitlelerinin devlet içindeki eylemine imkân veren yegâne konumlanış değildir. Sosyalizme giden demokratik yol uzun bir süreçtir ve bu süreçte halk kitlelerince verilen mücadele devlete koşut ve devletin dışında kalan gerçek bir ikinci iktidar yaratılmasını hedeflemez, devletin içsel çelişkilerine uyarlanır. İktidarın alınması elbette her zaman bir devlet bunalımını varsayar ama tam da devletin iç çelişkilerini yoğunlaştıran bu bunalım, devletin çöküşüne yol açacak bir bunalıma indirgenemez. Devlet iktidarını almak ya da fethetmek, ikinci iktidar lehine ikamesi amacıyla devletsel düzeneklerin parçalatma basitçe el konulması anlamına gelemez. İktidar devletin elinde tuttuğu ve koparılıp alınması gereken nicelenebilir türden bir töz değildir. Çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki bir dizi ilişkiden ibaret olan iktidar, evveleminde, sınıflar arasındaki bir güçler dengesi yoğunlaşması oluşturan devletin içinde toplanmıştır. Devlet, el konulacak bir nesne-aracı olmadığı gibi, tahta atlarla içine nüfuz edilen bir kale, ya da zorla açılan bir kasa değildir: Siyasî iktidarın icra edildiği merkezdir” (Poulantzas, 2006: 286-287).

Şu halde sosyalizme demokratik yoldan gidişle ilgili doğru seçenek, çifte iktidar tarzındaki bir stratejiye karşı, devlet içerisindeki güçler dengesinin değişimini hedefleyen, halk kitlelerinin mücadelesine işaret eder. Sonuçta kapitalist devlet her zaman burjuvazinin istediği gibi eğip bükebildiği sıradan bir nesne ya da araç değildir. Devlet yıkılması gereken değil, dönüştürülmesi gereken bir alandır (Poulantzas, 2006: 289-291). Araçsalıcı devlet anlayışının yansıması olan çifte iktidar

stratejisinde ise devletin dönüşümü söz konusu değildir. Devlet iktidarı ele geçirilir ve ardından yerine bir başka iktidar konur. Poulantzas ise bu anlayışa karşı; “*devlet aygıtının radikal dönüşümü*”’nden bahseder

Buna göre sosyalizme giden demokratik yolda, halk hareketlerinin yaygınlaşması ile tabandan doğrudan demokrasinin ve yeni biçimlerinin yaygınlaşması, özyönetimsel kanal ve odakların çoğaltılması yoluyla devletin bu radikal dönüşümü sağlanmalıdır. Bu dönüşüm yalnızca devlet aygıtlarındaki bir “iç mücadeleye” bağlı değil bunun ötesinde devlet dışı mücadelelere de bağlıdır. Yani iç ve dış mücadelenin bağdaştırılması gerektiğini belirtir. Sosyalizme giden demokratik yolda devlet aygıtının kırılması ya da tahribinden bahsedilemez. Eğer ki bu yolda siyasi ve ideolojik çoğulculuğu, genel oyun üstlendiği rolün tanınması ve bununla birlikte hasımlar da dâhil her çeşit siyasi özgürlüğün yaygınlaştırılması amaçlanıyorsa devletin kırılması veya tahribi söz konusu olamaz. Aynı zamanda devlet aygıtının devletçi bir dönüşümünün olmayacağını belirten Poulantzas, devletin ortadan kaldırılması amacındaki bir dönüşümün ancak halk kitlelerinin devlet içerisinde artan bir müdahalesinden güç alabileceğinin altını çizer. Elbette bu müdahale kitlelerin sendikal ve siyasi temsil yetleri aracılığı ile olur fakat bununla birlikte kendi inisiyatiflerinin bizzat devlet içerisinde yayılması yoluyla gerçekleşir (Poulantzas, 2006: 289-292).

Poulantzas demokratik sosyalizme geçiş stratejisindeki hem kendi analizlerinin hem de yürütülen birçok araştırma ve tartışmaların bir “reçete” olmadığını belirtir. Ne soruların cevabı ne de garanti edilmiş bir modelin olmadığını, bu zamana kadar tarihin sosyalizme giden demokratik yolda başarıya ulaşan bir örnek göstermediğini söyler. Fakat buna rağmen üzerinde düşünülmesi gerekli hataların ve kaçınılması gereken olumsuz örneklerin yaşandığını en azından bunun da az bir şey olmadığını belirtir (Poulantzas, 2006: 296). Bu konudaki yaklaşımını ise şu cümlelerle sonlandırır:

“Eğer demokratik sosyalizm henüz hiçbir yerde var olmadıysa, nedeni imkânsız olmasıdır... Ama bir şey kesindir: Sosyalizm ya demokratik olacaktır, ya da olmayacaktır. Kaldı ki, sosyalizme giden demokratik yol konusunda iyimser olmak, bu yolu bize kolay ve tehlikesiz bir kral yolu olarak düşündürmemelidir. Tehlikeler vardır ama bir bakıma yerleri değişmiştir: Uç noktada, tehlikeler, bizlerin tepeden turnağa belirlenmiş kurbanları olarak toplama kamplarına ve katliamlara doğru kendi ayaklarımızla ilerlememizdedir. Buna şöyle cevap vereceğim: Tehlikeyse tehlike, bu, sonuçta

bir Kamu Selâmeti Komitesinin ya da birkaç proletarya diktatörünün bıçağı altında can vermezden önce başkalarını katletmekten her türlü şıkta daha iyidir. Demokratik sosyalizmin ancak bir tek biçimde kesinlikle sakınılabilecek tehlikeleri: Dingin kalmak ve ileri liberal demokrasinin getirdiği koşullar ve sulta alfanda dümdüz ilerlemek. Ama bu bir başka hikâyedir...’’ (Poulantzas, 2004: 296-297).

SONUÇ

“Bir sarayda başka türlü düşünülür,
bir kulübede başka türlü.”

(Ludwig Feuerbach)

Her şeyin bir tarihi olduğu gibi, tarihe geçen, tarih yazan veya değiştiren insanların da bir tarihi, döneminin ruhu ve yanılsamaları vardır. Marx’ı ve eserlerini tarihsel gerçekliği ve çağının gerekleri ile karşılaştırmaktan çok, her biri kendi döneminin ürünü olan eserlerinin birbirleri ile karşılaştırılması, onun gelişim sürecinin ve bütünlüğünün kaybına yol açmaktadır. Elbette bilimsel sosyalizmin doğuşu veya tarihsel materyalizmin keşfi bir kopuş gerektirmiştir. Fakat mekanik bir kesinti ile Marx’ı dönemlere ayırmak ondaki sürekliliğin göz ardı edilmesi demektir. Bunun yerine ondaki bu kopuş ve dönüşümleri bir tür “aşma” süreci olarak veya “epistemolojik” eğilimin ağırlık kazandığı bir dönem olarak kavramak çok daha sağlıklı olacaktır.

Marx’ın mirası çoğu kez unutulmuştur. Marksizm her şeyden önce, yalnızca yorumlamayı değil dünyayı değiştirmeyi amaçlayan bir “eleştiri” dir. Müstakil bir teoriden ziyade, çok bileşenli bir bütünden, ekonomik bileşenin politik bileşene hâkim olduğu, bir tür fetişizm halini almış ekonomik determinizm, Kapital’e dek süren temel önermeleri görmezden gelmeye kadar varmıştır. Marx hem politığın hem de ideolojinin kendi dinamikleri olduğunu belirtmiş, Engels ise ekonominin kısıtlı etkilerinin altını çizmiş olsa da, politik alan göz ardı edilmiş hatta politik yazgıcılık uzunca bir süre Marksistler arasında hâkim olmuştur. Devlet altyapıyı kuşatan bir örtü ve hâkim sınıfların kolayca manipüle ettiği bir araç olarak düşünülmüştür. Oysa pratikte üstyapının sonuçları azımsanmayacak bir ağırlık taşımaktadır. Öyle ki, politik ve devlet, altyapının basit bir uzantısı olarak görülürken, pratiklerden doğan sonuçlar Marksizm’i “devletçi” olduğu eleştirisine maruz bırakmıştır. Sonuç olarak Marksizm’i yalnızca ekonomiye indirgeyerek, diğer düzeyleri onun basit bir uzantısı halinde kavramak sağlıklı bir inceleme sunmaktadır. Her bir düzeyin görece özerkliği varsayımı gözden kaçmamalıdır.

Marksizm bize iki tahlil sunar; biri tüm detaylarıyla incelenen kapitalizmken diğeri çok da detaylandırılmayan komünizmdir. Marx bizlere komünist tahlilin giriş ve sonucunu metinler arasında sunar. Fakat gelişme kısmı ve patikalar teoride belirsizdir. Bu belirsizlik pratikte devlet sorununda azımsanmayacak bir tahribat getirmiştir. Marksizm'in bir tür revize edilmiş haliyle devletli bir sosyalizm yaratılmış, devlet yok olmak bir yana güçlü bir örgüt haline gelmiş ve en sonunda kendi ağırlığının altında ezilmiştir. Sonuç olarak bu dönem zihinlere sosyalist aşamayı proletarya diktatörlüğü ile özdeşleştirmiştir. Nihai evreye ulaşamayan sosyalist devletler kapitalizm ile aynı anda var olmuş ve aynı anda var olabilmeye, tek ülkede sosyalizm gibi fikirler bir süre sonra kalıcı bir hal almış bunun sonucunda da kapitalist ilişkilere ve kurallara zorlanmakla kalmamış, zamanla kapitalistleşmiş, bir tür devlet kapitalizmi halini almışlardır.

Marx ve Engels'e göre proletarya diktatörlüğü yalnızca bir işçi devletini ifade eden zorunlu bir geçici ara dönemdi, bundan ne eksik ne de fazla bir anlamı vardı. Marx'ın ve Engels'in ifadelerine göre, kurulduğu andan itibaren yok olmaya, sönmeye mahkum olan bu devlet, Marksist olduğunu ilan eden devletlerce reel tecrübelerde tam aksini göstermiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Marx, Engels ve Lenin yıkılacak olan devletin, burjuva devleti olduğunda hemfikirdir. Burada sönmelenerek yok olmaya mahkum olan burjuva devleti değil bahsi geçen geçiş dönemindeki devlettir. Sönmelenme yolundaki adımlar proletaryanın iktidarı ele geçirdiği andan itibaren başlatılır. Elbette bu dönemde proletarya hala zayıf bir pozisyonda olduğu ve sınıf mücadelesi sürdüğü için bu koşullar altında bir devlete ihtiyaç duyulduğunun farkında olan kurucular bu ara dönemin zorunlu olduğunun farkındadır.

Dolayısıyla Marksizm'i revize etmek pratikte bir işe yaramamış dünya devrimi gerçekleşmediği sürece tek tek ülkelerin kapitalizm ile savaşında mağlup çıkmış, hatta bu savaşta kullanılan devlet aletine bir süre sonra onlar da âşık olmuştur. Marx her ne kadar son dönemlerinde Doğu toplumları üzerine çalışmış ve oradaki olasılığın farkına varmış olsa da en başından kuramını gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yakın gelecekte olacağına inandığı devrim beklentisine göre kurgulamıştı. Bu beklenti gerçekleşmediği gibi, beklenen devrim coğrafyasının çok dışındaki bölgelerden geldi. Sovyetler Birliği, Çin, Doğu Avrupa ve dünyanın farklı yerlerinde Marksizm bir tür devlet ideolojisi halini aldı. Marx'ın bu yanılgısı, yani

devrimin sanayinin gelişmemiş olduğu ülkelerde yaşanması, aynı zamanda altyapının her zaman belirleyici olmadığını bir kez daha gösteriyordu.

Marx'ın beklentilerini çevirdiği ülkelerde ise Marksizm yine pek parlak sonuçlar vermemiştir. Russelll Jacoby'nin çok da haksız olmayan eleştirisine göre, Marksizm sokakları ve fabrikaları, akademi koridorları ve ofisleri için terk etmiş ve yayın mücadelesi, sınıf mücadelesinin yerini almıştır (Jacoby, 1999: 13).

Marksist devlet analizinde bir diğer sorun ise, taraflar arasındaki görüş ayrılıklarıdır. Devletin Marksistler için ne ifade ettiği, Marx'ın yer yer çelişkili ve farklı ifadeleri sebebiyle uzun bir süre tartışılmıştır. Devlet hâkim sınıfın bir aracı mı, burjuvazinin baskı aleti mi, yoksa bir arabulucu mu veya yalnızca uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin bir ürünü müydü sorusunun cevabı taraflarına göre değişse de hiçbiri devletin özgün varlığını uzunca bir süre sorgulamamıştır. Devletin konumuna dair cevabı yapısalcı kanadı oluşturan Althusser ve Poulantzas aynı itirazdan yola çıkarak vermeye çalışmışlardır: Devlet yönetici sınıfların elindeki basit bir araç değil, çok daha geniş ölçüde, toplumsal yapılar tarafından belirlenmekteydi.

Althusser, devletin Marksist klasiklerde verildiği halinden çok daha karmaşık bir gerçeklik olduğunu, “betimleyici” bulduğu bu tanımın aşılması gerektiğini düşünür. Bu betimleyici tanım devlet teorisinin özünü karşılasa da bilimsel teoriyi ilerletemez. Bu sebeple devlet aygıtı ve devlet iktidarı birbirinden ayrılmalıdır. Tarihsel örnekler, iktidardaki hâkimiyetin değiştiğinde bile devlet aygıtının yerinde kaldığını göstermiştir. Proletaryanın devlet iktidarını ele geçirme sebebi de, olağanca gücüyle yerinde kalmayı başaran bu aygıtı yıkmaktır. Fakat devlet aygıtı ve devlet iktidarının birbirinden ayrılması da Althusser'e göre teoriyi hala betimsel olmaktan kurtaramaz. Bu sebeple teorisine, kurama en önemli katkılarından biri olan Devletin ideolojik aygıtları adını verdiği, devletin baskı aygıtının yanında yer alan fakat onunla karıştırılmaması gereken çoğul ve görece özerk bu kurumları ekler.

Althusser'in kurama en önemli katkılarından biri olan devletin ideolojik aygıtlarına, tüm bireylerin pratiklerinde yer aldığını iddia ettiği üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde başat rolü vermesi çok sağlıklı görünmemektedir. Üstyapıda yer alan ve ekonomik olmayan bu aygıtlara yeniden üretim rolünün verilmesi ile Althusser'in temel bir problem olarak gördüğü “indirgemeci” bir anlayış çıkarılabilir. Bununla birlikte devlet alanının bu denli geniş tutulması devletin

sınırlarını çizilemez kılmaktadır. Ayrıca devlet iktidarı ile devlet aygıtının ayrılması gerekliliğine dair örnek gösterdiği 1917 Rusya'sının, istenmez bir durum ve *geçici* bir dönem olduğunu unutmuş gibidir.

Ekonomizm, tarihselcilik ve hümanizm eleştirisi birçok yazar için bir tür kaçış yolu sunmuş olsa da eleştiri oklarının hedefi olmasına da sebep olmuştur. Kendi Marksist yorumunu oluştururken Marx'ı "yeniden" okumaya giriştiğinde onda epistemolojik bir kopuş olduğunu öne sürer. Bu nosyona sıkıca sarılan Althusser son metinlerine kadar bu "zemin değişikliği"ni savunur. Oysa Marx, çalışma boyunca savunulduğu üzere keskin bölümlere ayrılamayacak bütünsel yönü ağır bir karakter taşır.

Althusserci Marksizm yalnızca teorik alanda sınırlı kalmayıp, politik çevrelerin ve birçok entelektüelin üzerinde etkiler yaratmışsa da aynı şey işçi sınıfı için söylenemez. Uluslararası ünü ise Latin Amerika'dan Türkiye'ye kadar uzanmıştır. Diğer kuramcılara kıyasla bu konuda Türkiye'de en çok kitapları çevrilen ve üzerine yazılan isimlerin başında gelmektedir. Fakat bu durum onun 1970'lerdeki çöküşünü engelleyemeyecektir. Teorilerini sunmasından itibaren hem Marksistler hem de Marksist olmayan çevrelerce çokça eleştiriye maruz kalmıştır. En dikkate değer olanları ise kendi özeleştirilerini sıraladığı *Özeleştiri Öğeleri* ve *Gelecek Uzun Sürer* adlı eserlerinde yer alır. Analizinde özellikle Marx'ın yapısalcı bir şekilde okunmasına müsait olan kısımları bir tür "cimbızlama" yöntemiyle seçip alması, Marx'ın sessiz kaldığı veya geliştiremediği noktalardan kuramına uygun yorumlar çıkarması yöntemini eleştirilere açık hale getirmiştir. Yapısalcılıkla flört ettiği için daha sonradan kendisini eleştirse de post-yapısalcılığın yükselişinde ve Poulantzas'ın üzerinde büyük etkileri olmuştur.

Poulantzas, Althusser'in devlete uygulamaya çalışmış olduğu; ekonomi, politika ve ideoloji bileşenlerinden oluşan ve ekonomi dâhil hiçbirinin bu yapının merkezinde yer almadığı "toplumsal formasyon"daki öğelerden yola çıkarak kendi devlet kuramını oluşturmuştur. O da Althusser gibi ekonomik determinizme karşı üstyapıların görece özerkliğini savunmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki Poulantzas, ekonomizm eleştirisinde Althusser'i de aşan bir yorumlama getirmiş daha sonrasında çubuğu politik olana doğru aşırı yönelttiğini ifade etmiştir.

Analizi politiğe, devletin politik üstyapısına ilişkin olan Poulantzas daha en başta, Marksizm'in klasik metinlerinde politik alanı özgül bir biçimde işlemediklerini vurgular. Politik pratiğin tam da içerisinde olmaları sebebiyle, açık bir kuram bizi karşılamaz. Elde olan; geliştirilmiş fakat sistematik bir kuramsal ifade haline gelememiş kavramlar veya nosyonlardır. Yine bu noktada erken dönem eserlerinden itibaren Althusser gibi araçsalcı bir devlet anlayışına karşı çıkarak, devleti bir araç veya makine olarak gören anlayışın Marksist devlet çözümlemesine aykırı olduğunu belirtir. Araçsalcı anlayışa karşı “devletin görece özerkliği” yaklaşımı ile hem devletin hâkim sınıfların basit bir aracı olduğu düşüncesini hem de “ekonomik indirgemeci” bir anlayışı aşmaya çalışır.

Ona göre devlet, toplumu sınıflara bölmesine rağmen kendisini tüm toplumun ortak çıkarlarını temsil eder gibi görünmektedir. Devleti çelişkilerin toplandığı bir *düğüm noktası* temelinde kavrayan Poulantzas, aynı zamanda devletin “özne” ve “nesne” olarak ele alınmasına da karşı çıkar. Araçsalcı devlet anlayışının bir tezahürü olan devletin nesne olarak kavranması devleti hâkim sınıfların elindeki pasif ve özerkliği olmayan bir anlayış dâhilinde ele alırken özne devlet, var olan gücünü ve özerkliğini bürokrasi ve seçkinlere borçlu olup bu gücü onların lehine genişletir. Poulantzas ise, her halükarda devleti çatlaksız ve yekpare olarak kavrayan bu iki anlayışa karşı devletin, bir güç ilişkileri yoğunlaşması olarak parçalı ve çelişkili karakterine vurgu yapar.

Devletin bu parçalı ve çelişkili karakterini hem Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar'da hem de Devlet, İktidar, Sosyalizm eserinde ele alan Poulantzas, Siyasal İktidar'da özellikle politik olana ve toplumsal sınıflara odaklanmış, kapitalist devletin rolüne ve işlevlerine dair kapsamlı açıklamalar getirmiştir.

Kapitalist devletin ilişkisel bir teorisini geliştirdiği Devlet, İktidar, Sosyalizm'e giden süreçte Poulantzas'ta bir “kopuş” olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Varlığını koruyan ve geliştiren temalar baskındır. Kuramsal evriminde bir “kopuş”tan ziyade yeni sorunlar ve güncel olayların etkisi ile kuramına yeni tuğlalar ve farklı cephelerden yeni pencereler eklemiştir. 1970'lerin ortalarından itibaren yaşanan kriz ve açmazları devlet kuramına yoğunlaşmasına yol açarken 1960 sonrası Marksist gelenekte oluşan yenilenme ihtiyacı onu Avrupa-komünizmi'ni savunuların önde gelen isimlerinden biri haline getirmiş ve sosyalizme geçiş

sorununu ele almaya başlamıştır. Bununla birlikte olağanüstü devlet biçimlerini incelemiş ve bu inceleme daha sonradan olağan devletlere dair analizlerini etkilerken kapitalist devletin yeni biçiminin “otoriter devletçilik” olduğunu savunmuştur. Kapitalizmin demokrasiden otoriter bir yapıya dönüşmesine karşılık, demokratik ittifaklara, demokratik bir sosyalizm olasılığına dikkat çekmek ister. Bu noktada başlardaki Ortodoks Leninist anlayışından uzaklaşarak daha çoğulcu bir anlayışa ve demokratik hareketlere vurgu yapmıştır.

Kapitalist devlet sorununu çözmek için çıktığı bu yolda Poulantzas, devlete dair genel bir kuramın var olamayacağını ve hatta bir devletten başka bir devlete özellikle kapitalist devletten sosyalist bir devlete geçiş ile ilgili benzer bir kuramın da olamayacağını belirtir. Kendi tezleri de dâhil sunulan analizlerin bir tür kuramsal nosyonlardan ileriye gidemeyeceğini belirtir. Sosyalizmin ise ancak demokratik olabileceğini söyler. Devletin parçalı, monolitik olmayan yapısında halk kitlelerinin devletin bu çelişkili yapısını kendi lehine kullanabileceğini belirtir.

Poulantzas Siyasal İktidar’da iktidar bloğu kavramını kapitalist devlet ile egemen sınıf arasındaki ilişkiden hareketle tartışmaya açar. Fakat o dönem iktidarı yalnızca sınıf mücadeleleri alanını örten görünümü altında incelerken Devlet, İktidar, Sosyalizm’de iktidarın alanının ilişkisel olduğu tezini geliştirir. İktidarın devlete özdeşleşemeyeceğini ve devlete indirgenemeyeceğini vurgular. Bu noktada Deleuze ve özellikle birtakım konularda fikir birliğinde olsalar da Foucault’ya eleştiriler de bulunur. Ona göre devlet ne kadar geniş bir çerçevede düşünülürse düşünülün iktidar onun çok dışına taşar. İktidar ilişkilerinin yanı sıra bu durum sınıf mücadeleleri ve üretim ilişkileri için de geçerlidir. Poulantzas’ın devlete indirgenemeyen bu alanlarda devletin aynı zamanda oluşturucu bir role sahip olduğunu ve devlet aygıtının da bu alanların dışında kalamayacağına dair vurgusu ise dikkat çekicidir.

Sınıf mücadelelerinin izini devletin kurumsal çatısı içinde kavramak gerektiğini belirten Poulantzas için kapitalist devlet “kendinde” bir yapı değil bir “münasebet”, güç dengelerinin maddi yoğunlaşması olarak düşünülmelidir. Kapitalist devlet sahip olduğu özerklik ile egemen sınıflar karşısında “örgütlenme” rolüne sahiptir. Bu rol ile egemen sınıfların siyasi birliğini oluşturur, uzun vadeli çıkarlarını temsil eder, en önemlisi onları egemen sınıflar halinde düzenler. Egemen

sınıflar bu role ihtiyaç duyar çünkü homojen, tek parçalı bir yapıya sahip değillerdir; aksine çeşitli fraksiyonları arasında çıkar çatışmaları mevcuttur. Kapitalist toplumda mücadele yalnızca işçi sınıfı ile burjuvazi arasında değil egemen sınıfların farklı fraksiyonları arasında da gerçekleşir. Devlet ise, tam da bu noktada Poulantzas'ın belirttiği üzere onların birliğini sağlayan "örgütleyici" rolü ile karşımıza çıkar. Devletin rolü bununla sınırlı değildir; aynı zamanda ezilen sınıflar karşısında üstlendiği role de vurgu yapar Poulantzas. Buna göre; devlet bu iki sınıf arasında geçici uzlaşmaların "oyununu sergiler". İktidar bloğunu örgütlerken, ezilen sınıfların örgütlenmesini engeller. Poulantzas, devleti güç dengelerinin maddi yoğunlaşması olarak kavrarken yalnızca egemen sınıfları değil, ezilen sınıfların arasındaki güçler dengesinin yoğunlaşmasını da kasteder. Sonuç olarak devlet egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki stratejik, güç dengelerinin yoğunlaştığı bir alan olarak karşımıza çıkar.

Çalışma boyunca Poulantzas'ın gerek bir araç olarak gerekse özcü, kendinde bir varlık olarak devlet anlayışına karşı çıktığı açıklanmaya çalışılmıştır. Marksist kurucuların politik kaygılar içeren değerlendirmeler ile kurduğu bu araçsal görüş Poulantzas şahsında aşıldığı doğrudur. Devletin özcü anlayışı yerine tıpkı sermaye gibi yalnızca bir obje olmasının ötesinde, devleti bahsi geçen güç dengelerinin yoğunlaştığı bir alan olarak kavrarken devletin parçalı ve çelişkili yapısına vurgu yapar. Fakat Poulantzas'ın özgünlüğü bu anlayışı değildir. Çünkü ne Marx ne de Lenin devleti bir bütün, tek gövde bir yapı olarak kavramamışlardır. Marx, Bonapartizm analizinde bu durumu açıkça gösterirken, Lenin mücadele stratejisinde devletin tüm kurumlarında aktif bir eylem planına göndermeler yapar.

Bununla birlikte Poulantzas'ın devletin parçalı, çatlaklardan oluşan bir yapı olmasına dair vurgusu kapitalist devletin sınıf karakterinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Devletin parçalı ve çelişkili olarak kavranması ve bu sebeple de esas mücadelenin devletin bu yapıları içerisinde başlatılmasının klasik bir sosyal demokrat mücadelesine dönüşeceğinin farkında olan Poulantzas, bir eşgüdüm geliştirmek gerektiğini yani; "bir yandan devletle mücadele"yi önerir. Fakat onun bu mücadele önerisi burjuva devletin fethedilip yerine işçi devletin gelmediği bir mücadele anlayışıdır. Bu mücadelenin amacı devletin bu çelişkili yapısını keskinleştirmek ve devlette radikal bir dönüşümü gerçekleştirmektir.

Amaç devlet aygıtının ele geçirilmesi, tahribi değil, devletin monolitik olmayan yapısında güç dengelerinin ve devletin dönüşümüdür. Fakat devletin dönüşümü argümanına sıkışmış bir halk mücadelesi tasviri ve sınıf temelinden kopmuş bir dönüşümle karşı karşıya kalırız. Ayrıca devletin bu dönüşümü yalnızca devlet aygıtındaki iç mücadeleye değil, devlet dışındaki mücadeleye de bağlıdır. Dolayısıyla halk hareketlerinin yaygınlaştırılması temel bir öneme sahiptir. Fakat bu durum elbette mevcut konjonktürün uygun olmasına da bağlıdır. Bu tip durumlar, sosyalizme geçiş modelini zorlaştırmaktadır. Yine de bu analizleri kendisinden sonra gelenler için bir model oluşturmuş, sınıf temelli olmayan, daha geniş bir ittifak modeline kaynaklık etmiştir.

Althusser'in ömrü, metinleri ile bir tür hesaplaşmaya ve özeleştirilerini sunmaya yetmişse de Poulantzas'ın 1979'daki trajik intiharı ile kuramına dair belki de son sözü söyleyememiştir. İlgilendiği tüm bu geniş kuramsal temalara ve meselelere rağmen, onun çalışmalarının önemi ve özgünlüğü özellikle uzun süre ihmal edilen devlet kuramına dair geliştirdiği kuramda ve teorik çabalarının bıraktığı mirasta yatmaktadır. Ayrıca olağan ve olağanüstü devletlere dair yaptığı çözümlemeler ve toplumsal yaşamda devletin birçok alanda artan müdahaleleri, devletin yeniden otoriterleşen karakteri analizlerinin güncelliğini korumakta olduğunu göstermektedir.

Tıpkı Prokrustes'in kurbanlarını yatağın boyuna göre ayarlaması gibi, Marksistler de Marx'ın devlet ile ilgili metinlerini, yatağına sığdırmak için eğip bükmüş, uzatıp kısaltmış ortaya birçok yorum ve ekol çıkmıştır. Bu durum zengin bir tartışma yaratmış olsa da uzlaşma sağlayan bir sonuca varılamamıştır. Aslında her bir kuşak kapitalizmin emperyalist dönemini göremeyen Marx'ı tekrardan keşfetmek ve bununla beraber değişen dönemin değişen sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bundan sonrası içinde genel olarak devletin ve yapılarının genişleyen rolü, kapitalizmin aldığı ve sürekli değişen yeni biçimleri kendisini her zaman için işlenmeye açık bir konu haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abensour, Miguel (2002). *Develete Karşı Demokrasi – Marx ve Makyavel Momenti*. (Çev.: Zeynep Gambetti, Nami Başer), Ankara: Epos Yayınları.
- Ahmad, Aijaz (2013). ‘‘Kendi Zamanında ve Bizim Zamanımızda Komünist Manifesto’’. *Komünist Manifesto Hakkında Yazılar* içinde, (Çev.: Şükrü Alpagut), İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Althusser, Louis (1995). *Kapital’i Okumak*. (Çev.: Celal A. Kanat), İstanbul: Belge Yayınları.
- Althusser, Louis (1996). *Gelecek Uzun Sürer*. (Çev.: İsmet Birkan), İstanbul: Can Yayınları.
- Althusser, Louis (2000). *Özeleştirici Öğeleri*. (Çev.: Levent Targu), İstanbul: Belge Yayınları.
- Althusser, Louis (2002). *Marx İçin*. (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, Louis (2004). *Lenin ve Felsefe*. (Çev.: Bülent Aksoy, Erol Tulpar, Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, Louis (2004b). *Güncel Müdahaleler*. (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, Louis (2005). *Montesquieu Siyaset ve Tarih*. (Çev.: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, Louis (2006a). *Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler*. (Çev.: Turhan İlgez, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık), İstanbul: Epos Yayınları.
- Althusser, Louis (2006b). *Yeniden-Üretim Üzerine*. (Çev.: A. Işık Ergüden, Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, Louis (2009). *Kriz Yazıları, Althusser’den Sonra Louis Althusser*. (Çev.: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.

- Althusser, Louis (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev.: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anderson, Perry (2007). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*. (Çev.: Bülent Aksoy), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Balibar, Etienne (1996). *Marx'ın Felsefesi*. (Çev.: Ömer Laçiner), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Balibar, Etienne (2002). "Önsöz". *Marx İçin* içinde (s. 5-24). (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Botigelli, Emile (1976). "Sunuş". *Karl Marx, Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı* içinde (s.7-20). (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Botigelli, Emile (2015). "Sunuş". *Karl Marx, 1844 Elyazmaları* içinde (s. 13-77). (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Bottomore, Tom (1991). "Yapısalcılık". *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 605-606). (Çev.: Mehmet Küçük), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, Tom (1991). "Sosyoloji". *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 516-518). (Çev.: Mehmet Küçük), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, Tom (2005) "Marx'ın Toplum Bilimi ve Toplum Felsefesi". (Ed.: Tom Bottomore ve Maximilien Rubel). *Karl Marx-Toplumbilimsel Yazılar* içinde (s. 13-41). (Çev.: Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bourdieu, Pierre (2015). *Devlet Üzerine*. (Çev.: Aslı Sümer), İstanbul: İletişim yayınları.
- Bridges, Amy (1999). "Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı". (Ed.: Kemali Saybaşı), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* içinde (s. 467-515). Ankara: Doruk Yayınları.
- Brohm, Jean-Marie (2010). "Louis Althusser ve Maddecî Diyalektik". *Althusser'e Karşı Marx İçin* içinde (s. 15-108). (Çev.: Osman Binatlı), İstanbul: Yazın Yayınları.

- Bumin, Tülin (2010). *Hegel-Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carnoy, Martin (2014). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. (Çev.: Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Clarke, Simon (2004). *Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*. (Çev.: İbrahim Yıldız), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Cornu, Auguste (2015). ‘‘Ekonomi ve Politik Felesefe Elyazmaları’’. *1844 Elyazmaları- Ekonomi, Politik ve Felsefe içinde* (s. 241-337). (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Cornu, Auguste (2015). ‘‘Marx ve Engels’in 1848 Devrimine Kadarki İdeolojik Evrimleri’’. *1844 Elyazmaları-Ekonomi, Politik ve Felsefe içinde* (s. 338-351). (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Çulhaoğlu, Metin (2015). *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*. İstanbul: Yordam Yayınevi.
- Daniel, Bensaid (2011). ‘‘Komün, Devlet ve Devrim’’. *Fransa’da İç Savaş içinde* (s. 19-38). (Çev.: Osman S. Binatlı), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Durand, Jean-Pierre (2002). *Marx’ın Sosyolojisi*. (Çev.: Ali Aktaş), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Draper, Hall (1990). *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*. (Çev.: Osman Akınbay), İstanbul: Belge Yayınları.
- Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. (Çev.: Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Engels, Friedrich (1977). *Anti-Duhring*. (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, Friedrich (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, Friedrich (2013) .‘‘Önsöz’’, *Fransa’da Sınıf Savaşları içinde* (s.7-28). (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.

- Engels, Friedrich (2018). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev.: Mustafa Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fernbach, David (2004). *Siyasal Marx*. (Çev.: Murat Akad), İstanbul: Yenihayat Yayınları.
- Feuerbach, Ludwig Andreas (2012). *Geleceğin Felsefesi: Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler*. (Çev.: Oğuz Özügül), Ankara: Say Yayınları.
- Geras, Norman (1999). “Althusser’in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme”, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* içinde (s: 408-466). (Çev.: Kemal Saybaşı), Ankara: Doruk Yayınları.
- Giddens, Anthony (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori- Marx, Durkheim ve Max Weber’in Çalışmalarının Bir Analizi*. (Çev.: Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, Anthony (2013). *Sosyoloji-Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev.: Ülgen Yıldız Battal), Ankara: Siyasal Yayın.
- Gold, David, LO, Clarence Y.H., Wright, Eric Olin (1976). “Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler”. (Çev.: Yasemin Berktaş), *Birikim Dergisi*, 21 s. 40-45.
- Göze, Ayferi (2007). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Gülalp, Haldun (1993). *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*. (Çev.: Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz), İstanbul: Belge Yayınları.
- Hampsher-Monk, Iain (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi-Hobbes’tan Marx’a Büyük Siyasal Düşünürler*. (Ed.: Özgü Çelik). (Çev.: Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anđ, Özge Özaydın, Yeşim Özer, Sanem Yazıcıoğlu, S. Ümit Arat, B. Oktay Yılmaz, Alev Tolga, Enver Orman, Lütfü Şimşek), İstanbul: Say Yayınları.
- Harvey, David (2012). *Marx’ın Kapital’i İçin Kılavuz*. (Çev.: Bülent O. Doğan), İstanbul: Metis Yayınları.

- Hay, Colin (2017). "Marksizm ve Devlet". (Ed.: Taner Yelkenci). *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi* içinde (s. 349-377). (Çev.: Gülbin Evren Kıranoglu), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (Çev.: Cenap Karakaya), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Hyppolite, Jean (2010). *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*. (Çev.: Doğan Barış Kılınç), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnsel, Ahmet (1979). "Nicos Poulantzas" *Birikim Dergisi*, 56-57, s. 40-42.
- Jacoby, Russell (1991). "Batı Marksizmi". *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 64-66). (Çev.: İrfan Cüre), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jacoby, Russell (1999). *Yenilginin Diyalektiği*. (Çev.: Özgür Yakupoğlu, Ali Osman Yakupoğlu), Ankara: Doruk Yayınları.
- Jessop, Bob (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (Der.: Betül Yarar ve Alev Özkazanç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jessop, Bob (2008). *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (Çev.: Ahmet Özcan), Ankara: Epos Yayınları.
- Karatani, Kojin (2017). *Dünya Tarihinin Yapısı-Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*. (Çev.: Ali Karatay), İstanbul: Metis Yayınları.
- Larrain, Jorge (1991). "Temel ve üstyapı". *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 558-561). (Çev.: Ahmet Gürata), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Larrain, Jorge (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik- Üçüncü Dünya Gerçeği*. (Çev.: Neşe Nur Domaniç), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lefebvre, Henri (1996). *Marx'ın Sosyolojisi*. (Çev.: Selâhattin Hilâv), İstanbul: Sorun Yayınları.
- Lenin, V. I. (2003). *Devlet ve İhtilal*. (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

- Löwy, Michael, Dumenil, Gerard ve Renault, Emmaunel (2011). *Marx'ı Okumak*. (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: Versus Yayınları.
- Lukacs, György (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (Çev.: Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları.
- Mandel, Ernest ve Novack, George (1975). *Marksist Yabancılaşma Kuramı*. (Çev.: Olcay Göçmen), İstanbul: Yücel yayınları.
- Martin, James (2013). "Giriş". *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s. 9-40). (Çev.: Akın Sarı, Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Marx, Karl (1976). *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (1979). *Grundrisse*. (Çev.: Sevan Nişanyan), İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Marx, Karl (1997). *Yahudi Sorunu*. (Çev.: Niyazi Berkes), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (1998). *Artı-Değer Teorileri-1*. (Çev.: Yurdakul Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, Karl (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*. (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2011a). *Fransa'da İç Savaş*. (Çev.: Arda Dağlar), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Marks, Karl (2011b). *Kapital-1*. (Çev.: Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2013a). *Etnoloji Defterleri*. (Çev.: Kıvanç Tanrıyar), İstanbul: Hil Yayınları.
- Marx, Karl (2013b). *Fransa'da Sınıf Savaşları (1848-1850)*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2015). *1844 Elyazmaları- Ekonomi, Politik ve Felsefe*. (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları

- Marx, Karl (2018). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'sı*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1989). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1992). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1995). *Seçme Yazışmalar-1 1844-1869*. (Çev.: Yurdakul Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1996). *Seçme Yazışmalar-2 1870-1895*, (Çev.: Yurdakul Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2013). *Komünist Manifesto*. (Çev.: Nail Satılğan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Miliband, Ralph (1989). *Kapitalist Devlet*. (Çev.: Osman Akınhay), İstanbul: Belge Yayınları.
- Miliband, Ralph (1991). "Bilgi Kuram". *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 74-83). (Çev.: İrfan Cüre), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Negri, Antonio (2003). "Komünist Devlet Teorisi". (Ed.: Michael Hardt ve Antonio Negri). *Dionysos'un Emeği-Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi* içinde (s. 205-255). (Çev.: Ertuğrul Başer), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Negri, Antonio (2006). *Marx Ötesi Marx-Grundrisse Üzerine Dersler*. (Çev.: Münevver Çelik), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Poulantzas, Nicos, Miliband, Ralph ve Laclau, Ernesto (1977). *Kapitalist Devlet Sorunu*. (Çev.: Yasemin Berkman), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2004). *Faşizm ve Diktatörlük*. (Çev.: Ahmet İnsel), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2006). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. (Çev.: Turhan Ilgaz), Ankara: Epos Yayınları.

- Poulantzas, Nicos (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev.: Şule Ünsaldı), Ankara: Epos Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelemesi ve Alternatif Sorunu”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s. 41-72). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s.109-169). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Marksist Bir Teoriye Doğru”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s. 199-234). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Askeri Darbenin Politik Biçimleri”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s. 234-243). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s. 373-404) (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Politik Kriz ve Devletin Krizi”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s.405-440). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, Nicos (2013). “Nicos Poulantzas ile Röportaj”. (Der.: James Martin). *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* içinde (s.525-544). (Çev.: Akın Sarı ve Selime Güzelsarı), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Rockmore, Tom (2014). *Marksizmden Sonra Marx: Karl Marx’ın Felsefesi*. (Çev.: Habip Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Savran-Acar, Gülnur (2013). *Sivil Toplum ve Ötesi- Rousseau, Hegel, Marx*. İstanbul: Belge Yayıncılık.

- Saygın, Tuncay (2010). ‘‘Louis Althusser’’. (Ed.: Çetin Veysal). *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler-2* içinde (s. 519-590). İstanbul: Etik Yayınları.
- Slattery, Martin (2014). ‘‘Görelî Özerklik- Nicos Poulantzas’’. *Sosyolojide Temel Fikirler* içinde (s. 406-412). (Çev.: Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayın.
- Sperber, Jonathan (2014). *Karl Marx-19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*. (Çev.: Gül Durna), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Subaşı, Erol (2020). ‘‘İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas’ın Foucault Eleştirisi’’. *Mülkiye Dergisi*, 44, s. 542-564.
- Sweezy, Paul (2013). ‘‘Manifesto’nun Tarihsel Önemi’’. *Komünist Manifesto Hakkında Yazılar* içinde (s. 117-135). (Çev.: Olcay Göçmen), İstanbul: Yordam Yayın.
- Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev.: Osman Akınbay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tonak, Ahmet (2012). ‘‘Kapital’in Planı ve Kapitalist Devlet Üzerine Bir Not’’. *Kapital’in İzinde* içinde (s. 41-46). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Tüzen, Hasan (2009). ‘‘Nicos Poulantzas’’. (Ed.: Çetin Veysal). *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler-1* içinde (s. 587-620). İstanbul: Etik Yayınları.
- Yılmaz, Zafer (2001). ‘‘Althusser’in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları: Üstbelirlenimden Post-belirlenime’’. *Praksis Dergisi*, s. 35-74.
- Yurtsever, Haluk (Ed.) (2020). ‘‘Karl Marx-Friedrich Engels/Alman İdeolojisi’’. *Marksist Klasikleri Okuma Klavuzu* içinde (s. 53-73). İstanbul: Yordam Yayın.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı-Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. (Çev.: Şahin Artan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (2011). *Sınıftan Kaçış- Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm*. (Çev.: Şükrü Alpagut), İstanbul: Yordam Yayıncılık.